

Древният свят от около 1400 до 586 г. пр.н.е.

I. Въведение

Историческият период, обсъждан в тази статия, започва около 1400 г. пр.н.е., когато Израел нахлува в Западна Палестина под ръководството на Исус Навин и завършва с разрушаването на Йерусалим през 586 г. пр.н.е. Началото на този период съвпада с началото на упадъка на египетската мощ в Азия. Най-силната сила на север е тази на Хетското царство. То обаче изчезва под натиска на Морските народи два века по-късно. След това асирийците излизат на преден план и с груба сила формират империя, която в крайна сметка достига от планините на Иран до южната граница на Египет. Вавилония, която през цялото това време съществува само като сянка на предишното си прочуто „аз“, най-накрая отхвърля оковите на асирийското иго и отново заема мястото си като краткотрайна, но славна империя.

Разбирането на историята на тези и други народи е от съществено значение за правилното разбиране на древната история на Божия народ, който се борил за съществуването си сред различни местни народи в Палестина, първо под ръководството на племенни водачи, съдии, а след това под ръководството на царе, които успели да изградят уважавано царство и да го задържат заедно малко повече от век. То обаче се разпаднало на две съпернически си царства, всяко от които било твърде слабо, за да устои на силите, настояващи за контрол над Палестина, жизненоважния сухопътен мост между двата най-важни региона и цивилизации на древността, Египет и Месопотамия. Северното царство Израел било окончателно погълнато от асирийците и напълно изчезнало от историята след разрушението на Самария през 722 г. пр.н.е. Южното царство на Юдея се задържало почти още век и половина, но накрая се поддало на вавилонците. Религиозната енергия на евреите обаче запазила националното им единство дори в изгнание, в резултат на което Юдея излязла от плен като силен и обединен народ.

Целта на тази статия е да се изучи историческият контекст на този най-важен и интересен период; да се разгледат възходът, упадъкът и падението на царства и империи; и да се наблюдава как Божият народ е бил повлиян от събитията, културите и цивилизациите на своето време. Представен е и кратък преглед на историята на израилтяните, първо разделени на племенни организации под ръководството на съдии, по-късно като обединено тяло под ръководството на трима последователни царе и накрая като две отделни и враждуващи царства.

Тъй като библейските писатели, които са предоставили по-голямата част от наличния изходен материал за реконструкцията на историята на Израел са били неговите религиозни водачи и реформатори, те са разглеждали историята на Израел в светлината на послушанието или непослушанието на народа към Бога и са я записали като такава. Това е причината, поради която за някои периоди, когато народът е преминавал през специални кризи или е имал изключителни водачи, нашите източници са изобилни, докато за други те са жалко оскъдни и оставят големи празнини, които настоящите ни знания все още не са в състояние да преодолеят. Следователно читателят трябва да е наясно, че историческият очерк на Божия народ във времената на Стария завет е непълен в някои части и добре завършен в други.

Същото важи и за историята на другите древни народи, от всички периоди от които не са еднакво добре покрити от надеждни източници. В някои случаи събитията от векове все още не са известни. Трябва да се изчака откриването на повече оригинални източници, преди да стане възможно реконструкцията на древната история във всичките ѝ аспекти. Следващият преглед представя настоящото състояние на знанията, основано (1) до голяма степен на документални доказателства, които са станали достъпни от древността

езици, написани с различни йероглифни или клинописни писмености, са възкръснали в началото на 19 век и (2) върху богатството от материали, запазени от пясъка и отломките от векове, а през последните десетилетия извадени най-вече от пейзажа на багера.

II. Египет от епохата на Амарна до края на Двадесетата династия (ок.

1400-ок. 1085 г. пр.н.е.)

Хронология на периода. – Въпреки че е неоспорима хронология на Египет преди Около 660 г. пр.н.е. все още не е установена, с изключение на тази, отнасяща се до Дванадесетата династия, нашите дати за периода на империята – от Осемнадесета до Двадесета династия – са приблизително верни. Откриват се леки вариации в датите, дадени от различни историци и хронолози, но никога не са по-големи от няколко години. Всъщност хронологията на този период почти не се е променяла, откак е установена през последния век – за разлика от хронологията на всички предишни периоди, която е намалена с векове за някои периоди и с хилядолетия за други.

Тук не е възможно да се навлиза в сложните проблеми на древната хронология и то Достатъчно е да се каже, че датите от периода на империята в Египет се основават на астрономически текстове, датирани от царуването на определени царе, на исторически, датирани записи, съществуващи от това време, и на списъци с царе от различни източници. Датите, представени в този раздел, следователно се основават на всички налични източници и не могат да се отклоняват с повече от няколко години от истинските дати. Допустимата грешка със сигурност не е по-голяма от 25 години и вероятно е по-малка от 10 години. Следователно дадените дати могат да се считат за относително правилни и са представени като такива.

Египет в епохата на Амарна (Осемнадесета династия). — Мойсей е свидетел на възхода на Египет, превръщайки го в най-силната политическа сила на своето време. По време на неговия живот империята, създадена от Тутмос III, се е простирила от границата на Абисинските планини на юг до река Ефрат на север. Богатството на Азия и Африка се е изливало в страната на Нил, където са били издигнати храмове като тези в Карнак, Луксор, Дейр ел-Бахри и други, толкова колосални, че са устоявали на разрушителната сила както на човека, така и на природата в продължение на хилядолетия и са били чудо на много поколения посетители.

Когато Израел е бил в пустинята, от около 1445 до 1045 г. пр.н.е. (виж том I, стр. 188–194), Египетската империя е била държана заедно от силните и безмилостни ръце на Аменхотеп II (ок. 1450–1425 г. пр.н.е.) и на сина му Тутмос IV (ок. 1425–1412 г. пр.н.е.). Със следващия цар, Аменхотеп III (ок. 375 г. пр.н.е.), на трона се възкачва човек, който се радва на пълните плодове на империята, изградена от бащите му, без самият той да полага много усилия, за да я задържи. В ранните си години той е бил велик ловец и е водил една военна кампания до Нубия, но след това е живял в разкош и свободно време и е прекарал последните си дни като дебел слабак с развалени зъби, както показват абсцесите в мумията му. Той се жени за Тий, която, като дъщеря на простолюдие, въпреки това е забележителна жена, с която Аменхотеп се гордее. Въпреки това е имало и голям приток на чужда кръв в кралското семейство, тъй като в харема на царя са били довеждани принцеси от няколко чуждестранни кралства, най-важното от които е Гилухепа от Митани. Това северно месопотамско царство, управлявано от индоевропейски хуритски племена, преди е било най-големият съперник на властта на по-ранните царе от Осемнадесетата династия, но сега е култивирало приятелски отношения с Египет.

Аменхотеп III очевидно е обмислял богатството на Азия и Африка, като редовно е идвал му като данък, като нещо, което винаги е обогатявало Египет и ще продължи да го прави без никакви допълнителни усилия от негова страна. Той не забелязва далечното

Тътенът за разпадането на неговата Азиатска империя. Хетите на север, непокорните местни принцове в Сирия и Палестина и нахлуващите хабиру в същите тези страни са подкопавали краищата на империята и сигурно са причинили забележимо намаляване на приходите на Египет. Но мързеливият фараон не е направил нищо, за да спре вълната от имперски упадък.

Ехнатон. — Към края на царуването си Аменхотеп III прави сина си Аменхотеп IV (Ехнатон) съвладетел. Неговото единствено царуване продължава от около 1375 до 1366 г. пр.н.е. Той е една от най-противоречивите личности в историята. Докато един учен го характеризира като „първия индивид в историята“, „много изключителен човек“ (Breasted), друг го описва като „полулуден“ (Budge). Двама скорошни автори говорят за него като за „най-завладяващата личност, която някога е седяла на трона на фараоните“ (Steindorff and Seele), а друг го описва като женствен, ненормален и доминиран от жени (Pendlebury).

Аменхотеп IV, или Ехнатон, както царят се нарича след религиозната си революция, скъсва с традиционната религия на Амон в Египет и издига Атон, слънчевия диск, за върховен и единствен бог на царството. Самият той е физически слаб, но притежава силна воля и прави енергичен опит да унищожи религията и култа към Амон. Тъй като Тива е твърде силно свързана с Амон, Аменхотеп премества столицата на друго място на няколкостотин мили надолу по реката, където построява град, наречен Ахетатон, и се заклева никога да не напуска това място. Тук той е заобиколен от своите последователи, придворни, поети, архитекти и художници. С негово насърчение тези мъже развиват новата, реалистична форма на изкуство, която едва наскоро е въведена в Египет.

Художниците рисували и моделирали предметите си не според традиционния идеалистичен стил, както е било обичайно, а така, както са изглеждали на окото – красиви или грозни. До този момент например всеки цар, стар или млад, красив или грозен, е бил изобразяван като млад и енергичен мъж – идеалният бог-владетел. Сега всичко това се е променило. Кралят е бил изваян и изрисуван в цялата си грозота с изпъкнал корем, удължен череп и дълга брадичка. Застаряващият му баща е бил изобразен с дебела, чуваловидна фигура.

Акцентът е поставен и върху маат, което е преведено като „истина“, но означава също „ред“, „справедливост“ и „правилно“. Съответно, нещата е трябвало да се виждат такива, каквито са, а не такива, каквито би трябвало да бъдат – реално, а не идеално. В този принцип младият цар е бил далеч изпреварващ времето си и не е могъл да бъде разбран и поради тази причина революцията му се е провалила. Неговите художници обаче са създали някои от шедьоврите на всички времена, като например бюста на Нефертити, който сега се намира в Берлинския музей, и стенописите на птици и растения, които не са надминати по красота от художници от други периоди, древни или модерни.

Новата религия на царя е наречена монотеизъм – вяра в един универсален бог. Много съмнително е обаче дали този термин може правилно да се приложи към вида религия, въведена от Ехнатон. Вярно е, че той никога не е почитал друг бог освен Атон след революцията, но поданиците му не са се покланяли на Атон. Те са продължили да се покланят на царя като свой бог, както са правили и преди, а той не само е толерирал, но очевидно е изисквал това продължаващо поклонение пред неговата личност.

Или царят, или някой поет от неговото време е съставил химн на Атон, възхвалявайки слънцето диска като бог-създател. Тъй като този химн е в някои отношения паралелен по отношение на текста и композицията на 104-ти псалм, някои учени смятат, че последният е еврейско издание на химна на Атон. Няма обаче валидни доказателства в подкрепа на това предположение, тъй като всеки поет, прославящ определен бог като върховен бог на творението, който

произвежда и запазва живот и благополучие, ще използва термини и изрази, които са донякъде подобни на тези, открити в химна на Атон или 104-ия псалом.

Царят бил женен за красивата Нефертити, чийто световноизвестен бюст, открит в скулпторско ателие в Амарна, е един от шедьоврите на древното изкуство. Царската двойка имала шест дъщери, но нямала синове. Семейният живот обаче изглеждал много щастлив и естествен, както показват съвременните картини. Никога преди египетски цар не е изобразявал себе си и семейството си така, както този монарх, целувайки една от дъщерите си или галейки жена си.

Докато Ехнатон строил дворци и слънчеви храмове в новата си столица и подкрепял натуралистично изкуство, далеч напреднало за времето му, неговите подчинени обикаляли страната, опитвайки се да изкоренят старата религия, като издълбавали от всички паметници имената на всички други богове освен Атон. Храмовете били затворени, а жреците загубили обичайните си джобни пари. Лесно е да се разбере, че тази политика е създала дълбоко вкоренена враждебност в консервативните кръгове. Това чувство на омраза срещу Ехнатон се засилвало от постепенното намаляване на външните приходи, което довело до по-големи данъчни тежести за египетските граждани и едновременно с това обедняло населението. Тази ситуация била резултат от постепенното разпадане на империята. Първите признаци на отслабващата мощ на Египет в Азия били очевидни при Аменхотеп III, но те станали по-явни при слабото управление на Ехнатон, който живеел според новата си религия, пеел химни на Атон, отказвал да напусне новата си столица и очевидно не се интересувал, че чуждестранните владения, изградени чрез многобройните военни експедиции на неговите прочути предци, били губени едно след друго.

Амарнските писма. — Богатият архив от клинописни плочки, открити в руините на Краткотрайната и злополучна столица на Ехнатон, Ахетатон, сега наричана Тел ел-Амарна, съдържа много информация относно съвременната политическа ситуация в Палестина и Сирия. Тези стотици глинени плочки, открити през 1887 г. (виж том I, стр. 106, 126, 139, 168, 189), идват от официалните досиета на кореспонденцията между палестинските и сирийските васални принцове и фараона, както и от приятелските царе на Митани, Асирия и Вавилония. Малко открития са хвърлили повече светлина върху ограничен период от древния свят, отколкото „Писмата от Амарна“ за времето на царете Аменхотеп III и Аменхотеп IV (Ехнатон).

Тези писма ясно разкриват намаляващото влияние на Египет в Азия, тъй като могъщият Хетите натиснали Египетската империя и окупирали редица региони в Северна Сирия. Местните азиатски династии се карали помежду си, като по-могъщите свалели по-слабите и по този начин разширявали собствената си власт и територия. Най-известните сред тези принцове, които се престрували на васали на Египет, но се борили срещу египетските интереси, където и да могли, били Абд-Аширта, а по-късно и синът му Азиру от Амурру. Те разширили владенията си върху редица съседни богати области, като Библос, Бейрут и други финикийски крайбрежни градове.

В Палестина ситуацията беше подобна. Редица местни владетели се възползваха от слабостта на Египет, за да разширят собствените си владения. Имаше и хабиру, които нахлуха в страната през това време от посока Трансйордания. Един град след друг падаха в техни ръце, а онези сред принцовете, които се опитваха да останат верни на Египет, като царя на Йерусалим, пишеха едно след друго неистово писмо до фараона, молейки за военна помощ срещу нахлуващите хабиру. Всички усилия на лоялните принцове и комисари да спрат вълната от бунтове и нашествия обаче бяха напразни.

Официален Египет не обърна внимание на всички молби и изглеждаше безразличен към случващото се в Сирия или Палестина. Тази ситуация е ярко изобразена в Амарнските писма, които ще бъдат разгледани отново в раздела, посветен на нахлуването на евреите в Ханаан. Общоприето е, че хабиру от Амарнските писма са били свързани с евреите (виж Битие 10:21; 14:13).

Към края на царуването си Ехнатон назначил Сменхкаре, своя зет, за съправител. Древните записи му дават четири години царуване, но те вероятно попадат изцяло в рамките на управлението на неговия тъст. След смъртта на Ехнатон, на трона се възкачва друг зет, младият Тутанкатон, което означава „живата форма на Атон“ (1366–1357 г. пр.н.е.). Той не е достатъчно силен, за да издържи на натиска на консерваторите и е принуден да се върне в Тива, за да възстанови култа и религията към Амон. Той променя името си на Тутанкамон, изоставя столицата Ахетатон (Амарна) и се опитва да се изкупи за „ереста“ на своите предшественици, като поправя различни храмове, възстановява жреците към Амон и възстановява култа към Амон до предишната му слава. Когато умира, след царуване по-малко от десет години, той получава великолепно погребение в Долината на царете в западна Тива, където са погребани всички царе от Осемнадесетата династия преди Амарна. Тъй като неговата е единствената царска гробница, останала непокътната до откриването ѝ през 1922 г., заедно с нейните чудни съкровища, името Тутанкамон се е превърнало в съвременна дума. Той е по-известен от всеки друг египетски цар, въпреки че е бил само един от незначителните и мимолетни владетели в дългата история на Египет.

Тутанкамон не оставил деца и вдовицата му се обърнала към хетския цар Шубилулиума, молейки го в писмо един от синовете му да се ожени за нея и да стане цар на Египет. Хетският цар първоначално бил озадачен от това необичайно искане и направил разследване за искреността на царицата. Накрая удовлетворен от него, той изпратил един от хетските принцове в Египет, който обаче бил причакан и убит по пътя. Вероятно това е било уредено от Ай, един от най-влиятелните придворни на предишните фараони. Той принудил вдовицата на Тутанкамон да се омъжи за него и съответно управлявал Египет в продължение на няколко години (1357–1353 г. пр.н.е.). Узурпирал не само трона, но и погребалния храм и уставите на своя предшественик.

Когато Айе на свой ред почина, след царуване от около четири години, юздите на управлението бяха поет от бившия командир на армията Хармхаб, който управлявал 34 години (1353–1320 г. пр.н.е.). Обикновено се счита за първият цар на Деветнадесетата династия. Хармхаб изглежда е бил по-малко повлиян от Амарнската революция от двамата си предшественици и затова е бил по-приемлив за духовенството и консерваторите в страната. Той започва да брои годините на царуване от смъртта на Аменхотеп III, сякаш е бил законният владетел на Египет по времето на Ехнатон, Сменхкаре, Тутанкамон и Ае. Оттогава нататък тези четирима владетели са считани за узурпатори, „еретици“ и следователно не се споменават в по-късните списъци с царе. По този начин Аменхотеп III е официално последван веднага от Хармхаб.

Първата задача, която Хармхаб си поставил, била да възстанови вътрешния ред и сигурност в Египет, които изглежда са били силно нарушени през предходните десетилетия на слабо управление. Неговият указ, който все още съществува, бил издаден, „за да се установи ред и истина и да се изгонят измамата и лъжата“. На жреците били дадени специални привилегии в съдебната система, а за злоупотреба с власт от страна на служители на кралството били заплашвани тежки и жестоки наказания. Тъй като цялата му енергия изглежда била необходима за възстановяване на реда в страната, той нямал нито време, нито сили да си върне азиатските владения, които по това време били напълно разрушени.

изгубен. След смъртта на Тутмос IV през 1412 г. пр.н.е. нито един египетски цар не е бил виждан в Сирия или Палестина, в резултат на което фараонът вече не е бил познат или страхуван там. Тази ситуация е била благоприятна за евреите, които вероятно са започнали нашествието си в Палестина през 1405 г. и са успели през следващите десетилетия да се установят там без намеса от страна на египетските царе.

Деветнадесета династия. — Умирайки бездетен, Хармхаб е последван от назначения от него наследник, генералът на армията Рамзес I. Рамзес I, вече възрастен мъж, умира след кратко царуване (1320–1319 г. пр.н.е.) и оставя трона на сина си Сети I (1319–1299 г. пр.н.е.). С него започна нова ера и отново се усети силата на Египет. Той направи решителни и частично успешни опити да си възвърне азиатските владения. Записи, издълбани върху стените на египетските храмове и върху голям каменен паметник, открит при разкопките на Бет-Шан, в източния край на долината Ездрелон, в Палестина, разкриват, че царят е нахлул в Палестина през първата си година. Главната му цел беше да си възвърне някои от важните градове, които в миналото са били окупирани от египетски гарнизони, и да контролира отново търговските пътища към плодородния и богат Хауран в северната част на Трансйордания. С три дивизии той твърди, че е атакувал и завладял едновременно градовете Яноам, Бет-шан и Емат (южно от Бет-шан). Неговата победна стела, намерена във Бет-шан, показва, че той е окупира отново града и е разположил там египетски гарнизон. След това той прекосил Йордан и окупира някои богати райони в Хауран, според друг победен паметник, открит в Тел еш-Шихаб, на около 35 километра източно от Галилейското езеро.

След като Сети I отново окупира някои важни градове в Западна Палестина и Трансйордания, той се обърна към Сирия и си възвърна Кадеш на Оронт, според официалните му записи, издълбани върху стените на храма в Карнак, и от фрагмент от победна стела, намерена в самия Кадеш. При по-късен поход Сети I напредна още по-на север, за да накаже отстъпническото кралство Амурру и да принуди хетите да признаят определени права на Египет над Северна Сирия. За пореден път плячка от Сирия и кедрово дърво от Ливан дойдоха в Египет, макар и не в количествата, каквито имаше век по-рано. Въпреки това, Египет отново се радваше на удовлетворението да бъде горд владетел на чужди региони и народи в Азия, въпреки че новата империя беше само сянка на предишната.

По време на управлението на Сети I започва по-свободен обмен на култура между Египет и Азия, отколкото дори преди. Ханаанските божества, като Ваал, Решеф, Анат, Астарт и други, били приети в египетската култова система. Египетската религия загубила своята изолация и някои от националните си особености. Отсега нататък се наблюдавало повече на магията, ритуалите и оракулите, като боговете Фортуна и Съдба заемали по-важна роля в религиозния живот на египтяните.

Рамзес II и хетите. — Политиката за повторно завладяване на Азиатската империя е продължена от следващия цар, Рамзес II (1299–1232 г. пр.н.е.), чието царуване е изключително дълго. Фактът, че той узурпира много египетски паметници, като заменя името си с тези на своите царски предшественици, създавайки впечатлението, че тези паметници са били издигнати от него, заедно с голямата му строителна дейност, прави Рамзес II по-известен, отколкото заслужава. Името на никой друг фараон не се среща толкова често върху древни паметници, колкото това на Рамзес II. В резултат на това по-ранните египтолози са му приписвали слава, несъразмерна с неговите постижения.

Когато Рамзес II се възкачил на трона, хетският цар Муталу посъветвал един сирийски принц да побърза към Египет и да отдаде почит на новия цар, може би като предпазна мярка, тъй като никой...

можеше да знае какво може да направи младият фараон. С течение на времето и без видими признаци на решителност от страна на Рамзес да задържи азиатските си владения, хетският цар организира конфедерация от анадолски и сирийски държави, която не само обяви пълната си независимост, но и анексира други египетски владения в Сирия. Обединената му армия от около 30 000 души беше решена да държи Северна Сирия извън Египетската империя.

Рамзес логично смятал, че трябва да посрещне предизвикателството на часа. С четири дивизии, носещи имената на боговете Амен, Ра, Птах и Сет, вероятно равни по сила на силите на хетската конфедерация, той тръгнал на север. Хетската армия очаквала египтяните при Кадес на Оронт, където се състояла известната битка между Рамзес и Муталу. Тази борба била описана с думи и картини върху множество паметници из целия Египет.

Хетите устроили капан на Рамзес. Последният бил заловил мнимия хетейски дезертьор, който съобщил, че Муталу се е оттеглил и е напуснал Кадес, за да заеме по-добри отбранителни позиции на север, докато всъщност той бил готов да атакува зад град Кадес. Без да подозира злонамереност, Рамзес тръгнал на север. Пресичайки потока Ел-Мукадие с отряда на Амен, той разположил лагер на северния бряг. Когато следващият отряд, този на Ра, преминал през същия поток, Муталу с част от армията си се промъкнал през Оронт зад отряда на Ра и започнал да атакува изненаданите египтяни едновременно от юг и север. Другите две отряди на Рамзес все още били на поход на седем или повече мили на юг, докато мъжете от отрядите на Амен и Ра се борели за живота си.

Историята за това как Рамзес спасява армията си чрез личен героизъм е легендарна и се нуждае от... Без повторение тук. Твърдението му, че е превърнал неминуемото поражение в блестяща победа, провъзгласено на много паметници, също трябва да се приеме с резерва, защото хетите също твърдят, че са спечелили пълна победа над египтяните. Вероятно е вярно, че Рамзес е успял да спаси по-голямата част от армията си и по този начин да избегне бедствие, но едва ли е могъл да бъде победител, тъй като оспорваният регион на Сирия е бил задържан от хетите и окончателно загубен за Египет. Хетските текстове показват освен това, че хетите са проникнали в Ливан и са разширили властта си над Дамаск, в Южна Сирия, което едва ли биха могли да направят, ако бяха победени, както твърди Рамзес.

По време на управлението на следващите двама хетски владетели, Урхи-Тешуб и Хатушилиш III, отношенията с Египет постепенно стават по-мирни и договор за приятелство между двете кралства най-накрая е сключен през 21-вата година на Рамзес II. Тъй като египетско копие на текста на договора може да се види днес върху стените на храма в Карнак, а хетско копие е излязло наяве от кралските архиви на хетската столица Хатушаш (Богазкьой), ние сме изключително добре информирани за това. Двата документа съдържат преамбюл, обясняващ защо е сключен договорът и отбелязващ, че дипломатическите преговори са предшествовали ратифицирането на пакта. Освен това той съдържа декларация за взаимно ненападение, но, странно, без да определя границите на съответните им географски сфери на влияние. Техният съюз включва взаимна помощ срещу външни врагове и вътрешни бунтовници, както и споразумение от всяка страна да предава политически бежанци на другата. Двата документа завършват с различни божествени санкции срещу всеки цар, който би могъл да наруши разпоредбите на договора.

Този договор за приятелство останал в сила до края на съществуването на Хетското царство. Тринадесет години след сключването му Рамзес се оженил за хетска принцеса, а богатата кореспонденция между двата кралски дома свидетелства за приятелските отношения, които съществували между тях. Когато глад опустошил Анатолия по време на управлението на Мернептах, син на Рамзес II, последният изпратил зърно на хетите, за да облекчи тежкото им положение. След това събитие не се чува нищо повече за хетите. Разкопките в Богазкьой показват, че градът е бил разрушен около 1200 г. пр.н.е. от Хората на морето, които по това време слагат край на Хетската империя.

Рамзес II и „Апиру“. — Много учени смятат Рамзес II за фараона на потисничеството. До това заключение се стига, защото в Изх. 1:11 се казва, че градовете-складове „Раамзес“ и „Питом“ са построени от евреите. Посочва се, че Рамзес II е заменил името Танис със собственото си име, когато е разкрасил този град и го е направил своя столица. Той обаче не е изоставил напълно град Тива, където по-късно е погребан. Освен това, дългото му царуване, белязано от голяма строителна дейност в целия Египет, извършвана от огромен брой роби, сред които „Апиру“ (идентифицирани с Хабиру и евреите) се споменават многократно, изглежда на много учени като сериозно доказателство за приписването на египетското робство на израилтяните на царуването на Рамзес II. Към това се добавят и някои археологически доказателства от Палестина, където разкопките на Тел Бейт Мирсим, Бетел и други места сякаш показват, че тези градове са били разрушени през 13 век пр.н.е., а не през 14-ти.

Срещу тази теория има някои сериозни възражения. Категоричните хронологични твърдения, направени в Библията, като тези от 1 Царе 6:1 и Съдии 11:26, не могат да бъдат съобразени с Изход, състоял се в края на 13 век, а изискват дата за Изхода, която е поне два века по-рано. Периодът на съдиите, от Исус Навин до Самуил, не може да бъде компресиран в период от около 150 години, без да се наруши библейското повествование за тази част от историята на Израел.

Освен това, надпис на цар Мернептах, който е смятан от защитниците от Изхода от 13-ти век като фараон на Изхода, също свидетелства против тази теория, тъй като този надпис твърди, че царят се е срещнал и е победил израилтяни в Палестина. Мернептах е царувал само няколко години и ако Изходът се е състоял по време на неговото управление, израилтяните, които са се скитали в пустинята около 40 години, все още биха били на Синай, когато той е починал. Следователно не би било възможно той да ги победи в Палестина. За да се приеме Мернептах за фараон на Изхода, са необходими допълнителни корекции на свещените записи. Следователно, застъпниците на Изхода от 13-ти век приемат, че не всички племена на Израел са били в Египет, а че Мернептах е срещнал израилтяни, които са останали в Ханаан.

Освен това, доказателствата, очевидно благоприятстващи Изход при Рамзес II, могат да бъдат разбрани по начин, който не изключва по-ранния Изход, препоръчан в този коментар. Имената Рамзес и Раамзес в Битие и Изход, често посочвани като доказателство за Изход от 13-ти век, вероятно представляват модернизирани на по-стари имена от по-късни писари (вижте Бит. 47:11; Изх. 1:11). „Апиру“, споменати в текстовете на Рамзес II като роби, могат да бъдат хабиру или евреи, без да се предполага, че се отнасят до израилтяните, които са били потиснати в Египет преди Изхода, защото Рамзес II може да е използвал еврейски роби в строителната си дейност, докато израилтяните са били в

Палестина. Тези роби може да са попаднали в ръцете му чрез военни действия в Палестина по време на периода на съдиите. Фактът, че руините на някои палестински градове не показват признаци на разрушение в нивата, представляващи 14 век пр.н.е., но ги показват 150 години по-късно, също може да бъде задоволително обяснен. Разрушението на някои от завладените градове по времето на Исус Навин не е било цялостно и израилтяните не са направили опит да ги окупираат, а са ги оставили в ръцете на ханаанците (вижте Съдии 1:21, 27–33). Трябва също да се помни, че не всички идентификации на древни места са сигурни. Тел Бейт

Мирсим, например, е отъждествяван с град Девир, завладян от Отниил (Исус Навин 15:15–17), но по време на разкопките не са открити категорични доказателства, които да доказват правилността на иначе много правдоподобната идентификация.

Библейска хронология, основана на началото на строежа на Храма от Соломон през 480-ата година от Изхода (виж том I, стр. 191), изисква Изход от 15-ти век (вж. GC v, 23; PP 204, 514, 627, 628, 703; РК 229, 230). Следователно Изходът от 13-ти век трябва да бъде отхвърлен, както и мнението, поддържано от много библейски учени, че Рамзес II е бил фараонът на потисничеството, а синът му Мернептах - фараонът на Изхода.

Мернептах.—Когато Мернептах, тринадесетият син на Рамзес, се възкачва на трона през 1232 г. пр.н.е., той вече е стар човек и трябва да се справи със сериозно нашествие, опитано от либийците. Той твърди, че успешно е устоял на този опит и е взел 9000 пленници, сред които са били и повече от хиляда гърци. На победната си стела той също така говори за кампания срещу няколко града и народи в Палестина, сред които са споменати израилтяните. Този важен пасаж гласи така: „Опустошено е Техену [либийско племе]; Хати [земята на хетите] е

умиротворена, завладяна е Ханаан с всяко зло.“

Отнесен е Аскалон, превзет е Гезер, Яноам е разрушен, Израил е опустошен, няма (повече) потомство.

Хуру [земята на хорейците] стана вдовица за Египет.“

Този известен пасаж, вече споменат, показва, че Мернептах се е сблъскал с израилтяните в една от палестинските му кампании, както показва името им, във връзка с палестинските градове. Разположението на израилтяните между градовете Аскалон, Гезер, Яноам и земята на хорейците или хуритите е индикация къде царят се е срещнал с тях. Първите споменати градове са се намирали в югозападна Палестина, докато името Хуру може или да означава жителите на югоизточната част на страната (Едом), или да е общ термин за Палестина, както често се използва в египетските надписи. Най-интересното е, че името Израел е получило йероглифния определител за „хора“, а другите имена имат определители, означаващи „чужда страна“. Това показва, че израилтяните, които са срещнали по това време, не са били считани за уседнали хора, което е в съответствие със ситуацията по време на периода на съдиите, както е описано в Библията. Тъй като кампанията на Мернептах се е случила през периода, когато племената на Израел все още са се борили за опора в Ханаан, те биха могли да бъдат описани на египетски паметник само като неуседнал народ, а не като нация с определено местообитание.

Също от времето на Мернептах идват интересни записи, водени от служители, охраняващи североизточната граница на Египет, служители, които могат да бъдат сравнени със съвременните имиграционни служители. Тези записи съдържат името и функцията на всяко лице, преминаващо границата, предимно куриери в дипломатическата служба на Египет. Споменава се и един

Едомитско племе, на което е било позволено да намери временни пасища за стадата си в делтата на Нил. Тези документи показват, че границата е била добре охранявана и че преминаването ѝ не е било лесно за неоторизирани лица или групи по време на Деветнадесетата династия.

Двадесета династия. — Смъртта на Мернептах бележи началото на период на политически хаос в Египет, който продължи няколко години. Редица царе се редуваха на трона в бърза последователност, един от които дори беше сириец. В крайна сметка страната беше спасена от това плачевно състояние на нещата от човек с неизвестен произход на име Сетнахт, който стана основател на Двадесетата династия. Когато той остави трона на сина си, който стана Рамзес III (1198–1167 г. пр.н.е.), Египет отново имаше силен и енергичен цар, който спаси страната си от сериозна опасност.

По време на египетската слабост, предшестваша управлението на Рамзес III, либийците са проникнали в плодородния район на Делтата и са представлявали все по-голяма заплаха за вътрешната сигурност на страната. Самото им присъствие е било постоянна заплаха, защото в случай на нашествие, от тях можело да се очаква да се обединят със своите сънародници, живеещи отвъд западната граница на Египет. През петата година от управлението си Рамзес III воюва срещу либийците и в кървава битка ги побеждава решително. Той твърди, че е убил 12 535 от тях и е взел хиляди пленници.

Народите на морето. — След като отклонил опасността от запад, Рамзес трябвало да се изправи пред друга, още по-голяма опасност от североизток. Така наречените Народи на морето, от Крит, Гърция, Егейските острови и може би от Сардиния и Сицилия, се придвижили на изток. Те превзели и разрушили крайбрежни градове в Мала Азия, като Троя, след това Хетското царство, както и редица държави в Северна Сирия, като Угарит, и марширували по крайбрежието на Финикия и Палестина в опит да нахлуят в най-голямата цивилизована страна на своето време, плодородната долина на Нил. Сред тях били чекерите и филистимците, като последните дошли с волски каруци със семействата си. И двете племена се заселили на брега на Палестина, след като миграцията на Народите на морето приключила.

Осъзнавайки сериозността на ситуацията, Рамзес III се срещнал с вражеските сили на палестинската граница, което в осмата му битка довело до сериозно поражение на потенциалните нашественици, и унищожил флота им, когато той се опитал да дебаркира в един от каналите на Нил. Въпреки че по този начин Рамзес успял да спаси Египет от нашествие, той не бил достатъчно силен, за да прогони чекерите и филистимците от Палестина. Установявайки се, те контролирали богатия крайбрежен регион в продължение на много векове. В това вероятно са били подпомагани от някои филистимски племена, пристигнали преди движението на народите от морето, които довели силни контингенти от расово сродни народи в страната.

В Мединет Хабу, храм, построен от Рамзес III в западна Тива и днес най-добрият В запазения от всички пределинистични египетски храмове царят е изобразявал битките си в монументални релефи. Тези изображения са от голяма ценност, защото показват чертите на различните народи, с които Рамзес се е сражавал. Филистимците се появяват с типичните си пера, по които винаги могат да бъдат разпознати. Има и други народи от морето, шердените (вероятно сардини), сикулите (сицилийците), дарданците от западна Мала Азия, ахейците от Егейските острови и други народи, всички с типичните си шлемове или други характерни белези. Тези релефи, изобразяващи войната от онова време на суша и море, по този начин представляват важен илюстративен източник за правилно разбиране на расовите движения, които са се случили в земите на източната...

Средиземноморието по време на периода на съдиите на Израел, но движения, които не са засегнали самия народ на Израел.

Израилтяните живеели във вътрешността на Палестина, а главните артерии по крайбрежието били свидетели на решителните битки по онова време. Въпреки това, в по-късните времена на съдиите, филистимците затвърдили властта си върху крайбрежните райони на Палестина и заплашили националното съществуване на Израел. Те разширили влиянието си върху планинската част на Палестина и покорили Израел в продължение на десетилетия. Борбата с филистимците се оказала дълга, а борбата за свобода, започнала при Самсон, продължила при Самуил и Саул и била завършена едва по време на царуването на Давид.

Рамзес III не само успява да спаси Египет от външни опасности, но и насърчава вътрешната му сигурност. Един текст отбелязва със задоволство, че отново „жените можели да ходят, където си поискат, без да бъдат тормозени“. От края на неговото царуване идва великият Папирус Харис, който сега се намира в Британския музей и съдържа обобщение на всички дарове, които царят е направил на различните храмове и богове, както и на имуществото, което храмовете са притежавали преди него. Този ценен документ е основен източник на информация за светската и църковната икономика на Египет през това време. Този ръкопис обаче поставя два основни проблема: (1) Дали даровете на царя са били добавени към предишни владения или са се състоели от кралско потвърждение на стари владения? (2) В каква връзка са тези дарове и владения с икономиката на целия Египет? Следователно този документ е тълкуван по различен начин от различни учени. Брейстед смята, че около 8% от населението на Египет е било на служба в храма и че около 15% от земята е била църковна собственост. Шедел обаче смята, че цифрите трябва да бъдат съответно 20% и 30%. Каквито и да са верни цифрите, очевидно е, че църковните водачи са играли важна роля в Египет по това време и че никой цар не е имал шанс за оцеляване, освен ако не ги е подкрепял.

Египет в упадък. — Рамзес III очевидно е станал жертва на харемен заговор, в който са участвали някои от неговите наложници и поне един от синовете му, както и висши държавни служители. Някои от съдебните документи, свързани с разследването на този случай и наложените присъди, са достъпни и днес. Тези документи хвърлят интересна светлина върху съдебната система на древен Египет и косвено върху случая с двамата придворни, които са споделяли затвора на Йосиф по време на разследването на делата им (виж Битие 40:1-3).

Рамзес III е последван от редица слаби царе, всеки един от които е носил името Рамзес, номерирани сега като Рамзес IV до XI (1167–1085 г. пр.н.е.). По време на тяхното царуване Египет преживява постоянен упадък на кралската власт и еквивалентно увеличение на жреческото влияние. Жречеството на Амен, формиращо най-влиятелната и мощна част от църковното гражданство на Египет, най-накрая свали династията и направи свой собствен върховен жрец цар.

С влошаването на политическата и икономическата мощ, вътрешните проблеми на Египет стана остро. Рамзес III е последният цар, който е държал Бет-Шан в долината Ездрелон, която е била египетски град в продължение на векове. Въпреки че основата на статуя на Рамзес VI е открита по време на разкопките на Мегидо, няма и най-малкото доказателство, че този цар е имал някакво влияние в Палестина. Тази бронзова статуетка може да е била изпратена в Палестина като подарък. Последното кралско име, споменато в надписите в медните мини в Синай, е това на Рамзес IV, което показва, че след него не са изпращани повече експедиции до Синай за минни цели.

Загубата на последните чуждестранни владения доведе до увеличаване на бедността и несигурността и предизвика инфлация. Цената на чувал ечемик се повиши от 2 на 8 дебена. Цената на лимец (по-евтин вид пшеница) се повиши от 1 на 4 дебена по време на управлението на царете Рамзес VII до X, а по-късно се стабилизира на 2 дебена. С повишаването на разходите за живот приходите на правителството намаляха, в резултат на което то не можеше да плаща на своите служители и работници. Това от своя страна доведе до стачки на държавни служители, първите регистрирани стачки в историята. По този начин възникнаха няколко сериозни ситуации на места, където много мъже бяха заети с обществени работи, например в Западна Тива, където поддържането на огромния царски некропол с всичките му храмове изискваше голяма сила.

Друга причина за трудната ситуация беше широко разпространената корупция сред длъжностните лица. Като пример може да се посочи случаят с длъжностно лице, което е било отговорно за превоза на зърно от Долен Египет до храма на Хнум в Елефантина в Горен Египет. Когато по-късно е съден за присвояване, е установено, че от 6300 чувала зърно, получени в течение на 9 години, той е доставил само 576 чувала, или около 9% от общото количество. Останалите 91% от зърното са били присвоени от него, в сътрудничество с някои от писарите, контролорите и земеделците, прикрепени към храма на Хнум. Записите от това време разказват и за банди от скитащи и грабвачи войници, които са били бич за населението, и за непрекъснати случаи на обири на гробници. Тъй като населението е страдало от икономическия стрес на времето, докато всички са знаели, че в царските гробници в долините на царете и цариците в западна Тива са скрити несметни съкровища от злато и сребро, не е изненадващо да се чете за опити за придобиване на някои от тези съкровища.

Наличните записи от разследвания на обири на гробници оставят впечатлението, че дори длъжностни лица са били замесени в кражбите. Подобни обири са се случвали толкова често по-късно, че всяка царска гробница, с изключение на тази на Тутанкамон, в крайна сметка е била ограбена. За археолога не остана почти нищо, ако изобщо нещо.

Към края на Двадесетата династия (1085 г. пр.н.е.) Египет е достигнал една от най-ниските точки в своята дълга и бурна история. Нищо от предишното му богатство и слава не е останало. Неговите пратеници са били презирани в чужди земи, както разкриват историята за Уенамон и едно сатирично писмо – както ще се види във връзка с историята на съдиите на Израел. Египет се е превърнал в „счупена тръстика“, както един асирийски офицер подигравателно го нарича няколко века по-късно, по времето на Езекия (4 Царе 18:21). Тази слабост, която е започнала по времето на съдиите, се е оказала благословия за младия народ на Израел, който по този начин е успял да се развива, без да бъде възпрепятстван от силна съседна сила.

III. Кралство Митани (ок. 1600 — ок. 1350 г. пр.н.е.)

Най-големият съперник на Египет по време на Осемнадесетата династия е било царството Митани в Северна Месопотамия. Въпреки че последните открития хвърлят светлина върху историята на тази неясна сила, за нея се знае малко. Мястото на древната ѝ столица, Уашукани, известна от хетските записи, все още не е открито, въпреки че се смята, че се е намирала в горния район на Чабур, близо до Тел Халаф.

Древното местно население на целия регион се е състояло от арамейци, говорещи арамейски език, но владетелите са били хуритите, които са завладели страната през 17 век пр.н.е. „Хурит“ е етническото име на арийски клон от голямото индоевропейско семейство от народи, докато Митани е името на държавата, над която са управлявали хуритите. Имената на техните царе и висши служители наподобяват арийски имена, а тези на техните богове се срещат в индийската Веда: Митра, Варуна, Индра и Насатя.

Въпреки че началото на царството Митани е неясно, е известно, че хуритите са окупирали този регион около 17-ти век, тъй като хетите, под ръководството на своя цар Муршилиш, са се сражавали с хуритите при завръщането си в Анатолия след завладяването и разрушаването на Вавилон. Едва през 15-ти век пр.н.е. обаче имената на техните царе се появяват в писмени източници, особено в египетските записи на Тутмос III и Аменхотеп II, с които тези царе са имали няколко срещи. Въпреки това, към края на 15-ти век се установяват приятелски отношения между кралските домове на Египет и Митани, така че в продължение на няколко последователни поколения египетските царе вземат за съпруги митанийски принцеси. Артатама I от Митани дава дъщеря си на Тутмос IV; Шутарна II, дъщеря си Гилухепа, на Аменхотеп III; и Тушрата, дъщеря си Таду-хепа, на Аменхотеп IV. Това е времето (14-ти век пр.н.е.) на Амарнските писма, които разкриват, наред с други неща, приятелските отношения между Египет и хуритите от Митани.

Причината за тази промяна от враждебност към приятелство може да е била появата на нова сила на северозапад, хетите. Докато хетите постепенно разширявали влиянието си върху цяла източна Мала Азия и се опитвали да го утвърдят в Сирия и Северна Месопотамия – по това време или египетска, или митанска територия – двамата бивши врагове се сприятелили по необходимост. Но съвместните им усилия не били достатъчно силни, за да държат енергичните хети под контрол за дълго време, и при слабото управление на фараона Ехнатон в Сирия станало очевидно, че Египет вече не играе решаваща роля в азиатските дела. Следователно, около 1365 г. пр.н.е. Мативаза от Митани сключил договор за приятелство с Шубилулиума, могъщия хетски цар по това време, и признал неговото суверенно влияние в Сирия. Североизточните хуритини междувременно основали отделно царство под името Хури. Имената на двама от неговите царе (син и внук на Шутарна от Митани) са известни, и двамата от 14 век пр.н.е.

След средата на 14-ти век всички древни източници мълчат относно царството Митани, но асирийските записи от около 1325 до 1250 г. пр.н.е. говорят за царство Ханигалбат, разположено в същия регион като бившето Митани. Тъй като царете на Ханигалбат са имали арийски имена, подобни на тези на бившето царство Митани, изглежда, че Ханигалбат е наследник на Митани. Това обаче е била страна с малка сила и влияние и малка по обхват, тъй като западните ѝ региони са станали част от Хетската империя, а източните – част от Асирия. Това царство вероятно е прекратило съществуването си през 13-ти век и се е разпаднало на няколко малки града-държави, които по-късно са били погълнати от Асирия по време на периода на нейното разширение.

Въпреки че историята на хуритското царство в Северна Месопотамия е все още доста неясна, горният очерк е даден, защото хуритите са играли важна роля в преместването на расите през второто хилядолетие пр.н.е. Те са разпространили влиянието си върху голяма част от древния свят, достигайки дори до Южна Палестина, както знаем от египетските записи. В Библията хуритите са наричани хорими или хорейци (виж Бит. 14:6; 36:20, 21; Втор. 2:12, 22). Значението на хуритите в Палестина може да се види от факта, че в определени периоди египтяните са наричали цялата земя Хару. Възможно е цар Хушан-рисатаим от Месопотамия, който е потиснал Израел в продължение на осем години скоро след смъртта на Исус Навин и накрая е бил победен от по-малкия брат на Халев, Отниил (Съдии 3:8–10), да е бил един от митанийските царе от 14 век пр.н.е. Поради сходното звучене, Тушрата е била идентифицирана с Хушан-рисатаим, но се смята, че...

Последният може да е бил един от царете от периода след 1365 г. пр.н.е. , за който досега не са открити записи.

IV. Хетската империя От **около 1400 г. до около 1200 г. пр.н.е.**

Старото Хетско царство, което в началото на историята си разрушава Вавилон, е разгледано в том I (стр. 129, 137, 138). Историята на Хетите преди 1400 г. пр.н.е. не е добре позната и дори наследяването на царете е предмет на дискусии сред учените. След 1400 г. пр.н.е. обаче Хетското царство навлиза в пълната светлина на историята.

Столицата му, Хатушаш, се намирала в големия завои на Халис в Мала Азия, близо до село Богазкьой, което е недалеч от днешната турска столица Анкара. Като индоевропейски народ, хетите били расово свързани с хуритите, от които са взели голяма част от религията си, както и продукти на месопотамската цивилизация и култура, които хуритите са възприели от вавилонците и асирийците. По този начин те са възприели вавилонската клинопис, някои форми на изкуството, литературни произведения, като епоси и митове, и дори богове и религиозни концепции. Те обаче по никакъв начин не са загубили своите специфични културни ценности, като например йероглифната си писменост, която е разшифрована едва наскоро.

Хетите били издръжлив и полуварварски народ, чиито произведения на изкуството не достигали до високото ниво, което египтяните бяха достигнали, нито пък строиха храмове като някои от другите народи, но законите им показват, че са били много по-добросърдечни и хуманни от повечето други древни народи.

Възходът на хетейската власт. — Първият велик хетейски цар, разпознаваем в историята, е Шубилулиума, който царувал от около 1375 до около 1335 г. пр.н.е. Голяма катастрофа с донякъде неясен характер поразила нацията малко преди възкачването му на трона.

Въпреки че записите за тази катастрофа не са ясни, изглежда, че някои подчинени народи от Източна Мала Азия са се вдигнали срещу своите господари и са разрушили хетската столица Хатушаш. След като Шубилулиума се възкачва на трона, първата му грижа е да възстанови столицата и да възстанови реда в царството. Това е направено чрез редица кампании. Когато хетският цар отново става господар на различните народи от Източна Мала Азия, той се обръща срещу съперническото му царство Митани. Първата му кампания изглежда е била неуспешна, защото митанският цар Тушрата казва в едно от писмата си до египетския фараон, че е спечелил победа над хетите, но Шубилулиума сигурно е имал известен успех, както може да се разбере от друго писмо от сборника от Амарна, написано от Риб-Ади от Библос. Втората сирийска кампания на Шубилулиума е била пълен успех. Той не само завладява столицата на митанското царство, но и прониква в Южна Сирия до Ливан. Когато в семейството на Тушрата избухнали вътрешни проблеми, в резултат на които той бил убит, Шубилулиума поставил на трона сина на Тушрата, Мативаза, който се бил укривал при него, и му дал дъщеря си за жена – по този начин свързал двата кралски дома.

Както вече беше споменато в дискусията за египетската история, именно по това време, когато хетейският цар обсажда град Каркемиш на Ефрат, до него достига молба от вдовицата на Тутанкамон да ѝ изпрати един от синовете си, за да стане неин съпруг и цар на Египет. Принцът, изпратен в отговор на тази молба, е причакал и убит, преди да стигне до страната на Нил. След получаване на новината за това престъпление, Шубилулиума провежда успешна кампания срещу египтяните, но е принуден да се оттегли, без да може да се възползва от победата си, поради избухване на чума, която опустошава хетейската страна в продължение на 20 години.

Четириима от синовете на Шубилулиума стават царе, двама от тях още приживе – единият над Алепо, а другият над Каркемиш. Третият син, Арнуванда III, наследява баща си на трона над Хетската империя; а след смъртта му по-малкият брат, Муршилич II, се възкачва на трона. Значителен брой съвременни документи предоставят изобилие от информация за управлението на последния споменат цар. Той на практика е принуден да възстанови империята на баща си, защото след смъртта на баща му избухват редица бунтове, а след това и след смъртта на брат му Арнуванда. Следователно житейската му история е изпълнена с военни кампании срещу различни народи от Мала Азия, Сирия и египетските гарнизонни сили.

Следващият крал, Муталу, също преживява сериозен бунт от страна на подчинен народ, Гашга, който успял да завладее и разруши хетската столица Хатушаш, принуждавайки хетския цар да установи временна столица другаде. Когато по някаква причина местното царство Амуру в Северна Сирия искало да прекъсне връзките си с хетите в полза на Египет, към който преди това е принадлежало, Муталу се намесил и със съюзниците си принудил Амуру да остане отделен от Египетската империя. Именно в този момент той се срещнал с египетския цар Рамзес II в битката при Кадес на Оронт. Рамзес бил дошъл в Северна Сирия, за да претендира за старите си права. Известната битка при Кадес вече е описана във връзка с историята на царуването на Рамзес II. Въпреки че Рамзес II твърди, че е спечелил, битката завършва наравно, което прави хетите да получат известно предимство. Това заключение се стига от факта, че след битката при Кадес хетите окупират сирийска територия, която преди това не е била под тяхна власт.

Приятелство с Египет. — Урхи-Тешуб, следващият хетейски цар, царува безпроблемно седем години, когато е свален и изгнан от чичо си, който се провъзгласява за цар Хатушилиш III. Отношенията с Египет все още са били напрегнати през първите години от царуването му, както знаем от писмо, изпратено от хетейския цар до вавилонския цар Кадашман-Тургу, в което той обвинява Вавилон, че е твърде приятелски настроен към Египет. По-късно обаче той търси приятелство с Египет и сключва договор с Рамзес II през 21-вата година от управлението на последния. Това поставя началото на период на тясно сътрудничество между двете страни, засилено от брака на Рамзес II с дъщерята на Хатушилиш 13 години по-късно. Хетите може би са смятали безпокойството сред егейските народи за предвестник на идващото зло и затова са желали приятелски отношения със собствените си източни и южни съседи — каситските владетели във Вавилон и египтяните. Тези предпазни мерки обаче бяха безплодни, тъй като нито Египет, нито каситите от Вавилон бяха достатъчно силни, за да предотвратят хетите да станат жертва на неудържимото настъпление на Морските народи през Мала Азия, Сирия и Палестина.

Следващите трима хетски царе, Туталия IV, Арнуванда IV и неговият наследник, са сравнително слаби владетели. Много малко документи са оцелели, които да хвърлят светлина върху тяхното царуване. Един договор с васалното кралство Амурру в Сирия предвижда ембарго върху асирийски стоки и забранява на асирийските търговци да преминават през земята им. Това показва, че Асирия вече е била на власт и е била смятана за враг. Мернептах от Египет помогнал на хетите по време на тежък глад по време на управлението на Туталия IV с доставки на зърно, но силата на хетите вече била нещо от миналото и падението им не можело да се отлага повече.

Падането на Хетската империя. — Около 1200 г. пр.н.е. голяма катастрофа донася на Хетите империята до внезапен край. Това се потвърждава от внезапното прекратяване на всички хетейски

документални материали по това време и от египетското твърдение, че „Хати е бил опустошен“. Някоя сила не се оказа способна да устои на Народите на морето, които сега се изливат през страните на север като порой. Археологически доказателства потвърждават тези наблюдения, показвайки, че градовете на Анатолия са били опожарени по това време, след като са били превзети от врагове.

Хетейската култура и политическо влияние напълно изчезват от Мала Азия с изчезването на Хетската империя, въпреки че преди това подчинените градове-държави в Северна Сирия и Месопотамия са продължили хетейската култура и традиции в продължение на няколко века, докато самите те не са били погълнати от асирийците през 9 век. Градове като Емат на Оронт, Кархемиш на Ефрат и Каратепа на река Джейхан показват добре балансирана смесица от местна арамейска или дори финикийска култура, заедно с тази на хетите. Това са хетейските държави, с които Соломон е водил процъфтяваща търговия (2 Летописи 1:17) и от които сирийците от времето на Елисей са се страхували, когато са вдигнали обсадата на Самария (4 Царе 7:6, 7). Тези градове-държави са наричани хетейски царства не само в Библията, но и в асирийските записи от тяхното време. Всъщност цяла Сирия става известна като хетейска страна на асирийския жаргон от периода на империята. Когато градовете на Северна Сирия са завладени и разрушени, а населението им депортирано от асирийците през IX и VIII век пр.н.е., всички познания за културата, езика и писмеността на хетите напълно изчезват и са възкръснали едва наскоро от съня си от повече от две хилядолетия и половина.

V. Възходът и разцветът на морските народи (ок. 1400—ок. 1200 г. пр.н.е.)

Народите на морето, споменати в египетски източници от времето на Мернептах и Рамзес III, са били споменавани във връзка с историята на тези египетски царе и в разказа за унищожаването на Хетската империя. Нашите източници за тези народи обаче са много ограничени и се състоят само от легенди, запазени от Омир, от египетски препратки към тях, някои археологически доказателства и няколко библейски твърдения.

В различни египетски документи, открити от археолози, името „Народи от Море се появява като събирателно име за ликийците, ахейците, сардинците (шердени), сицилианците (сикули), данайците, вешвешите, тевкридите (чекерите) и филистимците (пелешет).

Египет винаги е имал някакви връзки с народите на Крит, островите на Егейско море и континенталната част на Гърция, както е видно от наличието на египетски предмети в тези райони и на егейска керамика в Египет. До времето на Аменхотеп III керамиката от Крит се среща по-често в Египет, отколкото тази в други гръцки райони. Също така, повечето от египетските предмети, открити в Европа до този момент, се появяват на Крит. След Аменхотеп III отношенията с Крит изглеждат прекъснати, тъй като египетски предмети оттогава нататък са открити само на две места в Крит, докато те са били открити на седем места в континенталната част на Гърция и на други острови, което показва, че с тези райони са се развивали по-силни връзки. Археологическите доказателства в Крит показват освен това, че богатата култура на Крит, наричана от археолозите Минойска II, е приключила с разрушаването на големия дворец в Кнос, събитие, което трябва да се е случило между 1400 и 1350 г. пр.н.е. Това разрушение е последвано от по-примитивната култура на нахлуващите народи.

Омирови легенди за унищожението или изчезването на страховитата морска сила Атлантида може да се отнася до Крит, който падна под властта на тези неизвестни нашественици, които унищожиха неговата култура, както и силата, с която той доминираше над други гръцки племена. Това събитие е отразено и в легендата за гръцки герой Тезей, който освободил гръците от...

подчинение на Минос от Крит, в чийто лабиринт е живял Минотавърът. Вероятно никога няма да разберем точно какво се е случило, но е ясно, че покорените народи от Егейско море са се обединили и с дългите си кораби са се борили срещу галерите на Минос, които толкова дълго са монополизирали доходоносната търговия с Египет и други земи. Унищожаването на критския флот е довело до нахлуването на богатия остров и унищожаването на неговата култура. Оттогава нататък търговията в централното Средиземноморие е била в ръцете на народите от Егейско море, особено на тези от крайбрежието на Мала Азия и континентална Гърция.

Миграция на морските народи. — Но миграцията на народите не е спряла с разрушение и окупация на Крит. До 13-ти век западните брегове на Мала Азия са превзети и трайно заети от гръкоговорящи народи, а през последните години на Рамзес II народите на морето и либийците навлизат в западната Делта и разширяват селищата си почти до портите на Мемфис и Хелиополис. Мернептах, синът на Рамзес II, трябвало да се изправи срещу масово нашествие на тези народи, но успял да ги победи и да спаси Египет от тази западна заплаха. По негово време се състояло голямото нашествие на народите от морето в централна Анатолия. Това бележи края на Хетската империя и унищожаването на богати северносирийски градове като Угарит (Рас Шамра). Кипър също бил окупиран от тези западни нашественици. Как заплахата за Египет била предотвратена от Рамзес III, който победил тези народи в две решителни битки, вече беше разказано (виж стр. 27).

Филистимците. — След тези неуспешни опити да завладеят страната на Нил, повечето от нашествениците, които са избягали от египетските кланета и не са били заловени, изглежда са се върнали на запад. Чекерите и филистимците обаче са останали в страната. Последните са открили някои сродни племена в южния крайбрежен район на Палестина, които очевидно са живели там от векове (виж Бит. 21:34; 26:1; Изх. 13:17, 18), и значително са увеличили военната си сила. В резултат на това филистимците, които преди са били толкова слаби, че са търсили договори с Авраам и Исаак (Бит. 21:22–32; 26:26–33), и са били толкова маловажни, че имената им никога не се появяват в египетските записи преди 12 век, сега са се превърнали в най-сериозната заплаха за израилтяните, които са заемали планинския хинтерланд на Палестина.

Че филистимците очевидно са принадлежали към народите, които са нахлули и унищожили древната култура на Крит, може да се събере от текстове като Йеремия 47:4, където филистимците са наречени „останалите от земята Кафтор [Крит]“, или Амос 9:7, където се казва, че Бог е извел „филистимците от Кафтор“. Други текстове (1 Царе 30:14; Езек. 25:16; Соф. 2:5) обединяват критяните и филистимците като заемащи една и съща територия. Изглежда, че Давид е имал телохранител от херетци и пелетци, тоест критяни и филистимци (2 Царе 15:18; 3 Царе 1:38, 44), подобно на обичая на Рамзес III, който направил пленените филистимци, сардини и други народи на морето войници в армията си. Тези чуждестранни наемници, заедно с 600 филистимци от Гет (2 Царе 15:18), били практически единствените войници, останали верни на Давид по време на бунта на Авесалом.

VI. Израел под управлението на съдиите (ок. 1350 — ок. 1050 г. пр.н.е.)

Историята на Асирия и Вавилония през втората половина на второто хилядолетие пр.н.е. ще бъде разгледана във връзка с по-късната им история, тъй като тези народи не са играли важна роля в Западна Азия през това време. След това обаче

След като направихме преглед на историята на народите, които са обграждали народа на Израел по време на завладяването на Ханаан, и периода, когато те са били управлявани от съдии или потискани от вражески народи, сега е редно да изучим историята на Божия народ, с който Библията се занимава основно. Всичко, което е известно за историята на по-малките народи на Ханаан през този период, ще бъде споменато на подходящи места, а не в отделни раздели.

Хронология на периода. — Времето между окупацията на Ханаан и Установяването на еврейската монархия е известно като периодът на съдиите. Хронологията на този период зависи от датата на смъртта на Соломон. Работната хронология, приета за този коментар (виж стр. 124, 134, 143), поставя смъртта на Соломон през 931/30 г. пр.н.е., т.е. в еврейската година, започваща от есента на 931 г. до есента на 930 г. Следователно, началото на строежа на Храма, през пролетния месец Зиф на четвъртата му година (1 Царе 6:1), се пада на 967/66 г., т.е. през пролетта на 966 г. (виж том 1, стр. 191).

Това беше през 480-ата година след Изхода (1 Царе 6:1). След това Зиф през първата година на Изходът е бил 479 години по-рано, през пролетта на 1445 г. пр.н.е., като Изходът е бил през предходния месец (Авив, 1445 г.), а преминаването на Йордан 40 години по-късно (Исус Навин 5:6, 10) през 1405 г. пр.н.е. От 480-те години от 1 Царе 6:1, 40 трябва да бъдат приспаднати за царуването на Саул (Деяния 13:21), 40 за царуването на Давид (1 Царе 2:11) и 4 от царуването на Соломон. Тези 84 години, приспаднати от 480-те години, оставят коронацията на Саул през 396-ата година от Изхода или 356-ата от нахлуването в Ханаан, което ни дава годините 1405–1051/50 г. пр.н.е. за периода от Исус Навин до Самуил.

Друга хронологична ориентировка е дадена от изявлението на съдия Йефтай в началото на мандата му, че Израел тогава „живял в Есевон и в селата му... триста години“ (Съдии 11:26). Тези 300 години се връщат към завладяването на тази област под ръководството на Моисей, през последната година от живота му (виж Втор. 2:26–37).

Това твърдение изисква завладяването под ръководството на Исус Навин и старейшините, заедно със съдийството на Отниил, Аод, Самегар, Девора и Варак, Гедеон, Тола и Яир, както и междинните периоди на потисничество, да бъдат включени в рамките на 300-те години между завладяването и времето на Йефтай.

Вписването на тези периоди в рамките на 300-те години не представлява големи трудности, тъй като е Разумно е да се предположи, че някои съдии са управлявали едновременно – един може би в Трансйордания, а друг в Западна Палестина, или един на север, а друг на юг. Възможно е също така някои племена в една част на страната да са се радвали на спокойствие и сигурност във време, когато други племена са били потиснати. Това е показано например в потисничеството от ханаанския цар Явин от Асор, което е прекратено с победата на Девора и Варак над Сисара, капитан на армията на Явин (Съдии 4). В победната песен на Девора няколко племена са порицани за това, че не са помогнали на братята си в борбата за освобождение от тиранията на потисника (Съдии 5:16, 17). Тези племена вероятно не са виждали нужда да рискуват живота си, стига самите те да се радват на мирно съществуване, както е било в продължение на 80 години след като Аод ги е освободил от потисничеството на моавците и амаличаните (Съдии 3:30).

Според хронологичните сведения на Библията, от Йефтай до коронацията на Саул са изминали 57 години. Докато Йефтай управлявал източните племена, слагайки край на 18-годишното потисничество на амонците, филистимците започнали да потискат тези на запад. Те превзели ковчега по времето на Илий, след като той бил в Сило 300 години (РР 514). По време на това филистимско потисничество Самсон тормозел езическия потисник и започнал „да

избави Израил“ (Съдии 13:5). Самуил вероятно е бил и съвременник на Самсон, като последният е действал на югозапад, а другият – в планините на централна Палестина (1 Царе 7:16, 17). Самуил е последният съдия, който е ръководил мъдро Израел. Дълго време той е бил единственият водач на своя народ (РР 591), преди да бъде избран първият цар, Саул.

Сравнително фиксираната хронология на Египет през този период и няколко ключови дати в библейската хронология позволяват експериментална реконструкция на периода на съдиите, която води до следните хронологични синхронизми:

°ПРЕДВАРИТЕЛНА ХРОНОЛОГИЯ НА ПЕРИОДА НА
СЪДИИ

ИЗРАЕЛ ПОД НА СЪДИИ*	ЕГИПТСКИ ЦАРЕ*		ХЕТСКИТЕ ЦАРЕ	
	Осемнадесети Династия			
Нашествие на Ханаан	1405	Аменхотеп III	1412-1375	Хатушилиш II
Израел под Исус Навин и старейшините	1405- 1364	Ехнатон, Сменхкаре		Туталия III
			1387-1366	Арнуванда II
	1356	Тутанкамон, Око 1366-1353		Шубилулиума
Освобождението на Отниил от 8-годишното потисничество на Чушан Ришатайм				
Останалите 40 години	1356- 1316	Хармхаб	1353-1320	
	Деветнадесети Династия			
		Рамзес I	1320-1319	Арнуванда III
		Сети I	1319-1299	Мършилиш II
	1298 г.	Сети в Палестина	1319	
Освобождението на Ехуд от 18-годишно робство Моавското потисничество				
		Рамзес II	1299-1232	Муталу
80 години почивка на юг	1298- 1218	Битката при Кадес 1295 г.		

и източни племена			
Дебора и	1258		Урхи-Тешуб
Освобождението на Барак след 20-годишното потисничество на Джабин на север			Хатушилиш III
Почивка на север	1258-1218		Последни слаби крале на титлите
Освобождението на Гедеон от 7-годишен затвор Мадямското потисничество	1211	Мернептах и други слаби царе	1232-1200
		Двадесета династия	
Управлението на Гидеон	1211-1171	Рамзес III	1198-1167
Царството на Авимелех над Сихем	1171-1168	Война срещу Народите на Море	1194-1191
Тола, Яир, Йефтай, Ибзан, Елон, Абдон	1168-1074	Рамзес IV-XI	1167-1085
Началото на Филистимското потисничество	1119		
Подвизите на Самсон	1101-1081	Двадесет и първи Династия	
Ковчегът е взет, Смъртта на Илий	1099		
Битка при Ебenezер, Филистимците бяха побеждавани	1079	(Високосвещеници на Амин като царе на Египет)	
Самуил съдия	1079-1050		1085-950

Ханаанските народи и тяхната култура. — Най-ранното, аборигенно население на Палестина е било несемитско, както е видно от имената на най-старите селища, които са несемитски. Към края на второто хилядолетие пр.н.е. аморейците нахлуват в Ханаан и в продължение на векове формират неговата управляваща класа. Ранните хети, от които само следи

са разпознаваеми в текстовете, идващи от времето на по-късния им имперски период, също са се заселили в определени части на Палестина, както и хуритите, особено на юг. От 11-те народа, наречени ханаанци в Битие 10:15–19, хетите и аморейците вече са споменати. Шестима от останалите са живели в Сирия и Финикия; а именно сидонците и земаритците на брега; арките, със столица Ирката, от Амарнските букви, северно от Триполи; синейците, чиято столица Сиану, спомената в асирийски записи, все още е неидентифицирана; арвадитите, със столица Арвад в Северна Финикия; и аматейците във вътрешността на Сирия. За останалите три ханаански племена, евусейците, григасейците и евейтите, нищо не е известно от извънбиблейски източници.

Всички тези народи, живеещи в страна, разположена между двете велики цивилизации на древността – Египет на юг и Месопотамия на север – са били силно повлияни от културите на тези страни. Въпреки че Палестина и Сирия са живели под политическото господство на Египет в продължение на векове по времето на еврейското нашествие, културните влияния на Месопотамия са били по-силни от тези на Египет. Причината за това странно явление може да се крие в етническите връзки. Тъй като всички тези народи са говорили семитски езици, тясно свързани с тези, говорени във Вавилония и Асирия, те може да са били по-привързани към източната култура, отколкото към тази на своите политически господари. Следователно откриваме, че вавилонският език и писменост са били използвани във цялата кореспонденция между различните градски владетели и между тях и египетския двор. Глинената плочка им е служила като материал за писане, както и на източните им съседи. Че изкуството на писането е било широко практикувано, е видно от факта, че клинописните текстове са открити при различни палестински разкопки, като Сихем, Таанах, Тел ел-Хеси и Гезер, както и от стотиците амарнански писма, които, въпреки че са открити в Египет, първоначално произхождат от Палестина и Сирия.

Също така, нова, азбучна писменост, вероятно изобретена в минния район на Синай към края на патриархалния период (виж том I, стр. 106, 586), започва да се използва по-широко през разглеждания период. Кратки надписи, написани с азбучна писменост, са открити в Лахис, Бет-Шемеш, Сихем и другаде. Те предполагат, че хората от онова време са били нетърпеливи да пишат и са използвали новата писменост, поради очевидните ѝ предимства пред трудните и тромави клинописни или йероглифни писмености с техните стотици знаци.

Разкопките на палестински градове, датиращи от периода преди израилтяните да влязат в страната, показват, че населението е достигнало високо ниво на майсторство, особено в изграждането на градски скални тунели. Йевусейците например изкопали вертикална шахта в град Йерусалим, на дълбочина на нивото на извора Гихон, който се намирал на известно разстояние извън града в долината Кедрон. От дъното на тази шахта те изкопали хоризонтален проход към извора, през който могли да си осигурят вода от извора в случай на спешност, без да напускат града.

В Гезер е изкопан и великолепен воден тунел, състоящ се от гигантско стълбище с дължина около 68 метра, издълбано в солидна скала. Този тунел е висок 7 метра при входа и широк около 4 метра, но се стеснява значително към края. Покривът е с форма на бъчва и следва наклона на стъпалата. Той завършва с голям извор на 29 метра под повърхността на скалата и на 40 метра под сегашното ниво на повърхността. Следите от инструменти показват, че работата е била извършена с кремъчни инструменти, а съдържанието на отломките разкрива, че тунелът е бил изоставен не след дълго след еврейското нашествие. Как древните жители на Гезер са знаели, че ще открият мощен извор в края на тунела си, все още е загадка.

Тези инженерни постижения, които демонстрират високото ниво на материалната култура на Ханаанците по време на еврейското нашествие са примери за много от ханаанските постижения, които наскоро излязоха наяве.

Религията и култовите практики на ханаанците. — Въпреки че е вярно, че доизраилтяното население на Палестина вече е достигнало високо културно ниво по време на завоевание, техните религиозни представи и практики са били изключително деградиращи. Разкопките на ханаански храмове и свещени места са разкрили много култови предмети от ханаански произход. В Рас Шамра, древен Угарит, са открити много ханаански текстове с митологичен характер. Написани с азбучен клинопис, те са хвърлили много светлина върху езика, поезията и религията на ханаанците от средата на второто хилядолетие пр.н.е. Те представляват основния ни източник на информация за религията на земята, която Израел е нахлул и завладял.

Изглежда, че в Библията в Палестина е имало голям брой открити светилища, наричани бамот, „високи места“. Израилтяните били толкова привлечени от тези „високи места“, че ги завладели и посветили на Бога, въпреки Неговата изрична заповед да Му се покланят само на едно място – мястото, където се е намирало светилището (Второзаконие 12:5, 11). Различни пророци осъждали тези езически места за поклонение (Ер. 7:31; 19:13; 32:35; Осия 4:12, 13, 15; Амос 2:8; 4:4, 5), но било много трудно да се отбият хората от тях. Дори някои от най-добрите царе – например Амасия, Озия и Йотам – не ги унищожи (4 Царе 14:3, 4; 15:4, 34, 35).

Едно от най-добре запазените високи места, разкопани в Палестина, е открито в Гезер, около половината път между Йерусалим и брега. Това е било открито място, без никакви следи от строителна дейност. Съдържало е обаче няколко пещери, някои от които са били пълни с пепел и кости, вероятно останки от жертвоприношения, тъй като костите са били на мъже, жени, деца, бебета, говеда, овце, кози и елени. Две от пещерите са били свързани с тесен, криволичещ тунел, така че едната от тях е могла да се използва като свещено място, където питащият поклонник може да се консултира с оракул. Всяка прошепната дума, изречена в по-малката пещера, може да се чуе ясно в по-голямата. Не е невъзможно култов предмет, може би идол, някога да е стоял пред дупката в стената, която е свързвала двете пещери, и поклонниците да са си въобразявали, че получават отговори на молитвите си на това място. Известно е, че подобни места за оракули са съществували в Гърция и Месопотамия. В средата на главната пещера е имало голям каменен блок, върху който е лежал скелетът на бебе, може би останките на последното дете, пожертвано на това място.

Над земята е открит ред от 10 каменни стълба. Най-високият от тези стълбове е почти Висок 3,3 метра, най-късият - 1,5 метра. На иврит такъв каменен стълб се нарича машеба, „образ“ (виж Лев. 26:1; Втор. 16:22; Михей 5:13), по-точно „стълб“ (RSV). Не е сигурно дали тези стълбове са били свързани с поклонението пред слънцето или са били символи на плодородието, представителни за „свещения“ фалос еректус. Няколко олтара също са били свързани с високото място, а на скалния под е имало много чашковидни отвори, вероятно използвани за приемане на възлияния или „приношения за пиене“.

Друго добре запазено високо място е открито на една от планините близо до Петра, столицата на едомците. Въпреки че това свещено място е от много по-късна дата (I век пр.н.е.), вероятно се различава малко от подобни места от по-ранни времена. В девствената скала е изсечен голям олтар. Стълбище от шест стъпала води до огнището му. Пред олтара има голям правоъгълен двор с повдигната платформа в средата, където

е извършено клането на жертвата. В скалата е издълбан почти квадратен резервоар за вода, използван във връзка с ритуали за измиване. Това високо място има и характерни чаши за изливане на възлияния, а наблизо има стоящи стълбове с форма на обелиск, без които едно високо място очевидно би било непълно.

Ханаански храмове са разкопани и в палестински градове, като Мегидо и Бет-Шан. Тези свещени структури обикновено съдържат две помещения; вътрешното с повдигната платформа, на която първоначално е стоял култовият образ, е служило като главно светилище. Ханаанският култ обаче не се е ограничавал само до храмове и високи места. Многобройни малки каменни олтари, открити в Палестина, показват, че хората са имали частни светилища, където са били принасяни жертви. Тези каменни олтари обикновено са били издълбани от един каменен блок. Огнището е било в горната част, с четири рога в ъглите. Култови изображения са открити в голям брой при всяко палестинско разкопки. Повечето от тях са малки фигурки, изобразяващи гола богиня с подчертани полови черти, което показва, че са били свързани с култа към плодородието, около който е била съсредоточена голяма част от ханаанското поклонение.

Ханаански божества.— Начело на ханаанския пантеон стоеше Ел, наричан „бащата на годините“, също „бащата на хората“, който беше символизиран от бик. Въпреки че е бил най-висшият титулярен бог, той е бил смятан за стар и уморен, и следователно слаб и немошен. Според по-късен финикийски учен, Филон от Библос, Ел имал три съпруги, Астарта, Ашера и Баалтис (вероятно Анат), които едновременно били негови сестри.

Също така в угаритските текстове Ашера е засвидетелствана като съпруга на Ел.

Като покровителка на морето, Ашера е наричана обикновено „Ашера на морето“, но също така „сътздателка на боговете“ и „Святост“ както в Ханаан, така и в Египет. Обикновено е била изобразявана на картини и релефи като красива гола блудница, стояща на лъв и държаща лилия в едната ръка и змия в другата. Изглежда е била почитана под символа на дървесен ствол, „горички“ в КJV (4 Царе 17:10). Тя е намерила лесно приемане сред израилтяните, които изглежда са се покланяли на култови символи, посветени на Ашера, почти непрекъснато през периода преди изгнанието, тъй като през по-голямата част от времето са били в окаяно състояние на отстъпничество.

Друга важна ханаанска богиня е Астарта, евр. Ашторет, „великата богиня, която зачева, но не ражда“. Тя е изобразена като гола жена, яхнала галопиращ кон, размахваща щит и копие в ръце. Финикийците приписват на двамата ѝ сина, наречени според Филон от Библос, Потос – „сексуално желание“ и Ерос – „сексуална любов“. Плакети с Астарта в груба форма са многобройни в разкопаните палестински обекти, но е показателно, че те не са открити на никое ранноизраилтяно ниво. Това важи за разкопките, проведени във Ветил, Гива, Тел ен-Насбе и Сило, което показва, че ранните израилтяни са отбягвали идолите на ханаанците.

Анат, третата главна богиня на ханаанците, била най-моралната и кръвожадна от всички божества. Изнасилването ѝ от брат ѝ Ваал се превърнало в постоянна тема в ханаанската митология, намирайки място дори в литературата на египтяните. Въпреки това, тя винаги е наричана „девицата“, любопитен коментар върху унижителната ханаанска концепция за девствеността. Жаждата ѝ за кръв била ненаситна и бойните ѝ подвизи са описани в редица текстове. Твърди се, че е поразявала народите на изтока и запада, че е отрязвала глави като снопи и ръце, така че да летят наоколо като скакалци. След това е описана как връзва главите на гърба си, ръцете на пояса си, ликувайки, докато се потапя до колене в кръвта на рицарите и до бедра в кръвта на героите. Правейки това, тя намирала толкова голямо удоволствие, че черният ѝ дроб се подува от...

смях. Освен това, тя се наслаждавала да убива не само хора, но и богове. Например, смъртта на бог Мот се приписва на нея. Той бил разсечен от нея с меч, разсеян с ветрило, изгорен в огън, смлян в ръчна мелница и накрая засят по нивите.

Ваал, макар и да не е бил главен бог, играел изключително важна роля в ханаанския пантеон. Той бил смятан за син на Ел, главния бог, и брат на Анат. Тъй като бил отговорен за светкавиците, гръмотевиците и дъжда, се е смятало, че носи плодородие на Ханаанската земя, която е била изцяло зависима от дъжд за земеделски цели. В началото на сухия сезон, според неговите последователи, Ваал е убит от злия бог Мот и годишният празник на неговото възкресение, вероятно по време на първия дъжд, е повод за голяма радост и празненство. Ваал е главната фигура в цялата митологична поезия на Угарит, всъщност, в цялата религиозна литература. Когато по времето на Илия Израел се е обърнал към поклонението на Ваал, неговото безсилие е ясно демонстрирано чрез задържането на дъжд в продължение на три години. Бог е замислил Своя народ да научи, че въвеждането на поклонението на Ваал няма да увеличи плодородието на земята им, а всъщност ще донесе глад. На планината Кармил Илия е дал убедителна демонстрация, че Ваал е безпомощен като бог на дъжда, всъщност, че той не съществува.

Освен споменатите богове, имало е множество други божества с второстепенни функции, но мястото прави невъзможно да се направи повече от бегъл преглед на сложната религия на ханаанците, различните подвизи на ханаанските богове, тяхната жажда за кръв, техните пороци и неморални действия. Достатъчно е обаче да се каже, че ханаанската религия е била просто отражение на морала на хората. Един народ не може да стои на по-високо морално ниво от своите богове. Ако боговете извършват кръвосмешение, прелюбодеяние и блудство, ако се радват на кръвопролития и безсмислени убийства, техните поклонници няма да действат различно. Затова не е учудващо да научим, че ритуална проституция и на двата пола се е практикувала в храмовете, че в тези „свещени“ домове хомосексуалистите са образували признати гилдии и че в празнични дни в храмовете и на високите места са се провеждали най-неморалните оргии, които можем да си представим. Откриваме също, че бебета са били принасяни в жертва на олтари или погребвани живи, за да умиловат разгневен бог, че поклонението на змии е било широко разпространено и че ханаанците са се ранявали и осакатявали във времена на скръб и траур, практика, която е била забранена сред израилтяните (Лев. 19:28; Втор. 14:1).

Последици от ханаанската религия. — Как религиозното им мислене е повлияло на начина на живот на ханаанците, е добре илюстрирано от историята за смъртта на Навутей от ръката на Йезавел, защото отказал да даде лозето си на Ахав (3 Царе 21). Когато молбата на Ахав била отхвърлена от Навутей, царят бил дълбоко обиден и опечален, но не виждал причина да прави каквото и да било срещу Навутей. Съпругата му обаче, финикийска принцеса и страстна поклонничка на ханаанските богове и богини като Ваал и Ашера, веднага предложила начин Навутей да бъде убит, а имуществото му — конфискувано.

В угаритската литература се среща подобна история. Богинята Анат желаела да притежава красив лък, принадлежащ на Акхат. Тя го помолила да ѝ го даде в замяна на злато и сребро. Когато Акхат отказал да се раздели с лъка си и я посъветвал да си направи и тя, тя се опитала да промени решението му, като му обещала вечен живот. Тъй като това било безрезултатно, тя замислила как да го унищожи и си осигурила желания лък. Не знаем дали Йезавел е знаела тази история и дали е била повлияна от нея, но не е странно, че жена, образована в среда, където такива...

Разказваха се истории за боговете, които не биха имали никакви скрупули да приложат подобни средства за постигане на нейната цел.

Поради покварата на ханаанците, на Израел било заповядано да ги унищожи. Разбирането на религията и неморалността, свързани с ханаанското поклонение, обяснява Божията строгост към хората, които са го практикували.

Преминаването на река Йордан. — Библейските критици твърдят, че историята за преминаването на Йордан от Израел е невероятен мит, че би било напълно невъзможно реката да спре течението си за времето, необходимо за преминаването на толкова огромно множество.

Факт е, че историята е записала поне два случая през последните 700 години, когато река Йордан внезапно е спряла да тече и много километри от речното корито са останали сухи в продължение на няколко часа. В резултат на земетресение, в нощта преди 8 декември 1267 г. сл. Хр. , голяма част от западния бряг срещу Дамия е паднала в реката, като е преградила напълно течението ѝ за 16 часа. Това е точното място, където, според библейския разказ, „води, които са слизали отгоре, са се спрели и са се издигнали на грамада“ (вижте върху Исус Навин 3:16). Близко до Тел ед-Дамия, библейския град на Адам, недалеч от мястото, където Ябок се влива в Йордан, речната долина се стеснява в дефиле, което прави подобно събитие като пълното блокиране на реката сравнително лесно.

На 11 юли 1927 г. реката отново пресъхна. Свлячище близо до брода при Тел ед-Дамие, причинено от силно земетресение, отнесе част от западния бряг на реката, като по този начин блокира потока ѝ за 21 часа и наводни голяма част от равнината около Тел ед-

Дамия. В крайна сметка тези води си проправиха път обратно в обичайното русло. За исторически данни за тези два случая вижте Джон Гарстанг и Дж. Б. Е. Гарстанг, Историята на Йерихон [1940], стр. 136, 137; Д. Х. Калнер-Амирам, Списание за изследвания на Израел, том I [1950-1951], стр. 229, 236.

В светлината на тези доказателства критиците, обръщайки се към друг, несъмнено сега ще искат да отхвърлят чудото на река Навин от времето на Исус Навин като просто природно явление, резултат от земетресение. Всяко обяснение, колкото и невероятно да е, изглежда по-добре за някои хора от това да признаят, че Бог извършва чудеса. Бихме попитали: Как е могъл Исус Навин да знае ден предварително, че земетресение ще блокира реката 20 мили нагоре по течението? Още по-невероятно е, как е могъл да знае точния момент на земетресението, за да насочи свещениците, носещи ковчега, да маршируват напред, така че краката им да достигнат брега на реката точно когато водата спре да тече (вижте Исус Навин 3)? Способни ли са тези библейски критици да предизвикват земетресения? Или могат ли дори да предскажат часа или деня, в който ще се случи такова, и да регулират ефектите му, така че да постигнат целите си? Отговорът е „Не“. И това категорично „Не“ заличава завинаги глупавите им възражения срещу простото библейско твърдение, че се е случило чудо. Дали Бог е причинил земетресение в този случай, ние не знаем; Знаем, че Той разтърсва земята и я кара да трепери (Пс. 60:2; Ис. 2:19, 21) и че стихииите изпълняват Неговата воля (Пс. 148:8). Но самото разтърсване на земята, макар и описано от хората като земетресение, в този случай на река Йордан е наистина чудо.

Нашествието на Ханаан под ръководството на Исус Навин. — Йерихон е първият град, който блокира пътя на нахлуващите евреи. Йерихон от времето на Исус Навин от Средновековието е идентифициран с могилата Тел ес-Султан, която се намира близо до съвременен Йерихон и недалеч от река Йордан. При разкопки на древните руини на града проф. Джон Гарстанг открива останки от градски стени, които показват признаци на разрушение, които той приписва на

земетресение. Различни причини го доведоха до заключението, че е открил руините на Йерихон на Исус Навин. Но по-нататъшни разкопки, през 50-те години на миналия век, под ръководството на д-р Катлийн М. Кениън предостави доказателства, които биха определили тези стени към по-ранен век, но не откри никакви останки, които биха могли да бъдат отнесени към времето на Исус Навин, освен част от къща и керамика в гробниците извън града, което показва погребения там през 14 век. За съжаление, горните нива на тази могила са толкова силно разрушени, особено от ерозия, че по-късните останки са практически заличени. Под въпрос е дали обектът някога ще предостави археологически доказателства, които ще хвърлят светлина върху библейската история за падането на Йерихон (Исус Навин 6).

От Библията обаче знаем, че този град, първият, завладян от израилтяните, е паднал в резултат на божествен акт на съд, който ханаанците са си нанесли. Силно укрепеният град е бил внезапно разрушен, а съдържанието и населението му – с изключение на Раав и нейното семейство – са били предадени на пламъците.

Следващият град, превзет след падането на Йерихон, бил малкият град Гай (Исус Навин 8).

Археолозите са идентифицирали Гай с руините на Ет-Тел, разкопани в продължение на три сезона под ръководството на г-жа Юдит Марке-Краузе, от 1933 до 1935 г. Тази идентификация обаче не може да бъде вярна, тъй като откритият град е бил един от най-големите в древна Палестина, докато Библията говори за Гай като за място, много по-малко от Йерихон (виж Исус Навин 7:3).

Освен това, разкопки показват, че Ет-Тел е бил разрушен няколко века преди израилтяните да го завладеят и е бил в руини стотици години, когато Йерихон е паднал под израилтяните. Въпреки това, както предполага Винсент, е възможно руините на града да са служили като жилище за малко население по времето на Исус Навин, защото името Гай означава „руина“. Това мнение може да е правилно или истинското местоположение на града все още може да бъде открито.

Завладяването на Централен Ханаан. — С падането на Йерихон и Гай централната част на Ханаан се отвори пред нашествениците. Когато израилтяните продължиха навътре в сушата, те с ужас откриха, че са били измамани от жителите на Гаваон и други градове, с които съвсем скоро бяха сключили съюз за взаимопомощ, без да знаят, че новите им съюзници са жители на Ханаан. Следователно израилтяните не можаха да превземат градовете им и дори бяха задължени да им помогнат, когато бяха нападнати от съседни градски царе, които негодуваха срещу съюза на гаваонците с Израел (Исус Навин 9).

За да изпълнят заповед, дадена им преди това от Моисей, израилтяните отишли в Сихем, построили олтар и написали закона върху измазан каменен паметник (виж Втор. 11:29–32; Втор. 27:1–8; Исус Навин 8:32–35). Половината от хората стояли на планината Гевал, а другата половина – на планината Гаризим, докато им били четени благословиите и проклятията, предписани от Моисей. Библията не обяснява как е било възможно израилтяните да завладеят областта Сихем, в централната част на страната. Създава се обаче впечатление, че никакви военни действия не са предшестващи завладяването на тази част от земята. Въпреки че Библията мълчи за събитията, довели до предаването на Сихем, писмо от Амарна (№ 289), написано няколко години по-късно от царя на Йерусалим до фараона, вероятно съдържа информация за това как израилтяните са завладели областта Сихем. В това писмо царят на Йерусалим се оплаква, че хабиру (евреите) са станали толкова силни, че е имало опасност той и други царе, които все още им се съпротивляват, да трябва да предадат собствените си градове, както е бил предаден Сихем. Значителният пасаж гласи: „С нас ще се случи същото, след като Лабаджа и земята Сакми [Сихем]...“

дадоха [всичко] на хабиру [еврейски].“ Следователно има основание да се заключи, че царят на Сихем е последвал примера на гаваонците и се е предал без бой.

За да накаже градовете, които доброволно се бяха предали на израилтяните, аморейският цар на Йерусалим сключил съюз с четирима други принцове от Южна Палестина и заплашил да превземе Гаваон. В отговор на спешна молба за помощ от гаваонците, Исус Навин тръгнал срещу петимата царе и победил армиите им в паметната битка при Азека и Макида, за която денят бил удължен в отговор на молитвата на Исус Навин.

Петимата царе паднали в ръцете на Исус Навин и били убити, а в последвалата кампания били превзети редица ханаански градове на юг. Не бил направен обаче опит нито за унищожаване на победеното население, нито за окупиране на градовете им. Напротив, израилтяните, след като превзели ханаанските градове, очевидно ги върнали на жителите им и се оттеглили в лагера си в Галгал на Йордан (Исус Навин 10).

По-късно, под ръководството на царя на Асор, на север, е предприета кампания срещу враждебен съюз. В последвалата битка при Мером (езерото Хуле) израилтяните отново побеждават. Въпреки че унищожават напълно Асор и преследват бягащите си врагове, те не правят опит за трайна окупация на тази част от страната, а я оставят на победените си врагове, както направиха с южната страна (Исус Навин 11).

Единствените други военни кампании, проведени по време на периода на завоеванието, са били тези на Халев срещу Хеврон, на брат му Отниил срещу Девир (Исус Навин 14:6–15; Исус Навин 15:13–19; Съдии 1:10–15) и на племената на Юда и Симеон срещу Йерусалим (Съдии 1:3–8).

Много от градовете, превзети по време на няколкото кампании, обаче не са били окупирани, като например Йерусалим (виж Съдии 1:8); вж. ст. 21 и 2 Царе 5:6–9, Таанак (виж Исус Навин 12:21; вж. Съдии 1:27), Магедон (виж Исус Навин 12:21; вж. Съдии 1:27), Гезер (виж Исус Навин 12:12; вж. 1 Царе 9:16) и други. Библейските записи разказват също,

че цели региони, като Филистия, Финикия и Северна и Южна Сирия (Исус Навин 13:2–6), са останали незаети.

Завладяването на Ханаан е постепенен процес. – Заключение, извлечено от тези различни твърдения, е, че по време на периода на завладяването е направен опит само за укрепване. Различни местни царе и коалиции са били победени, защото са оспорвали правото на евреите да се заселят в западен Ханаан. Изглежда обаче, че израилтяните не са правили сериозни опити да изселят всички ханаанци от техните градове и крепости, въпреки че по това време определено са били завладени няколко града.

След като са прекарвали последните 40 години в пустинята като номади, евреите изглежда са се задоволили да се установят като обитатели на палатки в Ханаан. Стига да са намирали пасища за добитъка си и да не са били тормозени от местните жители, те не са имали желание да живеят в укрепени градове като ханаанците. Въпреки че Исус Навин разделил страната между 12-те племена, това разделение е било до голяма степен в очакване те да заемат напълно съответните области. Това може ясно да се види от изучаване на списъците, дадени в Исус Навин 15 до 21, в които се споменават множество градове, които не са били завладени до векове по-късно. Въпреки това, когато евреите станали по-силни, те направили ханаанците данници (Съдии 1:28) и в крайна сметка ги лишили от владение.

Този процес е бил постепенен и е отнел векове, като не е бил завършен преди времето на Давид и Соломон. Възможно е в Деяния 13:19 Павел да говори за този дълъг период на завоевания, от Исус Навин до Соломон. Според най-ранните ръкописи на Новия завет, този текст гласи: „Като унищожи седем народа в Ханаанската земя, даде им земята им в наследство за около четиристотин и петдесет години“ (RSV),

което означава, че им е отнело около 450 години, преди цялата земя действително да бъде завладяна като наследство.

Тази картина на постепенното завладяване на Ханаан от евреите, въз основа на сглобяването на всички библейски доказателства, се подкрепя от исторически доказателства, както може да се научи от Амарнските писма и други извънбиблейски източници от този период и последвалите векове. Амарнските писма, всички написани през първата половина на XIV век пр.н.е., ни дават добра картина на случилото се през това време. Много от тези писма произхождат от Палестина и свидетелстват ярко за хаотичните условия, съществуващи в страната, според ханаанските възгледи.

Най-поучителни са писмата на Абду-Хеба, царят на Йерусалим, който горчиво се оплаква, че египетският цар е оставил глух ухото на молбите му за помощ, тъй като хабиру – вероятно евреите (вижте Бит. 10:21; Бит. 14:13) – са набирали власт в страната, докато той и други местни владетели на земята са водили губеща битка срещу тях. В едно писмо (№ 271) той пише: „Нека царят, Господарю, защити земята си от ръката на хабиру, а ако не, тогава нека царят, Господарю, изпрати колесници да ни вземат, за да не ни нападнат слугите ни.“ Изразявайки огорчението си от факта, че всичките му молби са били неуспешни и че не е получил нито оръжия, нито сили, той попита с цялата си сериозност: „Защо харесвате хабиру и не харесвате [верните] управители?“ (№

286). В същото писмо той предупредил фараона: „Хабиру ще ограбят всички земи на царя. Ако има стрелци [изпратени да му помогнат в битката] през тази година, земите на царя, моя господар, ще останат [непокътнати], но ако няма [изпратени] стрелци, земите на царя, моя господар, ще бъдат загубени.“ След това той добавил няколко лични думи към писаря, който щел да прочете писмото на фараона, молейки го да представи въпроса с красноречиви думи на царя, тъй като всички палестински земи на фараона били загубени.

Тези няколко цитата от писмата на Абду-Хеба от Йерусалим, които биха могли да бъдат умножени многократно, може би са достатъчни, за да покажат как самите ханаанци са гледали на политическите условия в страната си по време на завладяването и непосредствено след периода, описан в книгата на Исус Навин. Тези писма разкриват, че много ханаански принцове, като тези от Йерусалим, Гезер, Магедон, Акхо, Лакис и други, все още са владеели своите градове-държави десетилетия след като евреите са преминали Йордан, но че са били в смъртен страх, че дните им са преброени и че омразният Хабиру ще вземе тронове и владенията им.

Тази картина съвпада добре с получената от изучаването на библейските записи. Имената на царете от Амарнските писма обаче не съвпадат с тези, споменати в Библията като владетели на същите градове. Царят на Йерусалим е наречен Адонисек в Исус Навин 10:1, но Абду-Хеба в Амарнските писма. Царят на Гезер е бил Хорам, според Исус Навин 10:33, но Япаху, според Амарнските писма и т.н. Тази разлика лесно се обяснява, ако се вземе предвид времевият елемент. Ханаанските царе, споменати в Исус Навин, са победени и убити от евреите много скоро след началото на нашествието в страната през 1405 г. пр.н.е., докато царете, споменати в Амарнските писма, са живели няколко години по-късно, когато евреите са се установили в страната и са завладели няколко региона.

Че някои от вече споменатите градове, като Йерусалим, Гезер, Магедо и други, са останали в ръцете на местни принцове или египетски управители в продължение на векове след нашествието на евреите, е засвидетелствано не само в Библията, но и от други записи. Важната ханаанска крепост Бет-Шан, например, е спомената в Съдии 1:27

като непокорен град сред онези, отредени на Манасия от Исус Навин. Този факт се потвърждава от известие в писмо от Амарна (№ 289), че владетелят на Гет е имал гарнизон във Бет-Шан, което означава, че израилтяните не са могли да притежават града по това време. Към края на 14-ти век Сети I от Египет окупира града по време на първата си азиатска кампания и издига победни стели в храмовете му. Наличието на подобна стела на Рамзес II и други египетски паметници от 13-ти век пр.н.е., разкопани през последните години в руините на Бет-Шан, доказват освен това, че този град е останал в египетски ръце дълго време, докато евреите са окупирали големи части от земята. Същото важи и за Мегидо и някои други градове.

Периодът на съдиите. – Този период от приблизително 300 години (виж стр. 127, 128) е добре характеризирани в заключителните думи на книгата Съдии (гл. 21:25) като време, когато „всеки човек е правил това, което му се е виждало правилно“. Това е период на редуваща се сила и слабост, политически и религиозно. След като се е утвърдил в планинските части на Ханаан, израилтяните са живели сред народите на страната. Те са основали свое светилище в Сило, където то е останало през по-голямата част от периода. Повечето хора са живели като номади в палатки и са притежавали малко от градовете в страната. Те са били разделени на племенни единици и им е липсвало национално единство, което би им дало сила да устоят на многото врагове около тях от всички страни. Песента на Девора показва ясно, че дори във времена на криза и остра нужда някои племена са оставали настрана от своите страдащи братя, ако самите те не са били засегнати от потисниците.

Живеейки по този начин сред ханаанците, евреите били въведени в близък контакт с религията на страната и нейната култова система. Това изглеждало толкова привлекателно за мнозина, че големи части от хората приели ханаанската религия. Повтарящите се периоди на отстъпничество винаги били последвани от периоди на морална слабост, ситуация, която предоставяла на по-могъщите им врагове възможност да ги потискат. В такива периоди на бедствие неизменно се издигал силен политически лидер и, воден от Божия Дух, повеждал Своя народ – изцяло или частично – чрез покаяние обратно към Бога. Бидейки обикновено едновременно и военен водач, той е обединявал едно или повече племена около себе си и е освобождавал потиснатите. Всеки от тези велики водачи е бил наричан „съдия“, шофет на еврейски. Тази титла включваше повече власт и авторитет, отколкото предполага английската дума. Те осигуряваха духовно и политическо ръководство, както и съдебни и военни функции.

Ранните съдии. — Първият от тези съдии е по-малкият брат на Халев, Отниил, който освобождава народа си от осемгодишно потисничество от цар Хушан-рисатаим от Месопотамия, вероятно един от принцовете Митамии, чието име все още не е открито извън Библията — което изобщо не е странно, предвид факта, че изворовите материали от Митани са фрагментарни. Този период вероятно съвпада с последните години на Осемнадесетата династия на Египет — царуването на Сменхкаре, Тутанкамон, Айе и Хармхаб — когато един цар следва друг в бърза последователност.

Вероятно по това време Сети I, първият силен фараон на Египет в много отношения години, нахлули в Палестина и потушили ханаанския бунт в източната част на долината Ездрелон. Това, че ханаанските градове били възстановени под египетска власт, не засегнало израилтяните, които вероятно не са участвали във бунта и не са притежавали градове, които египтяните биха могли да претендират за свои. Възможно е обаче Сети I да е имал среща с някои евреи от северното племе Исахар, защото той споменава на лошо запазен паметник, открит във Бет-Шан, че „евреите [Апиру] от планината

„Ярмут, заедно с Таяру, атакуваха номадите от Рухма.“ Въпреки че Таяру и Рухма все още не са идентифицирани, Ярмут е един от градовете, които Исус Навин отреди на левитите в територията на Исахар (Исус Навин 21:29). Следователно Сети I може да е воювал срещу някои евреи от племето Исахар, вероятно наказвайки ги за нападението над съюзниците му, но последствията за евреите изглежда не са били дълготрайни, или поне библейските записи биха го показали. Никога обаче не бива да се забравя, че книгата Съдии, която описва историята на Израел в продължение на почти 300 години, съдържа само фрагментарен запис на всичко, което се е случило през този дълъг период.

Ехуд, вторият съдия, освободил южните племена от 80-годишно потисничество от моавци, амонци и амаликити, като убил моавския цар Еглон. 80-те години почивка, на които южните племена се радвали след героичния акт на Ехуд, съвпаднали отчасти с дългото царуване на Рамзес II от Египет. Този фараон преминал през Палестина по крайбрежния път, който не бил в ръцете на израилтяните, за да се срещне с хетейския цар при Кадес на Оронт в известната битка при Кадес. Тук както Рамзес, така и хетейците обявили победа. Иначе Рамзес изглежда не е бил сериозно загрижен за азиатските си владения. Той държал гарнизони в палестинските градове Бет-Шан и Мегидо, които се намирали в долината Ездрелон, и вероятно и в някои стратегически крайбрежни градове. Докато израилтяните не оспорвали владението му на тези градове, заселването им в планинските части на Палестина не било проблем за фараона.

В няколко надписа Рамзес II споменава, че еврейски („апиру“) роби са били ангажирани в различните му строителни дейности в Египет; оттук стигаме до заключението, че евреи понякога са попадали в ръцете на неговите армейски командири в Палестина. Възможно е също така тези израилтяни да са били поробени от ханаанския цар Явин от Азор, когато в продължение на 20 години по време на управлението на Рамзес II той е потискал евреите. Героичното ръководство на Девора и Барак сложило край на тази нещастна ситуация.

Съдийството на Гедеон. — 80-те години почивка, последвали освободението на Израел от моавското потисничество на юг от страна на Ехуд, били нарушени от мадиамско потисничество, продължило 7 години. Вероятно през този период Мернептах, син на Рамзес II, предприел нападението над Палестина, с което се хвали в известната „Израилева стела“. Тук той твърди, че е унищожил Израел, така че от него да не е останало „семе“. Неговите описания очевидно отразяват обичайната склонност на египтяните да преувеличават и следователно твърдението му, че е унищожил напълно Израел, не бива да се приема насериозно. Въпреки това от забележките му изглежда сигурно, че по този повод е срещнал израилтяни някъде в Палестина.

Гедеон, един от изтъкнатите съдии, освободил народа си от мадиамското гнет, като поразил голяма чуждестранна армия с малка група верни, бдителни и смели израилтяни воители. Историята за неговите подвизи и съдийство разкрива също, че от време на време са избухвали междуплеменни конфликти и че хората са имали силно желание за единно ръководство, изразено в предложението им за царство на Гедеон – чест, която той мъдро отказал.

През 40-те години на мирното съдийство на Гедеон се случиха важни събития. Докато Израел живеел в планинската част на Палестина, народите от морето се придвижвали по крайбрежните райони по време на управлението на Рамзес III в неуспешния си опит да нахлуят в Египет. През това време се водили кървави битки на суша и море. Египетските победи над тези нашественици в крайна сметка обърнали хода на това голямо преселение на народите и спасили Египет от една от най-сериозните опасности, които някога са заплашвали националното му съществуване, преди асирийското нашествие. Някои от победените племена отново се обърнали на север към Мала Азия, откъдето са дошли. Други обаче се заселили в плодородните крайбрежни райони.

Палестина. Сред тях бяха чекерите, в околностите на Дор, южно от планината Кармил в прекрасната равнина Сарон и филистимците, които подсилили сродни племена, окупирали някои крайбрежни градове в южна Палестина от дълго време. Израилтяните, които вероятно са следили с голяма тревога важните събития, случили се толкова близо до техните домове, не са осъзнавали, че тези филистимци скоро ще се превърнат в най-заклетите им врагове.

Когато Геден починал след 40 години съдийски мандат, синът му Авимелех, с помощта на жителите на Сихем, узурпирал властта, като убил всичките си братя и се провъзгласил за цар. Управлението му обаче продължило само три години и завършило, както и започнало, с кръвопролития. Под въпрос е дали неговото така наречено царство се е разпростряло отвъд околностите на Сихем.

По-късните съдии. — След него дойдоха съдиите Тола от Исахар (23 години) и Яир от Галаад (22 години). Не са записани важни събития от тяхното време, факт, който изглежда показва, че 45-те години от тяхното управление са били доста безпроблемни.

След смъртта на Яир започнали две потисничества приблизително по едно и също време, едното през на изток от амонците, което продължи 18 години и беше прекратено от генерала на разбойниците Йефтай, и едно на запад от 40 години от филистимците. Това филистимско потисничество имаше по-катастрофални последици за евреите от всяко от предишните времена на бедствие.

Както вече беше отбелязано, Йефтай прави важно хронологично изявление (Съдии 11:26) по времето, когато започва освободителната си война срещу амонците. Той твърди, че по това време Израел е живял 300 години в Есевон и близките градове, които са били превзети от аморейския цар Сион под ръководството на Моисей, и че амонците нямат право да оспорват владението на Израел върху тези градове. Следователно шестте години съдийство на Йефтай трябва да са започнали приблизително 300 години след края на 40-те години странстване в пустинята, и следователно около 1106 г. пр.н.е.

Докато източните племена бяха измъчвани от амонитите, тези на запад издържаха яростта на филистимците. След като затвърдили позициите си в крайбрежния район на Южна Палестина, където не били тормозени от изключително слабите наследници на Рамзес III Египетски, филистимците насочили вниманието си към вътрешността на страната и покорили съседните израилтяни племена, особено Дан, Юда и Симеон. Това потисничество започнало по времето, когато Илий бил първосвещеник, в чийто дом Самуил израснал като момче. Скоро след началото на това потисничество се родил Самсон и след като достигнал зряла възраст, той тормозел потисниците на своя народ в продължение на 20 години, докато не го взели в плен. Надарен със свръхестествена сила, Самсон причинил много вреди на филистимците. Ако характерът му бил дисциплиниран, той можел да стане освободител на Израел, вместо да умре позорна смърт. Възможно е именно през тези години филистимците да спечелили битката при Афек и да превземат ковчега, убивайки и двамата сина на първосвещеника Илий. Тази битка бележи най-ниската точка в историята на Израел по време на периода на съдиите, около 300 години след като скинията е била преместена от Исус Навин в Сило (PP 514). Следователно датата на това събитие е около 1100 г. пр.н.е.

След катастрофалната битка при Афек, Самуил започва работата си като духовен водач на Израел. Той обаче не е веднага готов да поведе успешна война срещу филистимците, с тяхната превъзхождаща сила и военни техники. Потисничеството продължава още 20 години, но приключва с победата на израилтяните под командването на Самуил в битката при Евен-Езер (1 Царе 7:13; PP 591). След Евен-Езер, Самуил започва мирна и силно

успешно съдийство над Израел. Това сигурно е продължило около 30 години, докато той не се е поддал на народното искане за цар. Синовете на Самуил, които той е назначил за свои наследници, се оказали негодни за водачи и били отхвърлени от народа.

С коронацията на Саул за цар на целия народ героичната епоха приключи и настъпи нова ера започна. Преди това време формата на управление на Израел е била теокрацията, тъй като владетелите, вероятно, са били назначавани от самия Бог и са били ръководени от Него при изпълнението на задачите си. Новата форма на управление започва като царство с владетел, назначен от Бог, но скоро се развива в наследствена монархия. (Теокрацията официално завършва на кръста. DA 737.)

Условия по времето на съдиите. — Жалката обстановка, преобладаваща в Палестина през по-голямата част от времето на съдиите е отразена и в два литературни документа от Египет. Те са толкова интересни и поучителни, че тук е необходимо да се даде кратко описание на съдържанието им. Първият е сатирично писмо, в което е описано пътуването на махар (египетски пратеник) през Сирия и Палестина. Документът датира от втората половина на 13 век пр.н.е. и е възможно да е бил съвременен на мадиамското потисничество, на което Гедеон сложил край.

Документът описва палестинските пътища като обрасли с кипариси, дъбове и кедри, които „стигали до небесата“, правейки пътуването трудно. Твърди се, че лъвовете и леопардите били многобройни, детайл, напомнящ за преживяванията на Самсон и Давид (Съдии 14:5); (1 Царе 17:34). Два пъти пратеникът се натъкнал на крадци. Една нощ те откраднали коня и дрехите му; друг път - лъка му, ножа и колчана му. Също така той срещнал бедуини, за които казва, че „сърцата им не били кротки“. Треперене го обзело и косата му се изправила, докато душата му „лежала в ръката му“. Тъй като обаче самият той не бил пример за морал, той бил хванат в авантюра с местно момиче в Йопи и плати за свободата си само като продаде ризата си от фин египетски лен.

Тази история, написана под формата на писмо, независимо дали е истинска или измислена, показва забележителни познания за палестинската топография и география. Сред много други известни места тя споменава Магедон, Бет-Шан, Акхо, Сихем, Ахсаф и Сарепта. Историята ярко илюстрира състоянието на несигурност в страната, където лошите пътища, разбойниците и свирепото изглеждащите бедуини са били често срещани. Описанието на тъжните условия, срещнати в Палестина, напомня за преживяванията на пътуващия левит, описани в Съдии 19, и твърдението, че „всеки човек е правил това, което му се е виждало правилно“ (Съдии 21:25).

Втората история, написана през първата половина на XI век пр.н.е., в разгара на филистимското потисничество след отвличането на ковчега в битката при Афек, описва пътуването на Уенамон, египетски кралски агент, до финикийския пристанищен град Библос, за да купи кедрово дърво за лавата на Амон. Уенамон бил изпратен от жреца-цар Хери-Хор от Тива и му била дадена божествена статуя на бог Амон, за да го пази по пътя и да му даде успех в мисията му. Дадени му обаче са само около 1 1/4 фунт злато и 7 3/4 фунта сребро като пари, за да купи желаното кедрово дърво.

Уенамон напуснал Египет с кораб, но когато стигнал до палестинския пристанищен град Дор, който бил в ръцете на чекера, златото и среброто му били откраднати. Той подал жалба до местния крал, който отказал да поеме каквато и да е отговорност за кражбата. След като Уенамон прекарал 9 дни в Дор, без да намери нито откраднатите си пари, нито крадеца, той сам откраднал около 7 1/2 фунта сребро и след това отплавал за Библос. Кралят на Библос обаче отказал да го види в продължение на 29 дни и му наредил да напусне града му. На

На 29-ия ден след пристигането му един от пажовете на царя изпаднал в безумие в името на Амин и посъветвал царя да даде на Уенамон среща. По време на тази среща царят бил изключително неучтив и поискал официални пълномощия, казвайки на Уенамон, че за предишна пратка кедри са били платени 250 фунта сребро. Той ясно заявил, че е господар на Ливан, че няма задължения към Египет, въпреки че признал, че народът му дължи много на културата на страната на Нил.

Царят на Библос най-накрая се съгласи да изпрати пратка кедър в Египет и получи от Египет кораб, пълен с кожи, папирусови свитъци, царски лен, злато, сребро и др. в замяна. След това желаните кедри били отсечени и натоварени, при което финикийският цар напомнил на Уенамон, че предишен пратеник чакал 17 години в Библос и накрая починал там, без да получи кедъра си. Това имало за цел да посочи на Уенамон, че в Азия престижът на Египет е намалял до нула и че неговите посланици вече не заслужават уважението, което преди са били свикнали да получават.

Когато Уенамон най-накрая беше готов да напусне пристанището на Библос и да отплава за В Египет той намерил чекерите, които го чакали с корабите си, за да го хванат заедно с товара му от кедрово дърво. Той обаче успял да избяга с кораба си до Кипър, където едва избегнал смъртта от ръцете на враждебно настроени местни жители. За съжаление, папирусът се прекъсва в този момент от повествованието и следователно останалата част от историята не е известна. Тя обаче трябва да е имала щастлив край, иначе египтяните не биха я написали и запазили.

Историята за мисията на Уенамон е поучителна и с това, че подчертава хаотичните политически условия в Палестина по време на периода на съдиите. Тя показва, че Египет е загубил всякаква власт в Сирия и че египетски пратеник, чието пристигане в миналото би вселило страхопочитание, сега е можело да бъде третиран с презрение и пренебрежение. Виждаме освен това, че пътуването е било несигурно, че хората са грабили и са били ограбвани и че никой никога не е бил сигурен за живота си.

VII. Египет в упадък — Двадесет и първа до двадесет и пета династия (ок. 1085 г. — 663 г. пр.н.е.)

Разглежданият период показва Египет на много ниско ниво. Източникът е оскъден и съществуват големи пропуски в историческите ни познания за този период. Също така, египетската хронология за този период е несигурна и зависи от кратки библейски препратки и месопотамски записи. Тъй като само няколко от египетските царе от този период са споменати или в Библията, или в клинописните източници, всички дати преди 663 г. пр.н.е. са само приблизително верни.

Царе-жреци от Двадесет и първата династия (ок. 1085 г. – ок. 950 г. пр.н.е.). – Двадесета Династията, слабата Рамесидова, приключва около 1085 г. пр.н.е. Танис, в източната Делта, остава политически център. Там Смендес, чийто произход е неясен, успява да стане цар, докато Хери-Хор, върховният жрец на Амен, се провъзгласява за цар на Тива, по-ранната столица на Горен Египет. Двамата съперничаещи си царе имат малка политическа власт и културното ниво на Египет бързо спада. Въпреки че внук на Хери-Хор се жени за дъщеря на цар на Танис, политическото единство не е постигнато. Ниският спад на политическата мощ на Египет през този период е очевиден от отношението, което Уенамон получава по време на мисията си в Библос, както вече беше отбелязано. Един от последните царе от тази династия вероятно е египетският тъст на Соломон (1 Царе 3:1).

Двадесет и втора и двадесет и трета либийска династия (ок. 950 — ок. 750 г. пр.н.е.). Не е известно как е станала промяната от Двадесет и първата към Двадесет и втората династия

се е случило. Първият цар на новата династия, Шешонк, библейският Шишак, е бил либийски армейски командир и е възможен да е узурпирал трона около 950 г. пр.н.е. В края на Деветнадесета и началото на Двадесета династия либийци са били довеждани в Египет в голям брой като военнопленници. Много от тях са били използвани като войници във войните на Рамзес III срещу народите на морето. Те са служили на редица царе като наемници. Някои постигнали почести и длъжности, като например едно семейство в Хераклеопол в северната част на Горен Египет, от което няколко членове служили като офицери в армията, а други станали управители на египетски градове и области.

Когато Шешонк се възкачил на трона, той успял да премахне жреческата династия в Тива. Като назначил един от синовете си за върховен жрец на Амон, той отново обвързал Тива, религиозния център, с монархията и постигнал политическо единство в Египет. Новият цар се занимавал в продължение на няколко години с възстановяване на реда в страната и до известна степен успял.

Веднага щом получил свобода на действие в Египет, Шешонк насочил вниманието си към Азия, където Той положил решителни усилия да възстанови предишната империя. В този опит той бил облагодетелстван от смъртта на цар Соломон и разделянето на царството Израел на две враждуващи държави. Палестинската кампания на Шешонк през петата година от управлението на Ровоам е описана накратко в 1 Царе 14:25, 26 и 2 Летописи 12:2–4. Египтяните обсадили и разграбили много юдейски и израилтянски градове, сред които богатия град Йерусалим, откъдето съкровищата на Соломон били преместени в Египет. Шешонк издигнал победни стели в Палестина. Фрагмент от един от тях е намерен в Мегидо, а статуя на царя е открита при разкопките на Библос. Когато Шешонк се завръща в Египет, той празнува триумф си и гравира списък на завладените градове върху една от стените на великия храм на Амен в Карнак, където около 100 имена на палестински градове са избягали от разрушителните сили на природата и човека през последните три хилядолетия. Сред тях откриваме такива добре познати имена като Таанах, Мегидо, Бет-Шан, Маханаим, Гаваон, Бет-Хорон, Аялон и други. Въпреки че кампанията е била временен успех, Шешонк не е успял да задържи Азия и да ѝ наложи трайно волята си. Опитът за реорганизация на Азиатската империя е бил неуспешен. Египет е лишен от предишната си сила и определено се е превърнал във второразредна сила.

Местоположението на гробниците на царете от Двадесет и първата до Двадесет и третата династия е било неизвестно, докато проф. П. Монте, френският разкопчавач на руините на Танис, не открива в този град някои царски гробници от Двадесет и първата и Двадесет и втората династии. Някои от гробниците са били непокътнати. Те обаче не съдържали такива невероятни съкровища като гробницата на Тутанкамон, въпреки че в тези гробници са открити някои красиви златни и сребърни предмети. Много фина златна гривна от гробницата на внука на Шешонк носи надпис, в който се посочва, че му е била дадена от дядо му. Възможно е всъщност да е била направена от злато и да е попаднала във владение на Шешонк от съкровищата на цар Соломон. Гробницата на Шешонк I все още не е открита. Тя може да съдържа ценна информация относно неговата азиатска кампания.

Наследниците на Шешонк от Двадесет и втората, както и от Двадесет и третата династия, вероятно всички либийци, са били слаби царе. Петнадесетте царе от двете династии са управлявали около 200 години (ок. 950–750 г. пр.н.е.), но Египет е бил само сянка на предишното си аз. Той нито е играл роля в световната политика, нито е създал произведения на архитектурата или изкуството, сравними с продуктите от по-ранни епохи. Реалното му състояние е подходящо характеризирано малко по-късно от Рабсак, командирът на асирийската армия на Сенахирим, който буквално казва на мъжете

на Езекия: „Ти се уповаваш сега в Египет на счупена тръстикова тояга, която ще прободне ръката на всеки, който се облегне на нея. Такъв е фараонът, египетският цар, за всички, които се уповават на него“ (4 Царе 18:21). Въпреки че забележките му всъщност се отнасяха за Египет от Двадесет и четвъртата династия, няма думи, които да опишат по-добре политическата слабост на либийските династии.

Двадесет и четвъртата династия на Саис (ок. 750 — ок. 715 г. пр.н.е.). — Не е известно как Либийското управление на Танис приключва или как е заменено от краткотрайната Двадесет и четвърта династия на местните египетски принцове, но около 750 г. пр.н.е. Долен Египет се озовава в ръцете на Тефнахт от Саис, в западната Делта. За този цар е известно само, че се е опитал да завладее Горен Египет, който, заедно с важния град Тива, е бил държан от етиопците.

За сина на Тефнахт, Бокхорис, както го наричали гърците – египетското му име било Бакенренеф – почти нямаме съвременна информация, но по-късни гръцки автори разказват много истории за него. Според тези източници той бил мъдър цар и велик законодател. След кратко царуване от пет години (720–715 г. пр.н.е.) той бил свален от престола от първия цар на Етиопската династия и изгорен жив.

Необходимо е да се отбележи във връзка с това, че имаме само много фрагментарни познания относно условията в Египет през това време. Възможно е няколко царе, освен Тефнахт и Бокхорис, да са управлявали части от Долен Египет. В 2 Царе 17:4 се споменава, че „Со, цар на Египет“, е подтикнал Осия да се разбунтува срещу Асирия. Въпреки че един египетски паметник (в Берлинския музей) съдържа йероглифното царско име „Со“, а асирийските източници го споменават под името Сибу, нямаме допълнителна информация за този цар, който вероятно е управлявал малка част от Делтата.

Етиопските царе от Двадесет и петата династия (ок. 715—663 г. пр.н.е.) — Нубия, днес частично в Египет, частично в Судан, е била наричана Етиопия от класическите автори. Следователно етиопските царе от древността са били нубийци, а не са произхождали от Абисинската планинска област, както може да подсказва терминът „етиопски“.

Нубия е принадлежала на Египет през по-голямата част от историческия си период до Двадесет и първата династия. Въпреки че египетските царе понякога е трябвало да потушават бунтове, Нубия обикновено е била доста тиха и е създавала малко проблеми. Времето на египетското управление обаче приключва през 10 век пр.н.е. по времето на слабите владетели на Двадесет и първата династия, когато Нубия се отърсва от египетското иго и основава независимо кралство със столица Напата, близо до планината Баркал и Четвъртия праг на Нил. Египетската религия, въведена в Нубия през многото векове на египетско управление, е запазена, а култът към Амен е практикуван по по-консервативен начин, отколкото в самия Египет.

При разкопките си в Напата, американският египтолог Г. А. Райснер разкрива пирамиди, храмове и дворци. Той успява да реконструира историята на Нубия от 10-ти век до около 300 г. пр.н.е. и да ни даде списък с царете, управлявали в Напата в непрекъсната последователност, докато столицата не е преместена по някаква неизвестна причина в Мерое (на около 209 км северно от Хартум), където Мeroитското царство съществува до 355 г. сл. Хр. и от своя страна отстъпва място на абисинската сила Аксум.

След като Нубия получава независимост през 10 век пр.н.е. и след това остава в изолация от около 200 години, то гледа със завистливи очи към Египет, чиято политическа слабост е очевидна за всички. Около 750 г. пр.н.е. нубийският цар Кашта

потеглил на север и превзел целия южен Египет, включително Тива, най-известният и славен от всички египетски градове. Най-висшата църковна власт в храма на Амен в Тива била Шепенупет II, дъщеря на цар Осоркон III от Двадесет и трета династия, наричана „божията съпруга“. Длъжността на върховна жрица съществувала отдавна и обикновено се заемала от принцеса с кралска кръв, за да осигури лоялността на жречеството на Амен към управляващия дом на Египет. Каща принудила изпълняващата длъжността „божия съпруга“ да осинови собствената му дъщеря за неин наследник и по този начин обвързала жречеството на Амен и огромните притежания на този бог с неговата династия.

Пианхи, синът и наследникът на Каща, смятал, че управлението му над Горен Египет е застрашено от Тефнахт от Саис, поради което той потегля на север и завладява останалата част от Египет. Неговата кампания е описана на голяма стела, съдържаща един от най-подробните и интересни исторически текстове, достигнали до нас. Въпреки че целият Египет е завладян от Пианхи, той се оттегля от Делтата отново и оставя Тефнахт да я владее. Шабак обаче, следващият етиопски цар, слага край на Двадесет и четвъртата династия, като побеждава и убива Бохорис през 715 г. пр.н.е., както вече беше споменато.

След като завладял целия Египет, Пианхи направил Тива своя столица. Това бил последният път, когато старият и почитан град се превърнал в център на египетския живот и култура. Отново били извършени големи строителни дейности, както в най-добрите дни на Осемнадесетата династия. Новата слава обаче продължила само малко повече от 50 години (715–663 г. пр.н.е.) и след това стигнала до безславен край, когато асирийците нахлули в Египет и разрушили Тива.

Египет в упадък.—Наследниците на Пианхи са Шабакак, Шабатака, Тахарка и Танутамон. Според наскоро публикувани документи Тахарка се възкачва на трона около 690 г. пр.н.е., на 20-годишна възраст, като съвладетел с брат си Шабатака. Това съвладетелство продължава до смъртта на последния шест години по-късно. Оттогава нататък Тахарка е единствен владетел до 664 г. пр.н.е., когато на трона се възкачва племенникът му Танутамон. Тахарка е известен от Библията под името Тирхака (4 Царе 19:9). Там се казва, че Сенахирим, когато обсажда Ливна в Юдея, вероятно след 690 г. пр.н.е., чул, че Тахарка се приближава с армията си, за да помогне на Езекия и да спаси Юдея от предстоящото унищожение. Няма обаче доказателства, че Тахарка наистина се е намесил активно в полза на Езекия. Възможно е слухът да не е бил верен. Всъщност именно по отношение на етиопската династия е направено твърдението на Рабсак (4 Царе 18:21), твърдение, което е било вярно не само по това време, но и по-късно, по времето на Навуходоносор.

Трудностите в други части на Асирийската империя, които изискваха пълното внимание на Сенахирим другаде, и катастрофата, която армията на Сенахирим претърпя в Палестина, временно спасиха Египет и отложиха края, който очевидно скоро щеше да дойде за гордото, но слабо царство на Нил.

Асархадон, следващият асирийски цар, завладява Египет през 670 г. пр.н.е. и го прави асирийска провинция за седем години. Открихме известната победна стела на Асархадон, поставена в северносирийското място Зенджирли. Тя изобразява царете на Тир и Египет (Тахарка) като пленници на асирийския цар, като първият е изобразен като по-голяма фигура от втория, тъй като царят на Тир е смятан за по-важен от царя на окаяния Египет.

На стела, открита в Напата, Танутамон, последният етиопски цар, управлявал Горен Египет, разказва, че сън го е подтикнал да се опита да завладее Египет отново. Той успял да завладее по-голямата част от Горен Египет и дори превзел Мемфис, столицата на Долен Египет, но

не успял да прогони асирийските гарнизони от Делтата. Успехът му обаче бил краткотраен и той трябвало да се оттегли, когато Асурбанапали тръгнал срещу него и завладял Тива. Този град, най-красивият от всички древни египетски градове, бил напълно разрушен. Два от високите му обелиски били пренесени в Асирия, за да покажат на асирийците и света, че е дошъл нов ден и че египетската мощ е разрушена завинаги. Думите на пророк Наум отразяват огромното впечатление, което разрушението на Тива, царицата на всички древни градове, направило върху съвременниците му (Наум 3:8).

За последващата история на Египет вижте Раздел XIII, „Египет през периода Саит“.

VIII. Асирийската империя (933—612 г. пр.н.е.)

Периодът на Асирийската империя е само епизод в дългата история на този свят, но за изучаващия Библията той е от голямо значение поради решаващата роля, която Асирия е изиграла в историята на царствата на Израел и Юда. Това значение може да се види от факта, че Асирия и нейният народ са споменати около 150 пъти в Писанието. Шестима прочути асирийски царе са споменати поименно в Библията, а имената на 10 еврейски царе – 6 на Израел и 4 на Юда – се появяват в асирийските царски надписи.

Освен това, фактът, че царството на Израел е възникнало

¹

Асирийска религия. — Религията на асирийците е била подобна на тази на расово свързани вавилонци; всъщност много вавилонски божества са били възприети и почитани, като например Мардук, Ишар, Тамуз и други. Главният бог е бил Ашур, древният местен бог на града, който е носил неговото име. Той е бил изобразяван като крилато слънце, което е защитавало и напътствало царя, неговия главен слуга, но е бил почитан и под символа на дърво, представляващо плодородието. Влиянието на други народи е било очевидно и върху асирийската религия. По този начин някои народи, като аморейците, са придобили власт над асирийците през първата половина на второто хилядолетие. Така боговете Даган и Адад са получили признание. Други завоеватели на Асирия, като индоевропейските хуритини от Митани, са оставили след себе си своите религиозни представи. Следователно в асирийската религия откриваме малко, което е било чисто национално, и много, което е било заимствано от други култури.

В Асирия царят не е бил нито бог, както фараонът в Египет, нито представител на богът, както в Шумер. Той бил главен жрец и генерал на Ашур, който изпълнявал желанията на своя бог и военните му кампании, като периодично давал отчет за вярното изпълнение на задълженията си чрез „писма до бога“, някои от които са запазени и до днес.

Асирийска хронология. — Асирийците са изобретили метод за обозначаване на години, който, в модифицирана форма, по-късно е последван от гърците и римляните. Висшите служители, включително царят, са били назначавани веднъж приживе, за да служат за една година като лиму, почетна длъжност, която не изисква изпълнението на никакви задължения, освен да даде името си на годината, в която е бил лиму. Гръцкият еквивалент на асирийската дума лиму е думата епоним; следователно хронологичните списъци, съдържащи имената на лиму, се наричат епоними.

¹Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1).

Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

Канони. Тези списъци са от голяма ценност при реконструкцията на хронологията на Асирия, особено тази от периода от 900 до 650 г. пр.н.е. (виж стр. 155).

Асирия преди Тиглатпаласар I (до около 1112 г. пр.н.е.) - Принцовете на Асур са били васали на управляващите династии на Южна Месопотамия, когато Илушума (около 1850 г. пр.н.е.), по времето на династиите Исин и Ларса (виж том I, стр. 136), се е обявил за независим и е успял да разшири властта си върху големи територии, които преди това са принадлежали на неговите владения. Синът му Еришум (около 1825 г. пр.н.е.), а още повече правнукът му Саргон I (около 1780 г. пр.н.е.), изглежда са си играли с идеята за световно господство. Това може да се заключи от името, което Саргон е носил, подражавайки на великия герой и основател на империята на Акад, а също и от неговата програма за политическа експанзия. Успешните военни кампании укрепили младата независима нация и разширили територията ѝ. Установени били търговски отношения с чужди държави и били създадени търговски колонии и аванпостове. Чрез постиженията на колониите в Мала Азия (т.нар. Кападокийски плочки) станала достъпна много информация относно мащаба на асирийската търговска дейност.

Краткият период на асирийска независимост обаче приключил скоро след смъртта на Саргон I. Търговските връзки с Мала Азия били прекъснати, а самата Асирия се превърнала в ябълка на раздора между две нововъзникващи сили - еламитите и аморейците. Аморейците Шамши-Адад I (ок. 1749–1717 г. пр.н.е.), който твърдял, че баща му Илукапапу е бил цар на Асур, успял да се прогласи за цар на Асирия. Подобно на своя велик съвременник Хамурапи, аморейският цар на Вавилон, Шамши-Адад планирал да стане единствен владетел на Месопотамия, както показва титлата му, като „Цар на Вселената“ е най-значимата. Той завладял великия град Мари на Ефрат и направил сина си негов цар. Победна стела, намерена в сирийския град Мардин, разкрива освен това, че той разширил властта си и над Северна Сирия. Когато той починал, най-силният противник на Хамурапи го нямало. Синът му и по-късните му потомци не успели да продължат политиката му и Асирия отново се изродила във второразредна сила. Не е сигурно дали Хамурапи и неговите наследници някога са упражнявали суверенитет над Асирия.

След това дошли хуритите от Митани, които завладели Асирия и я направили част от своята империя. Асирийските царе, споменати в списъците с царе за този период, не могли да бъдат нищо повече от васали. Ериба-Адад (ок. 1390–1364 г. пр.н.е.) започнал царуването си като васал на Митани и се наричал жречески принц на Асур. След смъртта на Тушрата и падането на Митани, той отново станал свободен и независим цар.

В Ашур-убалит I (1364–1328 г. пр.н.е.), син на Ериба-Адад, отново откриваме асириец владетел, който се стремил да увеличи мощта на страната си. Той бил съвременник на египетския революционен цар Ехнатон; всъщност две от писмата на Ашур-убалит до този фараон са открити в колекцията от Амарна. В първото той се нарича просто цар на земята Ашур, но във второто се определя като брат на фараона. С това той твърди, че е велик цар, след като е заел мястото в световната политика, което преди това е заемал царят на Митани. Ашур-убалит бил енергичен владетел и знаел как да постигне целите си. Той окупира Горна Месопотамия чак до Каркемиш и принудил каситска Вавилония да признае върховенството му над Южна Месопотамия.

Необходимо е обаче делото на Ашур-убалит да бъде повторено няколко пъти от неговите наследници, преди властта на Асирия над цяла Месопотамия да бъде призната дори в ограничена степен. Затова в царските анали четем, че последователни царе са водили многократно...

военни кампании срещу Ханигалбат, името, с което земята Митани е била известна в по-късни времена. Те се сражавали и срещу по-могъщите хети на запад.

Военната съдба не винаги е била на страната на Асирия и териториите, спечелени чрез мъчителни кампании, често са били губени. Тези непрекъснати войни обаче изглежда са засилили бойния дух на малобройния народ на Асирия и са му спечелили уважението на други велики народи. В резултат на това царете на хетите, Египет и Вавилон най-накрая са били принудени да признаят малкия цар на Асур за „брат“, в знак на признание за претенцията му да бъде велик цар. Така през 13-ти век се появяват трима велики асирийски царе - Ададнирари I, Салманасар I и Тукулти-Нинурта I.

Ададнирари I (ок. 1306–1274 г. пр.н.е.), за когото са известни дълги надписи, е велик завоевател. Той побеждава Вавилония и установява нова южна граница на Асирия, която включва областта Киркук. Воюва срещу гутите и лулупите в планините Загрос и превзема целия Ханигалбат, разрушавайки столицата му и построявайки там асирийски дворец.

Салманасар I (ок. 1274–1244 г. пр.н.е.) на практика повторил походите на баща си, и също така победил осем съюзнически царе от земята Урарти (по-късно Урарту), американския регион около езерото Ван, в по-късни времена един от най-страшните врагове на Асирия. Ададнирари основава град Калах и премества столицата от Ашур в новия град.

Следващият цар, Тукулти-Нинурта I (ок. 1244–1207 г. пр.н.е.), който отново премества столицата в Новото място, Кар-Тукулти-Нинурта, било изключително темпераментно и фанатично. Той станал първият асирийски воин-цар, чиито безмилостни методи на водене на война са добре познати и от по-късния период на империята. Подробни исторически записи разказват за неговите кампании срещу Субарту в Северна Месопотамия, земите Наири в Урарту, където той твърди, че е победил 43 местни царе, гутите и еламитите в източните планини, ахламу (арамейците) от пустинята и вавилонците. Той заловил вавилонския цар и донесъл свещения статут на Мардук от Вавилон в Ашур. Управлението му над Вавилон обаче било краткотрайно, защото вавилонците, подкрепени от еламитите, се отърсили от асирийското иго скоро след превземането на града им.

Краят на Тукулти-Нинурта бележи края на първия период на асирийските завоевания, което вече е продължило около век. След това Асирия запада под управлението на поредица от незначителни царе. Няма индикации, че Морските народи, които по това време покоряват Хетската империя и нахлуват в Сирия, са имали нещо общо с този период на асирийска слабост, най-вече през 12 век пр.н.е.

Тиглатпаласар I и по-късно (1113—933 г. пр.н.е.) — Асирийският идеал за световно господство намери достоен защитник в лицето на Тиглатпаласар I (1113–1074 г. пр.н.е.). Асирийците очевидно никога не са губили от поглед този идеал, който от 14-ти до 7-ми век е бил преследван последователно, когато обстоятелствата са били благоприятни. През първите години от управлението си Тиглатпаласар започва да възстановява по-ранната империя на Тукулти-Нинурта I. Той съобщава за постиженията си в сега известните документи, които депозира в основите на храма на Ану и Адад в Ашур и които са използвани през 1857 г., за да докажат, че младата наука асириология е достигнала зряла зрялост. Копия от тези текстове след това са дадени на четирима учени, които, независимо и правилно, превеждат всеки от тях, като по този начин доказват, че загадката на клинописния шрифт е решена (вижте том I, стр. 111).

Царят предприел походи в северните земи наири, след което се отправил срещу мушките, които наскоро били нахлули на изток от Мала Азия. В крайна сметка той достигнал Черно море и принудил Малатия в Ханигалбат да плати данък. След завършването на

По време на северните си кампании той се насочил на юг, превзел вавилонските градове Дур-Куригалзу, Сипар, Вавилон и Опис, но позволил на победените вавилонци да запазят известна степен на независимост.

Когато Тиглатпаласар навлязъл в Сирия, за да отсече ливански кедри за своите сгради, сирийските и финикийските принцове, сред които тези на Сидон и Библос, платили данък. Тир обаче, уповавайки се на непревземаемостта на острова си, отказал. Арвад поканил царя на пътешествие по Средиземно море, където той ловувал морско чудовище. Дори фараонът на Египет предпазливо изпратил подаръци на могъщия асирийски монарх, сред които и крокодил, когото царят публично показал в Ашур. Тиглатпаласар обаче трудно съдържал натиска на арамейците, които се нахвърляли срещу него вълна след вълна.

Този асирийски цар бил истински строител на империя и царството му било поне равно по важност на тези на хетите или египтяните от предишни епохи. Но имало една голяма разлика между предишните империи и новата. В тези по-ранни империи васалите били считани за човешки същества и често се проявявала известна щедрост към победените врагове. Асирийците обаче имали само една цел – да подчинят всеки народ на могъществото на своя бог Ашур. Съответно, те оставили на враговете си избор между безусловно подчинение и унищожение.

Арамеите, които военният гений на Тиглатпаласар държеше под контрол, се оказали твърде силни за неговите наследници. Арамеите не срещнали съпротива във Вавилония и все повече се инфилтрирали в областите, които асирийците бяха обявили за свои. В продължение на почти век и половина след смъртта на Тиглатпаласар Асирия беше притисната в родината си на Тигър и играеше ролята на второстепенна сила, докато арамейците настоявали за завладяването на Сирия и Северна Месопотамия и основаха множество градове-държави. Арамейските племена от юг, по-известни като халдейци, междувременно завзели Вавилония и образували династия, която, макар и често прекъсвана от асирийците през следващите векове, въпреки това останала непоклатима до средата на VI век пр.н.е.

Възкресението на Асирия от Ашурдан II до Салманасар III (933—824 г. пр.н.е.) — Друг силен асирийски цар се издига в лицето на Ашурдан II (933–910 г. пр.н.е.). Като достоен потомък на Тиглатпаласар I, той реорганизира, на първо място, военните и икономическите сили на Асирия, а след това започва повторното завладяване на арамейските части на Месопотамия. Царските анали разказват как асирийските царе ежегодно са водили армиите си на север и северозапад. Петимата царе след Ашурдан II, Ададнирари II (910–

889 г. пр.н.е.), Тукулти-Нинурта II (889–884 г. пр.н.е.), Ашурнасирипал II (884–859 г. пр.н.е.) и Салманасар III (859–824 г. пр.н.е.), всеки син на своя предшественик, изглежда са били обзети само от едно желание – поражението на арамейците и повторното завладяване на тяхната територия.

Може би никой друг век от древността не е виждал толкова кръвопролития, колкото 9-ти и никъде другаде иначе са били жертвани толкова много животи, както в Северна Месопотамия и Сирия по време на управлението на петимата гореспоменати царе. Едва ли някога договори са били сключвани и нарушавани толкова често, колкото в този период. Хората от покорените народи, които многократно са били свидетели на убийството на своите близки и разрушаването на домовете и нивите си, изглежда са смятали честите асирийски експедиции за божествено предопределени бедствия (виж Исаия 10:5), докато асирийските царе от своя страна изглежда са смятали за свещен дълг да отмъщават с огън и меч за непрекъснатите бунтове на своите поданици.

Ададнирари II, след като завладя земята Ханигалбат, включително столицата ѝ Нисибис, нарушил обичая за изискване на годишен данък и превърнал земята в асирийска провинция. Когато Ашурнасурпал II завладял отново тази страна след поредното въстание, той го направил с такава нечовешка жестокост, че въстание в този регион никога повече не се оказало възможно. Той успява да разшири Асирийската империя отново приблизително до размера ѝ от времето на Тиглатпаласар I. Но има една важна разлика - Асирия вече е управлявана с желязна ръка и милостта е непозната навсякъде, където Ашурнасурпал е властвал. Империята е разделена на провинции, управлявани от асирийски губернатори. Провинциите се състоят от организирани области с градове като центрове. Населението на тези провинции е притиснато от асирийските събирачи на данъци дотолкова, че живее само с една цел - да плаща данък, за да задоволи ненаситната жажда на асирийския монарх.

Салманасар III, който се възкачил на трона в напреднала възраст през 859 г. пр.н.е., не само знаел как да запази империята на баща си непокътната, но и успял да я разшири в нови области. Той бил първият асирийски цар, който осъществил контакт с малкото царство Израел. Израел се е развил в сравнително голямо царство по време на управлението на Давид и Соломон, когато Асирия и Египет са били твърде слаби, за да се намесят. Разпадането на еврейското царство на две държави след смъртта на Соломон (931/30 г. пр.н.е.) обаче съвпада с възраждането на асирийската мощ, когато Ашурдан II се възкачва на трона през 933 г. пр.н.е., а асирийските погледи отново се насочват алчно към запад. И все пак, докато битката се води само срещу държавите в Северна Месопотамия, Израел няма от какво да се страхува от могъщата държава на Тигър; но когато опасността от превземане се приближава все повече и повече с всеки нов цар и всяко ново разширение на Асирийската империя, израилските царе усещат нарастваща тревога. Накрая те са въвлечени в този конфликт, както в крайна сметка и Юдея.

Дали Ахав, който е споменат като един от съюзниците, воюващи срещу Салманасар III в Каркар през 853 г. пр.н.е., участва в антиасирийския съюз по собствено желание или е бил принуден да го направи от Дамаск (Сирия) не е сигурно. Това ще бъде обсъдено в раздела за историята на разделеното царство Израел и Юдея. Отсега нататък асирийските царски надписи споменават израилтянски царе доста често. През следващите 130 години е имало много сблъсъци на интереси между двете сили, докато царството Израел не последва примера на други сирийски и палестински държави, превръщайки се в асирийска провинция.

Би било твърде далеч да се следва Салманасар III в многобройните му кампании, за които са запазени добри записи, както слово и картина; въпреки това е необходим кратък преглед на военните му постижения, за да се разбере политическата ситуация в Западна Азия по времето на пророците Илия и Елисей. Асирийският цар завладява първо Тил-Барсип, столица на могъщата арамейска държава Бит-Адини в горното течение на Ефрат. Населението е депортирано в Асирия, а асирийски колонисти са преместени в района. Тил-Барсип е построен отново и наречен „замъкът на Салманасар“. Оттогава нататък този град се превръща в щаб и отправна точка за няколко кампании срещу градове-държави в Киликия и Сирия, чието завладяване отваря сребърните мини в планините Тавър и горите в планините Аманус за жадните за земя асирийци.

В Сирия 12 съюзнически принцове, включително Ахав от Израел, се срещнали със Салманасар в Каркар през 853 г. пр.н.е. Ададидри от Дамаск (вторият от тримата Бен-Хадади, споменати в Библията) бил водачът. Въпреки че Салманасар твърдел с високопарни думи, че е спечелил блестяща победа

победа, той не можеше да скрие факта, че първата му среща със сирийските противници е завършила в най-добрия случай с равенство, може би дори с победа, за съюзниците. Салманасар обаче не забравя целта си и през 848 г. прави втори опит срещу практически същата коалиция. Отново съюзниците му устояват успешно и дори третата му кампания не е напълно успешна. Когато Азаил последва Ададидри на трона на Дамаск, асирийският цар се изкачва до столицата на Азаил и разрушава палмовите ѝ градини, но не успява да завладее града. Йеху от Израел, който е узурпирал трона и не е бил готов за битка, сметна за разумно да плати данък. Този факт е изобразен на известния Черен обелиск на Салманасар, който е намерен в Калах и сега се намира в Британския музей. Асирийският цар достига Средиземно море при река Куче близо до Бейрут, по-на юг от всеки от предшествениците си. Там той издълбава релефно изображението си върху скала.

Салманасар III също така завладява някои територии на север и достига до изворите на река Тигър, където принесъл жертви. Той обаче не нападнал силното царство Урарту, което под ръководството на Сардур I било решено да остане независимо. По-късно Салманасар навлязъл във вавилонската политика, когато двама братя се борили за трона. Той позволил вавилонската политика, когато двама братя се борили за трона. Той позволил на Вавилония да запази независимостта си, но демонстрирал асирийска мощ пред народа на Долна Месопотамия, като потеглил към Персийския залив, приемайки по пътя данък в злато, слонова кост и слонски кожи от региона на юг от Вавилония, включително важната арамейска държава Бит-Джакин. Славата и страхопочитанието пред Асирия станали толкова големи, че всички порти били отворени за царя. Много рядко се постигал толкова голям успех с толкова малко усилия.

През по-голямата част от управлението си, което продължи повече от 30 години, Салманасар се радвал на верната помощ на своя главнокомандващ (туртан), Даян-ашур. През последните му години обаче избухва сериозен бунт на управителите, който унищожава делото на целия му живот. Отсега нататък до смъртта му през 824 г. пр.н.е. той едва успява да запази позицията си в Калах. Причините за този бунт, воден от един от синовете на Салманасар, не са ясни и се крият или в недоволството от решението на стария цар относно неговия наследник, или във външната или вътрешната му политика.

Период на разпадане на империята (824—746 г. пр.н.е.).—Въпреки че мощта на империята намалява през последните години на Салманасар III, не се наблюдава пълно разпадане на властта над завладените територии. Следващият цар, Шамши-Адад V (824–810 г. пр.н.е.), успява, в три кампании, да възстанови асирийския престиж и в това е подкрепян от вавилонския цар Мардук-закир-шум.

По това време започва клонене към Вавилония и нейната култура, което асирийците винаги несъзнателно признавали за по-висши от своите. Шамши-Адад взел за жена вавилонска принцеса Саму-рапат и използвал вавилонския език за царските надписи. Въпреки че и той, и синът му смятали за необходимо многократно да завладяват Вавилония, за да накажат проявите на вражда, тези двама асирийски царе никога не смеели да включат като провинция тази известна земя, смятана за майка на асирийската култура.

Когато Шамши-Адад V умира през 810 г. пр.н.е., синът му Адад-нирари III (810–782 г. пр.н.е.) е твърде млад за царския пост и затова съпругата му, Саму-рапат, царува няколко години вместо сина си като регент. Нейната превъзходна личност и фактът, че тя е единствената жена, управлявала някога Асирия, правят толкова дълбоко впечатление на нейните съвременници и на по-късните поколения, че под името Семирамида тя се превръща в централна фигура на

множество легенди от древността, които са живи в Ирак и до днес. Няколко древни произведения, като акведуки и монументални сгради, ѝ се приписват.

По времето на Адад-нирари III се е състояла странна религиозна революция, която може да бъде в сравнение с този на египетския фараон Ехнатон. По неизвестна причина Набу (Небо), богът на Борсипа, изглежда е бил провъзгласен за единствен бог или поне за главен бог на империята. Храм на Набу е построен през 787 г. пр.н.е. в Калах, а върху статуя на Набу, посветена на един от управителите на царя, се появяват важните думи: „Доверявай се на Набу, не се доверявай на никой друг бог“. Любимото място, отредено на Набу в религиозния живот на Асирия, се разкрива от факта, че никой друг бог не се появява толкова често в лични имена. Тази монотеистична революция е имала толкова кратък живот, колкото революцията на Атон в Египет. Поклонниците на асирийските национални божества бързо се възстановили от безсилието си, заели отново привилегированите си места и потиснали Набу. Това е причината, поради която се знае толкова малко за събитията по време на монотеистичната революция. Библейската хронология поставя служението на Йона по времето на Йеровоам II от Израел, който царува от 793 до 753 г. пр.н.е. Следователно мисията на Йона в Ниневия може да се е случила по време на управлението на Адад-нирари III и може да е имала нещо общо с решението му да изостави старите богове и да служи само на едно божество. Това обяснение обаче може да се даде само като възможност, тъй като изворовият материал за този период е толкова оскъден и фрагментарен, че пълна реконструкция на политическата и религиозната история на Асирия през разглеждания период все още не е възможна.

Наследниците на Адад-нирари III провели няколко военни кампании на запад, но не успели да потиснат трайно подчинените народи, нито да съдържат нарастващата мощ на Урарту, която завладяла все повече и повече области, принадлежащи преди на Асирийската империя. Въстание в Ашур през 763 г. пр.н.е. и бездействието на някои царе довели Асирия до точката на колапс. Ако на трона не се възкачил силен владетел – Тиглатпаласар III, Асирия можела да изчезне от историята повече от век по-рано.

Формирането на Новата Асирийска империя от Тиглатпаласар III (745—727 г. пр.н.е.). — Тиглатпаласар III идва на власт като узурпатор по време на дворцово въстание в Калах през 746 г., но всъщност не се възкачва на трона до втория месец на 745 г. Фактът, че избира за управляващо име това на велик бивш строител на империя, разкрива неговите амбиции и планове. Подобно на великия Тиглатпаласар I, той систематично и последователно следва плана за възстановяване на Асирийската империя.

Новият крал се озова лице в лице с три основни проблема на външната политика които трябваше да бъдат решени, за да се възстанови асирийската власт: (1) трябваше да се изяснят отношенията с Вавилония, която беше станала жертва на южните арамейци (халдейци); (2) трябваше да се възстанови асирийското господство над сиро-палестинските области; (3) трябваше да се ограничи властта на Урарту, големият северен съперник на Асирия. Начинът, по който той реши тези проблеми, му дава правото да бъде наречен един от най-великите асирийски владетели.

Първата задача била решението на вавилонския въпрос, което Тиглатпаласар изпълнил разделен на две държави. В годината на възкачването си на престола той отишъл във Вавилония, победил арамейските племена, които окупирали големи части от страната, и ги депортирал в други части на империята си. Слабият вавилонски цар Набонасар, чиято власт едва се простирала отвъд градските му стени, за известно време бил оставен необезпокояван. Двама краткотрайни царе били толерирани на трона на Вавилон след смъртта на Набонасар през 734 г. пр.н.е., тъй като Тиглат-

Пилесар бил зает другаде и нямал време за Вавилония. Веднага щом освободил ръцете си обаче, той се заел да възстанови реда в хаотичната политическа ситуация във Вавилон, където арамейските шейхове били истинските владетели. Той се обърнал срещу тях, решително ги победил и, в действие без прецедент за асирийски цар, „взел ръцете“ на бог Мардук в знак на приемане на царството на Вавилон – под управляващото име Пулу. Осъзнавайки, че Асирия никога няма да може да управлява Вавилония поради собствения си комплекс за малоценност по отношение на по-висшата вавилонска култура, той замислил ново решение, което се състояло в обединяването на двете държави като равни под управлението на един цар – който по този начин бил монарх както на Асирия, така и на Вавилония.

Втората задача на Тиглатпаласар, повторното завладяване на Сирия, е изпълнена по време на редица военни кампании. Той се сблъсква със силна съпротива, особено в градовете Арпад (сега Тел Ерфад), северно от Алепо, и Самал (сега Зенджирли), чието завладяване е отнемало време и е било скъпоструващо. Други градове-държави се предават едва след кървави поражения. След три дълги кампании обаче по-голямата част от сирийските държави отново принадлежат на Асирийската империя. Накрая Дамаск и Израел също са победени. Държавата Дамаск (Сирия) е превърната в асирийска провинция, както и северните и източните части на Израел и крайбрежната зона на Палестина. Самария, столицата на Израел, е оставена с южната част на страната като полунезависима васална държава.

Следователно, в Библията и в асирийските царски анали четем, че Менахем от Израел е плащал данък на Тиглатпаласар (Пул; 4 Царе 15:19) и за замяната на Факей от Осия. Юдейският цар, който е търсил помощта на Тиглатпаласар срещу Самария и Дамаск и който е отишъл в Дамаск, за да бъде приет като васал на Асирия (4 Царе 16:10), също е споменат в асирийските записи. Следователно не е изненадващо, че първият асирийски цар, споменат по име в Библията, е Тиглатпаласар. Той се появява там както под асирийското си, така и под вавилонското си име Пул (4 Царе 16:7, 10; 2 Лет. 16:10). 28:20; 4 Царе 15:19; и 1 Летописи 5:26, където еврейският текст би трябвало да се преведе като „И Израилевият Бог подбуди духа на Фула, цар Асирия, духа на Теглат-Пеласар, цар Асирия“).

Третата задача на Тиглатпаласар била подчиняването на Урарту, което той започнал с покоряването на държавите, съюзени с неговия цар Сардур II. Чрез превземането на северните месопотамски и сирийски градове-държави, голяма част от силата на Сардур била сломена. Решителната битка обаче се провела при Кумух, западно от Ефрат, където Сардур бил тежко победен, но успял да избяга в столицата си Тушпа (сега Топраккале) при езерото Ван. Въпреки че последвалата обсада на Тушпа от Тиглатпаласар била неуспешна, властта на Урарту била сломена и асирийците окупирали по-голямата част от Урарту, превръщайки я в провинция Улуба.

След всяко завоевание асирийският цар преселвал местното население в други части на империята. Тази политика довела до мащабна насилствена миграция на народите. Тиглатпаласар планирал и успял да пречупи националистическия дух на различните народи, като ги откъснал от родината им и земята, която обичали. Тази размяна на народи имала за цел да създаде империя, чиито хора вече не биха се смятали за граждани на Урарту, Израел, Вавилония или Дамаск, а за граждани на Асирия. Този изключително успешен цар по този начин иницирал политика, следвана от неговите асирийски наследници, а по-късно и от вавилонците. Тази политика оказва решаващо влияние върху по-късната история на Близкия изток.

Салманасар V (727—722 г. пр.н.е.) — последвал го Салманасар V, син на Тиглатпаласар следвал политиките на баща си възможно най-точно. Затова, веднага щом се възкачил на трона, той се коронясал и за цар на Вавилон, където носел името Улулай. Безредиците на запад го принудили да насочи вниманието си към Палестина скоро след възкачването си на трона, за да запази този регион в рамките на империята. Ханон от Газа, който избягал в Египет по времето на Тиглатпаласар, след като чул за възкачването на Салманасар на трона, се завърнал и сформирал коалиция с васалния принц на Асирия, Осия, с узурпатор в Емат и с владетелите на градовете Арпад, Дамаск и Симира. Доверявайки се на помощта на Египет, тези няколко принца отказали плащането на данък на Асирия и Салманасар бил принуден да възстанови властта си по обичайния асирийски начин. Част от тази кампания била насочена срещу полунезависимата, но политически ненадеждна държава Израел, която царят планирал да унищожи. Той обсаждал Самария в продължение на три години включително (виж на стр. 136) и вероятно превзел града към края на управлението си.

Въпреки че Саргон II, следващият цар, твърди, че е завладял Самария, има доказателства, че твърдението му е неоснователно и че той си е приписал това, което Салманасар V е постигнал към края на царуването си. Като командир на армията на Салманасар, Саргон обаче може да е изиграл важна роля в завладяването на Самария. Както вече се е превърнало в обичай, той депортира остатъка от царството на Израел в Северна Месопотамия (Авор и Гозан), в родината Асирия (Халах) и в мидийските градове в североизточните провинции (4 Царе 18:11). От друга страна, вавилонци от Вавилон и Кута, и сирийци от Емат и Сефаруим са преселени, за да заселят отново земята на Израел (4 Царе 17:24).

Саргон II (722–705 г. пр.н.е.) – Новият цар бил узурпатор и вероятно убиец на своя предшественик. Каквито и да са били различията между Саргон и Салманасар по вътрешни въпроси, в областта на външната политика не се е предвиждала или извършвала промяна и Саргон е следвал стриктно модела, зададен от Тиглатпаласар. Проблемите му са подобни на тези от царуването на Тиглатпаласар, с разликата, че предишният цар се е възкачил на трона във време на национална слабост и е изградил империя практически от нищото, докато Саргон е трябвало само да държи това, което е наследил. Саргон обаче е имал и един допълнителен проблем – да се справи със заплахата от нашествие от индоевропейски племена, настъпващи на юг през Кавказ и на изток от Анатолия. Цар Мита от Мушките, фригийският Мидас на гръцките писатели, е бил негов главен противник. Като подтикнал Каркемиш към бунт, Мита е принудил Саргон да се изправи срещу него. Това задължило последните да превземат известния град на Ефрат (717 г. пр.н.е.) и да депортират населението му, което дотогава е поддържало жива хетската култура и е използвало хетски йероглифи в писмеността си.

Урартейското царство под управлението на Руса I е силно притиснато от кимерийците и мидийците, което е добре дошло за Саргон, тъй като улеснява значително завладяването на тази традиционно вражеска страна на север. Урартейската кампания на Саргон, проведена през осмата му година от управлението, е описана толкова подробно на известна плоча, която сега се намира в Лувъра в Париж, че можем да следим царската армия почти ежедневно по време на похода и битките ѝ. Макар че завладяването на Урарту и последвалото му отслабване изглеждаха предимства за известно време, елиминирането на силна северна буферна държава имаше и неоспорими недостатъци. То изправи Асирия лице в лице с нови варварски племена, които сто години по-късно бяха основно отговорни за гибелта на Асирия.

Приблизително по това време Вавилония получава изключително способен владетел в лицето на Мардук-апал-идина, Меродах-баладан от Библията (Исая 39:1). Той е арамеец от Бит-Якин, срещу когото Саргон е безсилен в резултат на тежко поражение от ръцете на еламитите, които подкрепят Мардук-апал-идина. В продължение на 12 години Саргон е принуден да води кампании на запад и север, преди да се почувства достатъчно силен, за да се обърне отново срещу Вавилония. През 709 г. пр.н.е. обаче той успява да прогони Мардук-апал-идина от Вавилония и да се направи неин цар, както са направили двамата му предшественици на трона на Асирия. Година по-късно той разрушава Дур-Якин близо до Персийския залив, седалище на халдейската държава Бит-Якин, и превръща родината на Мардук-апал-идина в асирийска провинция.

Саргон нямал почти никакви проблеми в Палестина, която, с изключение на Азот, крайбрежен град във Филистия, останала спокойна. С надеждата да получи помощ от Египет, Едом и Юдея, владетелят ѝ се опитал да се отърси от асирийското иго. Както предсказал Исая, въстанието било неуспешно и градът бил превзет от туртана на Саргон, „главнокомандващ“.

(„Тартан“ в Исая 20:1). Може да се спомене мимоходом, че името на Саргон е било напълно непознато от светските източници преди дешифрирането на клинописните надписи и че самото му съществуване, а оттам и точността на Исая, е било поставяно под съмнение от по-висши критици. Името на Саргон обаче е едно от първите, открити в асирийските записи. Това са най-ранните открития, отнасящи се до Асирия, направени в собствената столица на Саргон Дур Шарукин, сега Хорсабад, където са извадени наяве огромни количества скулптури и надписи на царски записи.

Последните години на Саргон са обвити в мистерия. Но по време на един от източните му походи, неговият армията претърпя сериозно поражение и изглежда, че той е загубил живота си тогава.

Сенахирим (705—681 г. пр.н.е.).—Когато Сенахирим се възкачва на трона, той вече е обучен в изкуството да управлява народа, тъй като е бил управител на северната провинция Амид по време на управлението на баща си. Характерът му се различава от този на Саргон II. Той проявява жив интерес към техническото усъвършенстване на военното снаряжение и към новите строителни методи, които правят Ниневия най-славната столица на асирийския период. В политиката той проявява строгост, която не познава компромиси, слабост, която затруднява успешното управление на голяма империя и запазването на наследеното. Двете забележителни събития от живота му, които са запечатали паметта на по-късните поколения – безсмисленото му разрушение на Вавилон и неуспешната му обсада на Йерусалим – в светлината на историята се считат за политически провали.

Когато Сенахирим се възкачва на трона, сред сирийските и палестинските принцове избухва бунт, които се уповават на помощта на Египет. Затова Сенахирим потегля на запад (701 г. пр.н.е.) и успява да възстанови предишния статут на повечето места, до които идва. Когато след дълга кампания най-накрая се разполага на лагер в Лакис, за да се подготви за обсадата на Йерусалим, получава данък от Езекия от Юдея, който по този начин се опитва да умилостиви безсърдечния асирийски цар. Но Сенахирим не се задоволи с нищо по-малко от безусловната капитулация на Йерусалим. Искането обаче е отхвърлено от Езекия и Сенахирим, чието присъствие очевидно е било необходимо другаде, изглежда е прекратил кампанията. Поне в победните си надписи той не твърди нищо повече от това, че е затворил Езекия в Йерусалим като птица в клетка. Той не твърди, че е превзел града или неговия цар. Юдея е спасена за известно време и не е заплашвана отново до края на царуването на Езекия (виж РК 339).

Езекия, окуражен от неуспеха на Сенахирим да превземе Йерусалим през 701 г. пр.н.е., продължил да участва в антиасирийски коалиции, които в крайна сметка върнали асирийските армии в Юдея. За тази втора кампания на Сенахирим, предприета след възкачването на Тахарка на египетския трон (690 г. пр.н.е.), няма клинописни източници. Ново искане за капитулация, отправено от асирийския цар към Езекия, било отхвърлено с насърчението и подкрепата на пророк Исаия. Въпреки че Исаия бил посъветвал Езекия да не участва в коалицията срещу Асирия, сега, след като грешката била допусната, той бил на страната на царя и го уверил, че Сенахирим „няма да влезе в този град, нито да хвърли стрела там, нито да дойде пред него с щитове, нито да издигне вал срещу него“ (Исаия 37:33). Не египетска армия спасила Йерусалим в този случай, а чудо. „Тогава ангел Господен излезе и порази в асирийския лагер сто осемдесет и пет хиляди души; и когато станаха рано сутринта, ето, всички бяха мъртви трупове“ (ст. 36).

Още по-проблемна от западната била Вавилония. Веднага след възкачването на Сенахирим на трона, Мардук-апал-идина се завърнал от Елам и с помощта на еламския цар Шутруп-нахунде заел трона на Вавилон почти година. Сенахирим обаче потеглил срещу Вавилония през 703 г. пр.н.е., победил Мардук-апал-идина и поставил за владетел Бел-ибни, роден вавилонец, получил образование в Асирия.

Малко след катастрофалния поход на Сенахирим на запад, Вавилония отново се разбунтува. Вследствие на това Сенахирим предприема друга експедиция срещу вавилонците, при която големи части от страната са опустошени. Вземайки Бел-ибни в плен, Сенахирим прави собствения си син, Ашур-надин-шуми, цар на Вавилон. Еламитите обаче превземат Вавилон през 694 г. пр.н.е. и поставят Нергал-ушезиб на трона, но този цар е пленен година по-късно от Сенахирим. След по-нататъшни сътресения халдейският Мушезиб-Мардук се възкачва на трона през 692 г. пр.н.е. и, според Вавилонската хроника, побеждава асирийската армия, изпратена срещу него. Сенахирим обаче става толкова нетърпелив от непрекъснатото състояние на безредици във Вавилония, че решава да я елиминира като проблемна точка от своята империя. Следователно, когато превзема града през 689 г. пр.н.е., той прави това, което никой от предшествениците му не се е осмелил да направи – разрушава старателно и систематично вавилонската метрополия, хвърляйки останките от храмове и дворци в реката, принуждавайки я по този начин да промени течението си. Малките богове са смазани, а по-големите отведени в Асирия. Това деяние вавилонците нито прощават, нито забравят и за него си отмъщават ужасно около 77 години по-късно, когато разрушават Ниневия.

Според Библията, Вавилонската хроника и надпис от Асархадон, животът на Сенахирим е бил отнет от собствените му синове. Всеки от тези записи добавя нещо към нашата фрагментарна информация за това гнусно убийство.

Асархадон (681—669 г. пр.н.е.) — Асархадон, чиято майка била арамейка, променил антивавилонската политика на баща си, след като се възкачил на трона. Очевидно принадлежащ към партия, която подкрепяла Вавилон, той започнал да възстановява разрушения град, въпреки че статуята на Мардук била върната едва по време на управлението на Ашурбанипал. За пореден път властта на Мардук над Ашур била демонстрирана пред изумен свят.

С превземането на Египет от Асархадон, външната мощ на Асирийската империя достигна най-големия си разцвет и остана такъв, докато не започна окончателният му упадък по време на управлението на Ашурбанипал. Първият опит на Асархадон да превземе Египет през 673 г. пр.н.е. беше неуспешен и завърши без поражение. Но Тахарка, етиопски цар на Египет, се предаде две години по-късно,

И когато Мемфис паднал почти без битка, цялата страна се открила пред асирийците и богатствата на страната на Нил се стичали към Асирия. Асархадон назначил 22 местни князе за владетели на страната и им дал асирийски управители за надзорници. Връщайки се от Египет, царят издълбал свой релеф в скалите при река Куче близо до Бейрут, където намерил такъв, оставен от великия му предшественик Салманасар III, а също така поставил победни стели в няколко сирийски града. Една от тях била намерена в Зенджирли, на която царят е изобразен да води царете на Тир и Египет с въже, сякаш са диви животни. Досега никое човешко същество не е притежавало толкова голяма власт, колкото Асархадон. Нито Саргон от Агаде (Акад), нито Хамурапи са управлявали толкова много страни или народи; но знаците на предстояща опасност, вече видими, смущавали Асархадон. Варварски народи като скитите на северозапад, кимерийците в източна Мала Азия и Армения и мидийците на изток продължавали да набират сила.

Предвиждайки неприятности, Асархадон попитал бога на слънцето дали тези хора ще успеят или ще могат да бъдат спрени. Опитвайки се да премахне едно зло чрез друго, той сключил договор със скитите срещу кимерийците и мидийците и дал дъщеря си на скитския вожд Бартатуа, когото Херодот нарича Прототиас.

През 672 г. пр.н.е. Ашурбанипал е провъзгласен за престолонаследник на Асирия и става практически съвладетел с баща си. Две години по-късно Шамаш-шум-укин, по-големият син на Асархадон, получава същото достойнство по отношение на Вавилон.

Царуването на Асархадон приключи под мрачна светлина. Египет се разбунтува, когато Тахарка от Етиопия отново се появява на сцената, което налага Асархадон да се отправи към Нил, за да накаже бунтовниците и да възстанови реда. Той умира през 669 г. пр.н.е. на път за Египет.

Ашурбанипал (669—627? пр. н. е.).— Воден сега от туртана на Асархадон, Ша-Набу-шу, Египетската кампания е доведена до успешен край. Нехо, един от бунтовните принцове, който е отведен в Ниневия като пленник, за да бъде наказан, печели благоволенieto на царя и е изпратен обратно в Египет като асирийски васал. Синът му Псамтик приема асирийското име Набу-шезибани. Друг опит за освобождаване на Египет от асирийско иго е направен от наследника на Тахарка, Танутамон, но също е неуспешен. Ашурбанипал превзел Тива и напълно разрушил този красив град. Няколко години по-късно Псамик успял да се отърси от асирийското иго и да възстанови независимостта на Египет. Подчинението на Египет се оказало толкова скъпоструващо за Асирия във време, когато тя се нуждаела от всичките си резерви, за да посрещне опасностите от запад, север и изток, че страната на Нил трябвало да бъде предадена.

Ашурбанипал имал проблеми и във Вавилон, където неговият брат Шамаш-шум-укин се разбунтувал. Въстанието обаче се провалило, Вавилон бил превзет и Шамаш-шум-укин загинал в пламъците на двореца си. След това Ашурбанипал се коронясал за цар на Вавилон. Той също така водил няколко успешни войни срещу Елам, който подкрепял Шамаш-шум-укин, както и срещу Арабия, Сирия и Палестина. По този начин той успял да запази нестабилната си империя. Той дори имал рядкото удовлетворение да види как повечето от враговете му загиват, преди да напусне мястото на действието. Гигес от Лидия, който подкрепил Псамтик в бунта му, загубил трона и живота си във войната си с кимерийците. Друг бунтовник, халдейският принц Набу-бел-шумати, се самоубил, за да не попадне в ръцете на Ашурбанипал, а в Елам редица маловажни царе загубили живота си в няколкото войни с Асирия, които най-накрая смазали гордото царство Елам и изравнили със земята столицата му Суза.

Мимолетната слава на Асирия и богатството, което се изливаше в царската хазна, не можеха да скрият факта, че дните на тази горда империя бяха преброени. Докато една силна

Докато човекът държеше юздите на управлението в свои ръце, предстоящата катастрофа беше отложена, но внимателният наблюдател вече можеше да види, че ще възникне различна ситуация, когато на трона се възкачи слаб владетел.

Ашурбанипал е особено известен като колекционер на много книги и основател на голямата библиотека в Ниневия, открита в руините на Ниневия в средата на 19 век. От тази библиотека, която сега се намира в Британския музей, е извлечена голяма част от ранната ни информация относно асирийската и вавилонската история и религия. По-късно други големи колекции от клинописни текстове, открити в разрушените места на Месопотамия, предоставят допълнителна ценна информация. Като принц, първоначално предопределен да стане свещеник, той получава внимателно научно и свещеническо обучение и поради тази причина проявява интерес към събирането на литературното богатство на своето време. Той запазва за по-късни епохи копия на много ценни текстове, чиито оригинали отдавна са изчезнали.

Обстоятелствата и датата на смъртта му са неизвестни. Преди това за година на смъртта му се е посочвала 626 г. пр.н.е., а някои са смятали, че е 631 г. Други казват, че вероятно е около 627 г. Но тъй като не е известен епонимният канон за последните му години, хронологията на този период е донякъде несигурна.

Краят на Асирийската империя. — Ашур-етил-илани, по-малък син на Ашурбанипал който дължал трона си на Син-шум-лишир, един от генералите на баща си, управлявал през следващите около пет години. Новият цар държал Южна Вавилония, но не могъл да попречи на Набополасар, халдейски армейски командир, да превземе Вавилон и да се провъзгласи за цар. Въпреки че по този начин загубил Вавилон завинаги, Ашур-етил-илани имал по-щастлив опит в битката си срещу мидийците, чийто цар, Фраорт, паднал в битка. Не е сигурно как и през коя година Ашур-етил-илани бил наследен от Син-шар-ишкун, който обикновено се смятал за негов брат. (Някои учени дори смятат, че двете имена принадлежат на един цар.)

Син-шар-ишкун изглежда се е радвал на известен успех за известно време. Той е водил кампании срещу Вавилония и дори е завладял Сипар. Също така, мидяните, под командването на сина на Фраорт, Киаксар, са били победени. Любопитен факт е, че сега, след като е загубила предишната си сила, Асирия е получила помощ от бивши врагове като скитите и египтяните, които са се страхували, че падането ѝ може да доведе до появата на други сили, дори по-опасни от Асирия.

Осъзнавайки слабостта на Асирия и следвайки принципа, че атаката е най-добрата защита, Набопаласар от Вавилон преминава в настъпление скоро след като става независим цар. Той има някои военни успехи, но и няколко неуспеха, както е разкрито във Вавилонската хроника, която обхваща първите три години от неговото царуване. Липсата на запазени записи ни оставя в неведение за неговите успехи и поражения през следващите седем години. През 616 г. пр.н.е., годината, за която отново са налични хроники, Набопаласар е в настъпление и завладява асирийски и арамейски градове по средното течение на Ефрат, но се оказва неспособен да устои на асиро-египетска армия, която го тласква обратно във Вавилон. На следващата година Набопаласар прави неуспешен опит да превземе стария град Асур. Тази кампания също се проваля. Той все още не е достатъчно силен, за да победи Асирия сам. Мидийците обаче превземат Тарбису и Асур през 614 г. пр.н.е. и мидийският цар Киаксар сключва съюз с Набопаласар, който е запечатан с брака на вавилонския престолонаследник Навуходоносор с мидийска принцеса. Този политически съюз решава съдбата на Асирия и след тримесечна обсада Ниневия пада под обединените мидийци и вавилонци. През 612 г. пр.н.е. Син-шар-ишкун умира заедно със своите...

семејство в пламъците на двореца му. Подобно на Калах, Ниневия е разрушена толкова основателно, че по-късните поколения дори не знаят за местоположението ѝ. Асирийската империя е разделена между Киаксар и Набопаласар, като първият взема всички северни провинции, заедно с претенциите на Асирия към Мала Азия, а вторият получава номинален контрол над Месопотамия, Сирия и Палестина. Действителният контрол обаче може да бъде спечелен само чрез демонстрация на сила, а не просто чрез разбирателство между двамата победители.

С египетска помощ, асирийски принц на име Ашурубалит се опитал да възстанови асирийската държава със столица Харан, но скоро бил прогонен от мидяните и халдейците. Асирия, бичът на народите в продължение на много векове, престанала да съществува и нейните граждани преживели същото жестоко отношение, което техните владетели били прилагали към много други народи в миналото. Думите на Наум, подобно на тези на други еврейски пророци, предсказали падането на Асирийската империя, буквално се изпълнили: „Царю на Асирия, твоите благородници ще живеят в праха; твоят народ е разпръснат по планините и никой не го събира.“

„Няма изцеление от раната ти; раната ти е тежка“ (Наум 3:18, 19).

IX. Финикия от най-ранни времена до Навуходоносор II

Финикия, макар и да не е спомената под това име в Стария завет, е имала много контакти с евреите и историята на тази страна е от известно значение за изучаващия Библията, който открива често споменаване на финикийски градове като Тир, Сидон, Сарепта (Сарепта), Гевал (Библос) и Арвад (Арадус).

Земята на Финикия обхващала тясната крайбрежна ивица на Сирия северно от залива Акра и между Ливанската планинска верига и Средиземно море, която се състои от редица малки равнини, където планините се отдръпват от морето, всяка от които е била доминирана от морски град. Крайбрежната равнина варира по ширина от 0,8 до 4,8 км. На някои места, като например при Нахрел-Келб, река Куче северно от Бейрут, планините се спускат стръмно към морето, така че пътят трябва да бъде взривен от скалите.

В древността градовете са били строени или на скалисти острови край брега – като Тир и Арвад – или на брега, където сушата, вдаваща се в морето, образува малки заливи в това, което в по-голямата си част е права брегова линия – както е при Триполи и Библос. Страната е била добре напоявана от редица реки от Ливанските планини, които в древността са били гъсто залесени с кедри и други иглолистни дървета. Финикия е била богата на зърно, плодове и вино и като основен износител на кедрово дърво от планините и продуктите от сирийския хинтерланд, тя се е превърнала в търговски център на древния свят.

Гръцкото име на земята, Финикия, е свързано с един от основните ѝ износни стоки – пурпурно оцветяващ багрилен материал, наречен *phoinix*, „пурпурен“ или „пурпурен“. Те обаче наричали себе си кенаанци, тоест ханаанци, а страната си – Ханаан, което е в съответствие с Битие 10:15-19, където жителите на няколко финикийски града са изброени като потомци на Ханаан.

Няма достатъчно налични изворови материали за пълна история на Финикия, а най-ранната ѝ история е напълно забулена в неизвестност. Един от финикийските градове обаче – Библос – се появява в египетските записи от третото хилядолетие като важен

град за износ на кедрово дърво. Разкопки, проведени в Библос, показват силно египетско влияние по времето на Старото (Египетско) царство. По-късните тирийци твърдят, че градът им е основан около 2750 г. пр.н.е., а сидонците твърдят за още по-голяма възраст на града си. Най-ранното споменаване на тези важни пристанищни градове в Южна Финикия се среща в записите на Осемнадесетата династия на Египет, когато цяла Финикия е била доминирана от владетелите на долината на Нил. Фактът обаче, че финикийците е трябвало да плащат данък на Египет и да толерират египетски гарнизони в градовете си, не е повлиял съществено на икономическата им мощ. Външната им търговия изглежда е процъфтявала, а техни агенти са били открити в Кипър, по бреговете на Мала Азия и в Егейско море. Към края на второто хилядолетие те разширяват икономическата си сфера на влияние и изпращат кораби до Сицилия, Сардиния, Северна Африка и Испания. По-късно са основани постоянни колонии в далечни земи. От тези колонии Картаген става най-известна. Всъщност то станало толкова силно, че с течение на времето се осмелило да се противопостави на експанзионизма на Рим. Тартес, в Испания, най-западната точка на финикийското влияние, бил едно от няколкото места, наречени „Тарсис“ или „топилня“, до които плавали „тарсиски кораби“ (Пс. 48:7; вижте върху 1 Царе 10:22).

До края на второто хилядолетие пр.н.е. Сидон е заемал най-важното място сред финикийските пристанищни градове, но през първото хилядолетие Тир поема водещата роля и я запазва в продължение на много векове. Изглежда, че Финикия никога не е развила единно управление, контролиращо цялата страна, а всеки голям град е имал свой собствен владетел и контролът му се е простирил до по-малки общности, съседни на него.

Редица владетели на Библос са известни от надписи, открити по време на разкопките на този град, но след средата на второто хилядолетие пр.н.е. политическата роля на Библос изглежда е била най-много второстепенна. Хирам е първият владетел на Тир, чието име е известно. Той е бил съвременник на Давид и Соломон и е помагал за построяването на Храма в Йерусалим. Също така, неговите моряци са участвали заедно с тези на Соломон в експедиции до Офир.

Един от по-късните наследници на Хирам е Етбаал, баща на печално известната съпруга на Ахав, Йезавел. Той е бил жрец на Астартата, преди да стане цар на Тир, което може да обясни ревността на дъщеря му към религията на родната ѝ земя, дори когато тя става царица на Израел. По време на царуването на Етбаал борбата с Асирия започва сериозно, страната, която от 9 век пр.н.е. нататък се стреми да подчини на части всички земи на запад. Следователно, в битката при Каркар през 853 г., откриваме царя на финикийския град Арвад, с 200 войници, в коалицията срещу Салманасар III. Повечето от другите финикийски градове обаче се съгласяват да плащат данък. Така за известно време те запазват сравнителна независимост и продължават доходоносната си отвъдморска търговия необезпокоявано.

Важен епизод във финикийската история е битката на Тир срещу Салманасар V и Саргон II по времето на юдейския цар Езекия. Тир е обсаден в продължение на пет години и е силно ранен. Изглежда, че градът най-накрая е принуден да се предаде и отново е направен данък. Но Тир се разбунтува отново по времето на Сенахирим и е обсаден безуспешно. И все пак, когато Сидон последва примера на Тир и се разбунтува срещу Асархадон, той е превзет и разрушен (678 г. пр.н.е.). Тир остава независим още няколко години, но най-накрая е принуден да се върне в асирийската лоно от Ашурбанипал.

Когато разклатената Асирийска империя била заменена от Нововавилонската, Тир поел възползвайки се от политическите трудности на преходния период, Навуходоносор се обявил за независим и отказал да изпраща данък на Вавилония. В резултат на това

се насочил към града. Той превзел континенталната част на Тир, но обсадил островния град в продължение на 13 години без успех. Позволил на царя да остане на трона, но назначил вавилонски върховен комисар, който да защитава вавилонските интереси.

Х. Сирийските държави

Името Сирия е географски термин, обозначаващ област, чийто размер е вариал от време на време. Съвременна Сирия не включва всичко, известно като Сирия в древността, и се простира до области, които никога преди не са били считани за част от нея. В римско време цялата земя от Ефрат на север до Червено море на юг е била определяна като Сирия. В други времена Палестина е била разглеждана отделно и са били включени части от Северна и Централна Месопотамия. Най-общо казано обаче, географският термин Сирия обозначава област, граничеща на изток с голямата Сирийска пустиня, на запад със Средиземно море, на север с планините Тавър и на юг с Палестина, като линията между Сирия и Палестина минава приблизително право от морето северно от Акра до Йордан северно от сега отводненото езеро Хуле.

Така очертаният регион е пресечен от две планински вериги, простиращи се от север на юг. Западната верига е маркирана на север от Джебел Акра (1597 м), а на юг от Ливан, който се издига на повече от 3048 м. Източната планинска верига, наречена Антиливан, завършва на юг с планината Хермон (2814 м). Между двете вериги се намира високопланинска долина с ширина 19,3 км, сега наричана Бека, „разделението“, с двете си реки - Литани, течаща на юг, и Оронт, течаща на север. И двете реки в крайна сметка завиват на запад и вливат водите си в Средиземно море. Няколко потока текат на изток от Антиливанската верига и напояват различни оазиси на Сирийската пустиня, от които Дамаск, с околностите му, е най-богатият и най-голям.

Тъй като крайбрежният регион на Финикия е бил изолиран от планини от останалата част на Сирия, той е преживял история, малко по-различна от тази на вътрешността на страната, и е разгледан отделно в предишния раздел. По този начин, политически Сирия се е състояла основно от градове-държави, които са процъфтявали около оазиси като тези на Дамаск и Алепо и други като Кадеш, Катна, Хамат или Алах (Тел Атшана) по бреговете на вътрешните реки. Последните са се намирали в непосредствена близост по протежение на Оронт. Типичната сирийска култура от по-късни времена се среща и в Горна Месопотамия, в района, който през второто хилядолетие е бил известен като царството Митани.

Както и в случая с Финикия, малко се знае за историята на този район преди средата на второто хилядолетие. Египетските и вавилонските текстове от първата половина на това хилядолетие пр.н.е. обаче от време на време споменават владетелите на градовете на Сирия и от имената им научаваме, че те са били амореи, както и повечето владетели на Западна Азия от 2200 до 1500 г. пр.н.е. Хиксосите, които нахлули в Египет през 18 век, преминали през Сирия по пътя си към долината на Нил и завладели някои важни градове, например Катна, укрепвайки ги по типичен за хиксосите начин с масивни земни укрепления.

През 16-ти век цяла Сирия е завладяна от Тутмос III и остава под египетски контрол почти век. Въпреки това, по време на управлението на Аменхотеп III и Ехнатон, някои от покорените местни владетели се възползват от слабостта на Египет и се обявяват за независими. Най-силната от тези бунтовни държави е Амурру, за която научаваме много от Амарнските писма и хетските записи от този период. По време на

По времето на Деветнадесетата династия се появил нов съперник за владението на Сирия - хетите, в резултат на което Сирия често се превръщала в бойно поле, където двете враждуващи сили се срещали. С появата на Народите на морето към края на 13 век пр.н.е. хетите изчезнали от историята като нация, но останките им запазили владението на някои сирийски градове като Емат и Каркемиш и съхранили хетската култура още няколко века.

По това време арамейците, които са живели в равнините на Северна Месопотамия в продължение на В продължение на много векове, се преместили на юг и основали или завладели редица силни градове-държави, от които Дамаск и Соба (северно от Дамаск) станали най-могъщите. Поради тази причина от времето на Давид тези две държави често се споменават в съвременните библейски записи. Давид успял да ги държи в подчинение, но те възвърнали независимостта си или по време на управлението на Соломон, или веднага след смъртта му. Оттогава нататък сирийските държави били врагове на царството Израел, в резултат на което Израел водил множество войни срещу сирийците, особено срещу Дамаск. За историята на тези войни вижте стр. 81–85.

От IX век нататък сирийските държави споделяли съдбата на други народи от Западна Азия, върху които асирийските царе хвърляли алчни погледи. В продължение на два века една след друга асирийски кампании били насочени срещу една или повече от тези арамейски държави на Сирия, за да се осигури постоянен поток от данъци, докато Тиглатпаласар III не въвел политиката на преселване на завладените народи в отдалечени райони на империята в опит да замени националното съзнание с лоялност към Асирийската империя. Следователно, един след друг сирийски градове-държави изчезвали под безмилостния натиск на асирийската военна машина. Накрая, през 732 г. пр.н.е. , като един от последните, Дамаск паднал и станал провинция на Асирия.

Падането на Дамаск бележи изчезването на характерните черти на сирийската култура от тази област, която, в донякъде променена форма, се е увековечила за известно време като световна култура. Арамейският език се е разпространил с разпръскването на населението на Сирия и в рамките на два века след падането на Дамаск се е превърнал в средство за комуникация, говоримо или поне разбираемо, от южната граница на Египет през земите на Плодородния полумесец и Персия и дори до западната граница на Индия. Въпреки че сирийците никога не са представлявали политическа единица и никога не са били в състояние да разширят контрола си върху обширни части от света, техният език е завладял света по подобен начин, както гръцкият няколко века по-късно.

XI. Обединеното кралство Израел (ок. 1050–931 г. пр.н.е.)

Предидни раздели на тази статия обхващаха историята на Египет и Месопотамия до 7 век пр.н.е. Този раздел разглежда 120-годишната история на Израел под управлението на първите му трима царе, всеки от които е управлявал приблизително 40 години (2 Царе 5:4; 3 Царе 11:42; Деяния 13:21). Раздели XII и XV ще разгледат историята на отделните царства Юда и Израел.

След нахлуването си в Ханаан, евреите бавно нараснаха на сила и се утвърдиха чрез непрекъснатата борба с народите, живеещи в и около Палестина. Те бяха живели в земята около три века и половина, когато почувстваха нужда от единно управление. Досега те бяха ръководени от водени от Духа мъже, наречени съдии, без гаранция, че компетентното ръководство ще продължи след смъртта на всеки съдия. От строго човешка, политическа гледна точка, народното желание за наследствено царство, изразено по времето на Самуил (1 Царе 8:5), беше съвсем естествено. Ако Израел искаше да постигне своята

целта му е да остане постоянно владение на страната; и за да направи това, се нуждае от единство, приемственост на ръководството и стабилно управление. Тази евентуалност е била предвидена от Моисей, който е установил принципите, според които царете трябва да управляват (Второзаконие 17:14–20).

Докато при Саул царството остава слабо поради неопитността и незрялостта на характера на младия цар, при Давид, неуморим воин и способен политик, то се изгражда в страховита империя. Тя не е сравнима с империите по Нил и Ефрат, но въпреки това е впечатляваща, контролирайки по-голямата част от народите на Палестина и Сирия. Изградена от гения на Давид под Божията благословия, подпомогната от слабостта на другите велики народи по негово време, империята на Израел остава непокътната около половин век. Слабостите стават очевидни дори при общо взето мирното управление на Соломон и царството му се разпада на парчета, когато смъртта отнема силната му ръка.

От трайна стойност обаче, освен спомена за славното минало под управлението на двама велики царе, е установяването на Йерусалим като религиозен и политически център на нацията. Самото му име, „град на мира“, е оказало магическо влияние върху умовете на еврейския народ от всички поколения. Доколкото обещанията за идването на Месията са били свързани чрез вдъхновение с царския дом на Давид, идеята за назначено от Бога и ръководено от Бога царство никога не е била изпускана от поглед.

Саул (ок. 1050–1011 г. пр.н.е.) – Саул, син на вениаминеца Кис, човек, избран от Бога заради дълбоко религиозната си природа (1 Царе 10:7, 10, 11; 14:37), смирението си (1 Царе 10:22) и склонността си да бъде щедър (1 Царе 11:13), първоначално е тайно помазан от Самуил (1 Царе 10:1), провъзгласен за цар в Масфа (1 Царе 10:17–24) и потвърден на поста си в Галгал след успешното му спасяване на Явис-Галаад от амонците (1 Царе 10:14).

11). Неговото царство се състоеше от доста свободен съюз на племена, които го следваха като крал в извънредни ситуации, но иначе решаваха собствените си дела без намеса от централно правителство. В началото на царуването му длъжността му се различаваше малко от тази на съдия. Освен всичко друго, той все още се грижеше за собствения си добитък, дори след като беше провъзгласен за крал.

Въпреки това, идеята за истинско царство постепенно се развивала. Саул планирал царуването му да бъде наследствено. Той построил замък на мястото на столицата си, „Гивея на Саул“, сега Тел ел-Фул, на 6,4 км северно от Йерусалим. Неговата двуетажна цитадела, с размери 51,8 на 34,7 м, с външни стени с дебелина от 1,8 до 2,1 м, е била разкопана от У. Ф. Олбрайт. Със своите укрепени стени и ъглови кули, тя представлява типично еврейско строителство от онова време. Най-голямата зала, вероятно аудиенцията, където Давид е свирил на лирата си пред царя, е била с размери 2,1 на 7,6 м.

Освен това, Саул създаде първата, макар и малка, постоянна армия, поддържана от Израел. Състоеше се от 3000 мъже, разположени в 3 гарнизонни града (1 Царе 13:2), с чичо му, или може би братовчед му, Авенир, като главнокомандващ (1 Царе 14:50).

На трона по време на трудния период, когато филистимците, благодарение на превъзходните си оръжия и военен опит, се опитвали да покорят евреите, новият цар често се оказвал воюващ срещу тях, както и срещу други народи. Първото доказателство за неговите генералски умения е дадено от него при спасяването на трансйорданския град Явис-Галаад от амонците (1 Царе 11:1–11). Успешни войни били водени и срещу

амаликитите (1 Царе 15:4-8) и едомитите на юг, моавците на изток и арамейците от сирийската държава Сова (1 Царе 14:47).

Доживотната заплаха за съществуването на Израел обаче идваше от Филистия (1 Царе 14:52), която поддържала гарнизони в различни еврейски градове, дори в някои близо до столицата на Саул. Филистимците имали монопол върху производството и заточването на оръжия и инструменти, така че по едно време в целия Израел само Саул и Йонатан притежавали железни оръжия (1 Царе 13:19-22). Те тероризирали евреите дотолкова, че последните били принудени да търсят убежище в пещери и недостъпни планински убежища (ст. 6).

Първата голяма победа на израилтяните над филистимците, която доведе до тяхното изгонване от източната хълмиста местност, е била по-скоро военен епизод, отколкото истинска битка. Когато филистимците окупирали хълмовете на Вениамин и превзели Михмас, израилтяните се оттеглили в безредие (ст. 5-11). Михмас се намира на 11,5 км северно от Йерусалим на надморска височина от около 610 м, с изглед към дълбокия пролом на уади Ешувенит. на юг, който образуваше прохода Михмас. Докато Саул беше разположил лагер с 600 мъже в Гева, отделен от филистимците от долината Ешувенит, Йонатан и неговият оръженосец слязоха по скалата Сене, върху която беше построена Гева, прекосиха долината и след това се изкачиха по стръмната скала Боцез, върху която филистимците бяха разположили лагер в Михмас (1 Царе 13:15, 23; 14:4, 5). Във филистимския лагер изненадващата атака на Йонатан създаде объркване, което беше засилено от евреите, които се притекоха на помощ на Йонатан, в резултат на което филистимците избягаха панически (1 Царе 14:11-23).

Първата голяма среща между евреите и филистимците по време на царуването на Саул се е състояла в западната планинска област между Сохо и Азика, около половината път между Йерусалим и Ашкелон. Победата на Давид над Голиат в този случай бележи началото на голяма поредица от победи над омразните филистимци. Главните резултати са увеличената свобода за евреите и значителното богатство, спечелено от плячката на филистимците (1 Царе 17).

За нещастие на нацията и царския дом, Саул притежавал недисциплиниран характер, който станал властен в резултат на успехите му. Поради нарушаването на левитския закон и божествените заповеди, той загубил както царската власт, така и собствения си здрав разум. Последните му години – не знаем колко – били прекарани под сянката на лудостта, което от своя страна довело до упорит опит да убие Давид, за когото той знаел, че е предопределен да бъде негов наследник. След като загубил приятелството и напътствията на стария си съветник Самуил (1 Царе 15:17-23, 35), той извършил някои от най-глупавите и ужасни престъпления, като например избиването на невинните свещеници от Ноб (1 Царе 22:11-21) и опитал се да убие собствения си син Йонатан (1 Царе 20:30-33). Известен с пламенността си в изкореняването на спиритизма, той най-накрая се обърнал към вещица за съвет в деня преди смъртта си (1 Царе 28:3-25).

В битка, водена в планините Гилбоа, в източния край на равнината Ездрелон, Саул и синовете му загубили живота си, сражавайки се срещу филистимците (1 Царе 31:1-6). Тази битка беше толкова катастрофална, че всички завоевания от дългото царуване на Саул бяха загубени за филистимците, които отново окупираха градовете на Израел и прогониха паникьосаните жители към предишните им планински убежища (ст. 7).

Давид (1011-971 г. пр.н.е.). — След смъртта на Саул, Давид е коронясан за цар на Юдея в Хеврон (2 Царе 2:3, 4). В миналото той е бил капитан в армията на Саул и по едно време е бил зет на Саул (1 Царе 18:27), но е живял като изгнаник в горите и планинските пещери на южна Юдея и във филистимски град през последните години от царуването на Саул (1 Царе 19 до 29). Давид, който е бил помазан тайно от пророк Самуил

скоро след отхвърлянето на Саул за цар, той бил изключително надарен като воин, поет и музикант (1 Царе 17; 2 Царе 1:17–27; 1 Царе 16:14–23). Той бил и дълбоко религиозен и въпреки че изпаднал в тежък грех, знаел как да се покае и да си възвърне божествената благосклонност (виж Пс. 51). Следователно царската власт била потвърдена завинаги за него и неговите потомци, за да достигне кулминацията си във вечното царство на Месията, който бил потомък на Давид по плът (Римляни 1:3).

Първите седем години от царуването на Давид са ограничени до Юдея, докато Исвостей, четвъртият син на Саул, управлява останалите племена от столицата си Маханаим в Трансйордания. Отношенията между двамата съперничаещи си царе са ожесточени и избухват в конфликти и кръвопролития (2 Царе 2:12–32). Командирът на армията на Саул, Авенир, е истинската сила зад трона на Исвостей, слабак, който става жертва на убийци веднага след оттеглянето на подкрепата на Авенир (2 Царе 3 и 4). Истинското му име изглежда е било Еш-баал, „човек на Ваал“ (1 Лет. 8:33; 9:39), което предполага, че когато се е родил, Саул се е отдалечил толкова далеч от Бога, че се е покланял на Ваал. За вдъхновения писател на 2 Царе това име е било толкова срамно, че той никога не го е използвал, като последователно е избирал да нарича Исвостей „човек на Ваал“, а Исвостей – „човек на срама“.

Давид беше направил Хеврон своя столица и там беше коронясан за цар над целия Израел след Смъртта на Исвостей, която бележи края на кратката династия на Саул. След като Давид царува седем години и половина, той се заема да основе нова столица. Той демонстрира забележителна политическа мъдрост, като избира за столица град, който дотогава не е принадлежал на никое племе и следователно би бил приемлив за всички. Като завладява евусейската крепост Йерусалим, на границата между Юда и Вениамин, и като установява политическия и религиозен център на царството на централно място, но извън главните международни магистрали, преминаващи през страната, Давид показва похвална политическа далновидност. Оттогава Йерусалим е важен град и е играл отличителна роля в историята на света.

Царуването на Давид се отличава с непрекъсната верига от военни победи. Той побеждава многократно нападал филистимците (2 Царе 5:17–25; 21:15–22; 23:13–17) и успял напълно да освободи Израел от тяхното влияние. Той ги ограничил до крайбрежната зона около градовете Газа, Аскалон, Азот, Гет и Акарон. Той също така покорил моавците, амонците и едомците (2 Царе 8:2, 14; 10:6 до 11:1; 12:26–31; 1 Лет. 18:2, 11–13; 19:1 до 20:3) и направи арамейците от Дамаск и Сова подчинени (2 Царе 8:3–13; 1 Лет. 18:5–10). Други народи търсели приятелството му, като му изпращали дарове – като например царят на Емат (2 Царе 8:9, 10) – или като подписвали договори – като например финикийският цар на Тир (2 Царе 5:11). По този начин Давид успял да управлява цяла западна и източна Палестина, с изключение на крайбрежния регион, и косвено и над големи части от Сирия. На практика цялата територия между Ефрат и Египет или се управлявала от управителите на Давид, или му била приятелска или длъжна на него.

Вътрешната политика на Давид не винаги е била толкова успешна, колкото външната му политика. За данъчни цели или за оценка на потенциалната човешка сила на царството му, той е направил преброяване, че Йоав, неговият генерал – както и Бог – негодувал (2 Царе 24; 1 Лет. 21 и 22). Давид, както някои други силни политически владетели преди и след него, също понякога е ставал жертва на неговите похоти – вижте например епизода с Витсавее (2 Царе 11:2 до 12:25) – и като полигамист споделял злочастните последици от този обичай. Един от синовете му извършил кръвосмешение (2 Царе 13), друг, Авесалом, станал братоубиец и по-късно се разбунтувал срещу собствения си баща, но загинал в последвалата битка (2 Царе 13 до 19). Бунтът на

Вениаминецът Шеба също причини сериозни проблеми и кръвопролития (2 Царе 20); и малко преди смъртта на Давид, Адония, един от синовете му, направи неуспешен опит да се възкачи на трона чрез дворцов преврат (3 Царе 1). Силната личност на Давид, заедно с непоколебимата подкрепа на онези, които му бяха лоялни, успя да преодолее всички разделящи сили. Царството беше прехвърлено на Соломон като силна единица.

Фундаменталната лоялност на Давид към Бога и готовността му да се покае и да приеме наказание за греха му спечелиха уважението на пророците Натан и Гад и донесоха божествени обещания и благословии от уникален характер. Едно от големите му желания, да построи храм на Бога, когото обичаше, не се осъществи. Обаче му беше обещано, че синът му, чиито ръце не бяха окървавени, както неговите, ще построи Храма. Затова Давид купи земята за него, направи проект и събра средствата, като помогна на Соломон в изпълнението на плана (2 Царе 7; 1 Лет. 21:18 до 22:5).

Соломон (971–931 г. пр.н.е.) – Соломон, третият владетел на обединеното царство Израел, чието име е било и Едидия, „възлюбен на Господа“ (2 Царе 12:24, 25), изглежда е следвал ориенталския обичай да приема тронно име, Соломон, „миролюбив“. Неговото царуване прави тази титла не само подходяща, но и популярна.

По причини, които не са посочени, Бог избра Соломон за наследник на Давид и Давид го провъзгласил за цар по време на дворцова революция, целяща да постави на трона по-големия му син Адония (3 Царе 1:15–49). Въпреки че Соломон в началото изглеждал милостив към Адония, той не забравил инцидента. Обикновено и най-малката грешка, която противниците на Соломон допускали, им коствала живота. Затова Йоав, подстрекателят на заговора, и Адония в крайна сметка били екзекутирани, докато Авиатар, първосвещеникът, бил свален (3 Царе 2).

Демонстрирайки необичайна набожност в ранния си живот, Соломон помолил Бог за мъдрост в трудната задача да управлява новата империя, мащабът на чиито политически проблеми сякаш осъзнавал. Неговата мъдрост, примери за която се срещат в Притчи, Еклесиаст и Песни на песните, надминавала тази на всички други известни мъдреци от древността (1 Царе 3:4 до 4:34). Тази слава привличала интелектуалци от различни народи към двора на Соломон, чието посещение на арабската царица Савска изглежда е направило най-голямо впечатление на съвременниците му (1 Царе 4:34; 10:1–10).

Царството, което Соломон наследява от баща си, се простира от Акабския залив на юг почти до Ефрат на север. Никога преди или след това територията на Израел не е била толкова обширна. Тъй като Асирия и Египет са били много слаби по това време, Соломон не е срещнал реална съпротива от съседите си; и възползвайки се от тази ситуация, той се осмелява да предприеме големи търговски начинания по суша и море, които му носят богатство, невиджано досега от неговия народ. Следователно, блясъкът на неговото царуване става легендарен, както свидетелства Матей 6:28, 29.

Тъй като финикийците вече контролирали средиземноморската търговия, Соломон се насочил на юг и развил търговски предприятия с Арабия и Източна Африка, осъществявайки морските си експедиции с помощта на тирски моряци (1 Царе 9:26–28). Град Ецион-Гебер в началото на Акабския залив служил не само като пристанище за тези експедиции, но и, очевидно, като търговски център за мед, добивана във Вади Араба (района между Мъртво море и Ецион-Гебер). Тъй като Соломон контролирал и множество сухопътни търговски пътища, Израел се превърнал в голям център за внос на египетски колесници и лен, киликийски коне и различни продукти от Арабия. На практика

Нищо не е влизало в Египет от изток или в Месопотамия от югозапад, без да обогати хазната на Соломон (1 Царе 4:21; 10:28, 29).

Царят бил ангажиран и с огромни строителни начинания. На планината Мория, северно от стария Йерусалим, той построил акропол, включващ великолепен храм, издигнат за 7 години (1 Царе 6:37, 38), и собствения си дворец, чието строителство отнело 13 години (1 Царе 7:1). Той също така построил мило, или „пълнеж“, за който някои смятали, че е бил между Сион и Мория, и поправил стената на Йерусалим (1 Царе 9:15, 24). В цялата страна била построена верига от градове с колесници, за да се гарантира нейната безопасност, а това изисквало голяма постоянна армия и много коне и колесници – и двете скъпи пера в националния бюджет (1 Царе 4:26; 9:15–19; 2 Лет. 9:28). Разкопките в Гезер и Магедон хвърлиха светлина върху тези библейски записи.

За многобройните си начинания царят разчитал на принудителен труд (3 Царе 5:13–18; 9:19–23) и на финикийци за квалифицирани работници и моряци (3 Царе 7:13; 9:27). Великолепните строителни проекти и огромните изисквания на армията оказали такова напрежение върху израилтянската икономика, че дори огромните приходи на Соломон се оказали недостатъчни за финансиране на програмата, в резултат на което по едно време той трябвало да отстъпи 20 галилейски града на Финикия в заплата за необходимия дървен материал и злато (1 Царе 9:10–14).

Следвайки обичая на източните монарси, Соломон имал голям харем и се опитвал да насърчи международната добронамереност, като се женил за принцеси от повечето околни народи, включително египтяните, и като разрешавал в Йерусалим да бъдат построени светилища, посветени на чуждестранни божества (1 Царе 11:1–8). Египетската принцеса, която донесла като зестра град Гезер, който баща ѝ бил завладял от ханаанците, изглежда е била неговата любима царица, доколкото той ѝ построил отделен дворец (1 Царе 3:1; 9:16, 24).

Но външната слава на кралството, пищните дворцови церемонии, силните Новите крепости в цялата страна, могъщата армия и големите търговски предприятия не можеха да скрият очевидния факт, че империята на Соломон е на път да се разпадне. Сред израилтяните царяло външение поради високите данъци и изискванията за принудителен труд, както и сред покорените народи, които само чакали знак за слабост, който да се появи от Йерусалим. Въпреки че в Библията се споменават поименно само трима бунтовници – едомецът Адад, Резон, синът на Елиада, и ефремецът Йеровоам (1 Царе 11:14–40), които открито се обявяват срещу Соломон, събитията, случили се непосредствено след смъртта на Соломон, предполагат, че е имало значително външение дори по време на неговия живот.

Библейските писатели, които са били по-заинтересовани от религиозния живот на своите герои, дават следното: Основната причина за упадък на властта на Соломон и разпадането на империята му е отклонението на царя от правия път на религиозния дълг. Въпреки че е построил Храма на Йехова и при неговото освещаване е отправил молитва, отразяваща дълбок духовен опит (1 Царе 8:22–61), той въпреки това е изпаднал в безпрецедентна полигамия и идолопоклонство (1 Царе 11:9–11), което е довело до приемането на глупави политики и е ускорило падането на царството му.

Щом Соломон затвори очи, израилевите племена се разделили на две фракции и няколко от подчинените нации обявили своята независимост.

XII. Юдейското царство 931—609 г. пр.н.е. и Израелското царство 931—722 г. пр.н.е.

[За обсъждане на принципите, на които се основава хронологията на този период, вижте стр. 135–151; вижте също стр. 94. За таблица с дати вижте следващата страница.]

Юдейските царе; Ровоам (931–913 г. пр.н.е.) – с Ровоам, царят на Соломон
Прибързан син, обединеното еврейско царство приключи и никога повече не се възроди.
Когато Ровоам отишъл в Сихем за коронацията, той научил за дълбоко вкоренени недоволства
сред поданиците си относно прекомерните данъчни тежести и принудителния труд, въведен
от баща му. Отхвърляйки съвета на опитни съветници да се съобразят с разумните искания на
народа, той заплашил да увеличи тежестта им и по този начин провокирал открит бунт на
северните и източните си поданици под ръководството на Йеровоам, който, след като чул за
смъртта на Соломон, се завърнал от изгнание (1 Царе 12:1–20).

Въпреки че послушал съвета на пророк Семая да не се бие с братята си по време на разделянето
на десетте племена, Ровоам очевидно водил няколко кървави войни с Йеровоам по-късно (1 Царе
12:24; 14:30). Също така, в петата си година той преживял историческата атака на Шешонк
(Сисак) I от Египет (1 Царе 14:25–28), за която все още свидетелства релефът на победата на
Шешонк върху стената на храма в Карнак. Тази атака може да обясни факта, че царят на Юда
укрепил укрепленията на редица градове, които охранявали пътищата, водещи към Йерусалим
(2 Летописи 11:5–12).

Вероятно син на амонка, Ровоам последвал баща си в
притежавайки голям харем и насърчавайки поклонението на езически богове с всичките
им отвратителни обреди (1 Царе 14:22–24; 2 Летописи 11:21).

ПРЕДВАРИТЕЛНА ХРОНОЛОГИЯ НА РАЗДЕЛЕНИТЕ КРАЛСТВА НА
ИЗРАЕЛ И ЮДА

Египет		Юда		Израел		Асирия	
либийски		(Саул, 1050-1011; Давид,					
Династии,		1011-971; Соломон, 971-					
950-750		931)					
Двадесет-		Ровоам 931-		Еровоам I 931-910		Ашур-дан II 913	
втори						933-	
Династия						910	
		Авия		913-			
				911			
Шешонк							
Аз		Аса		911-		Надав	
				869		910-909 Адад-нирари II	
						910-	
Осоркон I				Бааша		909-886 Тукулти-Нинурта 889-	
						884	
Такелот I				Ела		886-885	
				Зимри		885	
Осоркон II				Омри		885-874 Ашурнасерпал II	
						884-	
						859	

			841*			
Шешонк III	Такелот III Охозия	841	Йорам	852-841		
Пами Аменруд	Аталия	841-835	Йеху	841-814 Шамши-Адад В	824-810	
Шешонк В	Осоркон IV Йоаш	835-796	Йоахаз 814-798	Адад-нирари III 810-782		
	Амасия 796-		Йоаш 798-782	Семирамида 767 (регент)		
	Азария		Йеровоам II	793-753* Салманасар IV 782-	772	
Двадесет-четвърти петдесет	Дванадесети - (Озия)	790-	Захария 753-752	Ашур-дан III 739*	772-754	
Династия (на Саис)	Династия (етиопски)		Шалум 752	Ашур-нирари V 754-	746	
750-715 ок.	715-663 Йотам	750-	Менахем 752-742	Тиглат-Пиласар 731* III	745-727	
Тефнахт Пианхи			Пекахия 742-740			
Бокхорис	Шабака Ахаз	735-715*	Пеках 752-732*			
	Шабатака Езекия 729-		Осия 732-722	Салманасар V 727-686*	722	
	Тахарка			Саргон II	722-705	
	Танутамон			Сенахрейб	705-681	
Двадесет-шести	Манасия 697-			Асархадон	681-669	
Династия 663-525		642*				
Псамик I 663-610	Амон	642-640		Ашурбанипал	669-627?	
	Йосия	640-609		Ашур-етил-илани	627?-?	
Нехо II 610-595	Йоахаз 609			Син-шар-Ишкун 612М	?-609	
	Йоаким 609-	598		Ашур-убалит II 612-		
	Джохиахин 598-	597				
Псалм II 595-589	Седекия 597-			АБИЛОН		
		586				

Майчета	589-570	Набопаласар	626-
(Хофра)			605
Амасис	570-526	Навуходоносор	605-
			562

Псамтик 526-525

III

ЗАБЕЛЕЖКА.—Датите на асирийските царе днес обикновено се приемат като фиксирани с разумна сигурност в рамките на пролетна година; Ашурдан II, например, започва да царува някъде между пролетта на 933 г. и пролетта на 932 г.; малко са по-точни от това (за Тиглатпаласар III вижте [стр. 60](#)). Датите за царуването на Навуходоносор са астрономически фиксирани. Датите на царуване на египетските царе от Двадесет и втората до Двадесет и петата династия са неизвестни и датите, дадени тук за различните династии, са само приблизителни. Първите царе на Двадесет и третата династия са били съвременници на тези на Двадесет и втората. За основата на предварителното датиране на царуването на Израел и Юдея вижте [стр. 135](#). За Тибни вижте [стр. 80](#); за имената Йорам и Йорам вижте бележката под линия на [стр. 78](#). Годишите на царуване, дори тези, които са добре установени, не са дадени в точна форма (като 931/30 и др. вижте [стр. 35](#)); следователно позволете годината [пр. Хр.](#) да варира плюс или минус 1, освен ако текстът не посочва конкретни дати на присъединяване.

Авия и Аса (913–869 г. пр.н.е.) – Следващият цар, Авия, царува за кратко (913–911 г. пр.н.е.), водил война с Йеровоам I и следвал баща си във всичките му пороци (1 Царе 15:1–8).

С Аса, сина на Авия, на трона отново се възкачва добър цар (911–869 г. пр.н.е.). Той отстранява от влияние баба си, която е издигнала изображение на Ашера, и прогонва мъжките проститутки, както и идолопоклонството (ст. 10–13). След първите мирни години от царуването си, които той посвещава на религиозни реформи, Аса е нападат от етиопците под командването на Зара, вероятно кушити от източния бряг на Червено море (2 Лет. 14:9–15). Когато Вааса от Израел окупира част от северна Юдея, вероятно през 36-ата година след разделянето на царството (2 Лет. 16:1), Аса не смее да посрещне северната армия със собствените си по-слаби сили, а подтиква Венадад от Сирия да атакува и отслаби Израел. Заради тази липса на вяра в помощта на Йехова Аса е строго порицан от пророк Ананий (ст. 1–10).

Последните години на Аса са белязани от лошо здраве (ст. 12) и съответно той назначава сина си Йосафат за съвладетел, както показват хронологичните данни.

Йосафат до Охозия (872–841 г. пр.н.е.). — Йосафат (872–848 г. пр.н.е.) продължил религиозните реформи на добрия си баща. Въпреки че не успял да премахне всички високи места, му се приписва заслугата за това, че левитите и свещениците пътували из страната и проповядвали закона (1 Царе 22:43; 2 Летописи 17:7–9). Той прекратил дългата вражда между Юдея и Израел, като се съюзил с династията на Омри, и оженил престолонаследника Йорам от Юдея за дъщерята на Ахав, Аталия (4 Царе 8:18, 26), съюз, който за съжаление отворил вратата за поклонението на Ваал в Юдея. Йосафат също така помагал на северните царе във военните им кампании. С Ахав той отишъл срещу Рамот-Галаад (2 Летописи 18:28), а с Йорам, цар на Израел, срещу Моав (Царе 3:4–27). Той също така се борил със силна конфедерация от едомци, моавци и амонци (2 Лет. 20:1–30).

Някои народи обаче, като филистимците и арабите, били толкова впечатлени от постиженията на Йосафат, че потърсили приятелството му. Опитът му да съживи офирските експедиции на Соломон се провалил, когато корабите му претърпели коработрушение в Ецион-Гавер (ст. 35–37).

Йорам (854–841 г. пр.н.е.), да не се бърка със съвременника му Йорам от Израел, е бил свързан на трона с баща си, Йосафат. Нищо добро не се казва за Йорам. Под влияние на нечестивата си и идолопоклонническа съпруга, той насърчавал поклонението на Ваал в

Юда (4 Царе 8:18), води неуспешни войни с филистимците и арабите (2 Летописи 21:16, 17; 22:1) и умира от нелечима болест, както е предсказал Илия (2 Летописи 21:12–19).

Охозия (841 г. пр.н.е.) следвал покварения път на родителите си, присъединил се към чичо си Йорам от Израел в неуспешна война срещу сирийците (4 Царе 8:26–29) и бил смъртоносно ранен в заговора на Йеху срещу Йорам от Израел. Той починал в Магедон, където избягал, за да се възстанови (4 Царе 9:14–28).

Царете на Израел; Йеровоам I (931–910 г. пр.н.е.) – След отделянето му от династията на Давид, всички племена с изключение на Юда, Вениамин и Левий, повикали Йеровоам, политически изгнаник, наскоро завърнал се от Египет, където бил избягал от Соломон (1 Царе 12:19, 20). Йеровоам бил ефремски вожд, който служил на Соломон като бригадир над група работници, заети със строителството на Мило. Негодувайки срещу вътрешната политика на Соломон, той се разбунтувал. Насърчен от пророк Ахия от Сило, той очевидно станал смел в противопоставянето си, вероятно бил предаден на Соломон и впоследствие избягал в Египет, за да спаси живота си (1 Царе 11:26–40).

Йеровоам I царува над северното царство като негов първи цар в продължение на 22 години (931–910 г. пр.н.е.). Той прави Сихем своя първа столица, но по-късно я премества в Тирца. Тирца все още не е окончателно идентифицирана, но е възможно да се е намирала на мястото на днешния Тел ел-Фарах, на около 11 км североизточно от Наблус. Наскоро са проведени разкопки на тази могила, която е по-голяма от тази на Мегидо, но все още не са открити окончателни улики за нейната идентификация.

Йеровоам трябвало да води непрекъснати войни с недоволните си южни съседи, първо срещу Ровоам, а след това срещу Авия (3 Царе 14:30; 15:7). Изглежда, че земята му също е била опустошена по време на похода на Шешонк, въпреки че Библията споменава само Юда и Йерусалим като жертви на нападението. Доказателствата обаче ясно показват, че Шешонк е нахлул и в северното царство, тъй като е изписал имената на много северни градове върху релефа си в Карнак. Също така, фрагмент от победна стела на Шешонк е открит в руините на град Мегидо на Йеровоам. Възможно е Йеровоам да не е спазил обещанията си към Шешонк и по този начин да е предизвикал тези военни действия, предприети срещу него. В противен случай не е ясно защо Шешонк, който е дал убежище на Йеровоам като политически бежанец, толкова бързо се е обърнал срещу него, след като е станал цар.

По политически причини Йеровоам въвел религиозни обреди и практики, които представлявали отклонение от чистото поклонение на Йехова. Във Ветил и Дан той построил храмове и направил млади бикове, за да представят Йехова във видима форма (1 Царе 12:27–31). В продължение на два века поклонението на тези златни телета станало известно като „грехът на Йеровоам“. Твърди се, че всички негови наследници на израилския трон, с изключение на трима, са го последвали в това отстъпничество. Грънчарски фрагмент с надпис, намерен в Самария, хвърля любопитна светлина върху това поклонение на телета. Той съдържа личното име на мъж на име Егеляу, което означава „Йехова е теле“, показвайки, че израилтяните са се покланяли на Йехова под формата на млад телец, точно както ханаанците са смятали своя бог Ел за телец.

Йеровоам също така променил главния празничен месец, седмия от еврейския църковен календар, на осмия (ст. 32, 33). От изучаване на израилтянската хронология изглежда също, че по това време е въведен граждански календар, който започва през пролетта, за разлика от този, използван в южното царство, където гражданската година започва през есента. Тъй като южните царе използвали системата на годината на възкачване на престола при изчисляването на своите

години на царуване, Йеровоам въвежда египетската система за години, в които не се възкачва на престола, вероятно не по друга причина, освен за да бъде различна.

Йеровоам, който започна царуването си като бунтовник срещу Ровоам, а също така се разбунтува срещу Бога и Неговия установен начин на поклонение, изгради царството си върху възможно най-слабата основа. Това беше вярно както в политически, така и в духовен смисъл. Нито неговата династия, която приключи със смъртта на сина му, нито която и да е от последвалите династии просъществува повече от няколко години. Израелското царство имаше 10 династии и 20 царе през 208-те години от съществуването си. Нещо повече, нацията никога не излезе от религиозната безизходица, в която Йеровоам я беше довел. Потъвайки все по-дълбоко в блатото на идолопоклонството и езическата неморалност, тя беше разкъсвана на парчета от враговете си Сирия и Асирия и в крайна сметка изчезна.

Надав до Зимри (910–885 г. пр.н.е.). — Нечестивото царуване на Надав, синът на Йеровоам (910–909 г. пр.н.е.), е прекъснато, когато е убит от Вааша във филистимския град Гиветон. Така слага край на първата династия (1 Царе 15:25–29). Този страшен прецедент се повтаря отново и отново, докато десет различни династии не управляват Израел. Вааша (909–886 г. пр.н.е.) продължава да тормози Юдея, но губи територията, която придобива, когато е нападнат от Венадад от Дамаск, след получаване на подкуп от Аса, цар на Юдея (1 Царе 15:16 до 16:7). Династията на Вааша завършва подобно на предишната. Синът му Ила (886–885 г. пр.н.е.) е убит от Зимри, един от неговите генерали, в столицата му Тирца след царуване по-малко от две години (1 Царе 16:8–10). Зимри използва краткото си царуване от само седем дни, като уби всички роднини и приятели на Вааша. След това Омри, друг генерал на Ела, провъзгласен за цар от израилтянската армия, а след това се включи в кампания срещу филистимците, тръгна срещу Тирца и превзе града. Осъзнавайки, че съпротивата е безполезна, Зимри отказа да се предаде на Омри, но подпали двореца и загина в пламъците му (ст. 11–18).

Омри (885–874 г. пр.н.е.). — Омри става основател на династия, от която четирима царе заемат трона в продължение на 44 години (885–841 г. пр.н.е.). В началото Омри трябва да се бори с друг претендент за трона, Тивни, който има значителна поддръжническа база сред народа. Едва след четири години вътрешни борби Омри успява да унищожи Тивни и неговите последователи (ст. 21–23). Това е видно от хронологичните твърдения в стихове 15, 23, които отнасят 7-те дни от царуването на Зимри към 27-ата година на Аса, а възкачването на Омри на трона — като единствен владетел — към 31-ата година на Аса.

Дванадесетгодишното управление на Амрий е политически по-важно, отколкото показват библейските записи. Като избира стратегическо място за столицата си, Самария, той прави за Израел това, което Давид прави с избора на Йерусалим. Този хълм, висок 120 метра, е разположен в равнина, подобна на чаша, и лесно може да бъде защитен. Очевидно никога не е превзет с оръжие и е предаден само поради липса на вода или храна. Разкопките потвърждават факта, посочен в библейските записи, че мястото е било необитаемо преди времето на Амри.

Прехвърляйки столицата си на това място, той започва да строи обширни защитни съоръжения, които са завършени от сина му Ахав.

Дали Омри лично е имал срещи с асирийците е неизвестно, но за През следващите 100 години асирийските записи наричат Израел „земята на дома на Омри“, дори дълго след като династията на Омри е изчезнала. Неговата личност, политически успех или бизнес начинания сигурно са го направили известен в очите на съвременниците му и по-късните поколения.

Омри установил сърдечни отношения със своите финикийски съседи и се оженил за сина си. Ахав с Йезавел, дъщеря на тирския цар. Този съюз въвежда поклонението на Ваал и Ашера в Израел до степен, непозната досега (1 Царе 16:25). Той също така предоставя икономически отстъпки на Дамаск и позволява на сирийските търговци да имат магазини на базарите на Самария (1 Царе 20:34). Тъй като Израел получава подобни привилегии в Дамаск едва след военна победа над сирийците, изглежда, че Омри е победен от сирийците и им отстъпва определена територия и посочените икономически отстъпки.

Омри обаче успял да покори Моав, както признава дългият надпис върху известния Моавски камък, където Меша, царят на Моав, казва: „Омри, царят на Израел, той измъчвал Моав много дни, защото Хамос се разгневил на земята му“ (виж том I, стр. 120). Колко ценно е било владението на Моав за Израел може да се види от данъка, който Моав плащал на сина на Омри, Ахав. Твърди се, че той е възлизал – вероятно годишно – на „сто хиляди агнета и сто хиляди овни с вълната“ (4 Царе 3:4).

Ахав (874–853 г. пр.н.е.) – С Ахав, следващият цар, на трона се възкачва слаб владетел. Израел. Той нямаше сили да се съпротивлява на волевата си финикийска съпруга, която беше решена да направи собствената си религия върховна. Като доведе от родината си на царската трапеза стотици свещеници и пророци на Ваал и Астартата, като въведе неморалните обреди на ханаанската култова система и като преследваше и убиваше поклонниците на истинския Бог, Йезавел предизвика религиозна криза от първа величина (1 Царе 18:4, 19). Поради тази криза и поради факта, че някои от най-великите духовни водачи от старозаветните времена, Илия и Елисей, са живели и действали в Израел по това време, Библията отделя много място на Ахав.

Илия беше призван от Бога да се бори за оцеляването на истинската религия. Дълга суша от Три години и половина, предсказани от пророка като съд на Йехова, доведоха земята на Ахав до ръба на икономическа разруха. Сушата приключи с победата на Илия над жреците на Ваал на планината Кармил, където се проведе съревнование между силата на Йехова и тази на Ваал (ст. 17–40). Но докато Ахав управляваше, езическият култ към Ваал процъфтяваше. Забележително е, че Ахав не смееше да дава имена на Ваал на децата си – всички техни известни имена, Охозия, Йорам и Готolia, съдържат съкратената форма на Йехова. Неговите поданици обаче нямаха много скрупули по този въпрос. Многобройни лични имена от този и следващите периоди бяха свързани с Ваал – Абиваал, Ваала, Ваалзамар, Ваалзакар и други – както показват черепките с надписи, намерени по време на разкопките на Самария.

Ахав станал известен с „къщата от слонова кост“, която построил (1 Царе 22:39; Амос 3:15). Многобройни красиво издълбани плакети от слонова кост, открити при разкопките на Самария, разкриват, че интериорът на двореца му вероятно е бил украсен със слонова кост. Дизайните са подобни на тези, открити в декорациите от слонова кост в Сирия и Асирия.

Като воин Ахав постигнал умерен успех. Два пъти победил сирийците. Плячката от тези две победоносни войни го обогатила изключително много и му спечелила икономически отстъпки в Дамаск (1 Царе 20:21, 34). Следователно, за известно време той станал един от най-могъщите владетели на запад от Асирия. Когато Салманасар III настъпил в Сирия, Ахав се присъединил към бившите си врагове, за да се обединят срещу асирийците, и събрал най-голям брой колесници от всички съюзници. Този факт е разкрит в списъка на Салманасар с противниците му в битката при Каркар, който е запазен на исторически скален надпис в горното течение на Тигър. Надписът гласи, че от 3940-те колесници, които са се сражавали...

Срещу асирийците 2000 принадлежали на Ахав, докато останалите съюзници събрали общо само 1940. От 52 900 пехотинци Ахав дал 10 000. Когато битката при Каркар спряла настъплението на Салманасар, Ахав, осъзнавайки силата си, незабавно се обърнал срещу Дамаск, за да си възвърне владението на трансйорданския град Рамот-Галаад, но загубил живота си в тази битка (1 Царе 22).

Охозия и Йорам (853–841 г. пр.н.е.).—По време на краткото царуване на сина на Ахав, Охозия (853–852 г. пр.н.е.), който бил също толкова корумпиран, колкото и баща си преди него, не се случило нищо важно, освен може би неуспешната експедиция до Офир, предприета в сътрудничество с Йосафат от Юдея (2 Лет. 20:35–37). Тъй като не оставил син, Охозия бил наследен на трона от брат си Йорам (852–841 г. пр.н.е.). По негово време Меса от Моав се разбунтувал. Въпреки че била предприета военна експедиция в сътрудничество с Йосафат от Юдея, с катастрофални резултати за Моав, Израел въпреки това не успял да възстанови контрола си над тази страна, както подсказва библейският летопис (4 Царе 3:4–27) и надписът на Моавския камък.

Йорам води няколко войни срещу сирийците. Чрез намесата на пророк Елисей два пъти са предотвратени близки бедствия (4 Царе 6 и 7), но опитът на Йорам да си върне Рамот-Галаад от сирийците е също толкова голям провал, колкото и този на баща му Ахав. Ранен от Азаил Сирия, той отива в добре напояваната Езраел, за да се възстанови, където е убит от армейския си командир Ииуй. Последният унищожава цялото семейство Омри, включително Езавел, и след това сам узурпира трона (4 Царе 8:28, 29; 9:24 до 10:17).

Династията на Йеху (841–752 г. пр.н.е.) — Йеху (841–814 г. пр.н.е.), който бил помазан от пратеник на Елисей в Рамот-Галаад, не само сложил край на идолопоклонническата династия на Омри, но и изкоренил култа към Ваал възможно най-старателно. Заради праведната си ревност в това отношение той бил похвален от пророка и му било дадено обещание, че неговите потомци ще седят на израилевия трон до четвъртото поколение (4 Царе 10:30). Съответно, неговата династия управлявала страната около 90 години, почти половината от времето на съществуване на нацията. Йеху обаче не скъсал с поклонението на телетата на Йеровоам и в резултат на това реформата му била непълна.

Скъсвайки с политиката на своите предшественици, Йеху доброволно станал васал на Салманасар III и започнал да плаща данък веднага след възкачването си на трона. Това събитие е изобразено на четирите страни на Черния обелиск на Салманасар, който сега се намира в Британския музей. Еврейският цар – първият, за когото съществува съвременно изображение – е изобразен коленичил пред Салманасар, докато неговите придружители носят като данък „сребро, злато, златна купа за саплу, златна ваза със заострено дъно, златни чаши, златни кофи, калай, царски жезъл [и] дървен пурухту“. (Значението на думите в курсив все още е неизвестно.) Вероятно Израел е променил политиката си спрямо Асирия, за да си осигури асирийска помощ срещу главния враг на Израел, Азаил Сирийски.

17-те години от царуването на Йоахаз (814–798 г. пр.н.е.) са белязани от непрекъснати войни срещу сирийците, които потискали Израел първо под ръководството на Азаил, а по-късно и под ръководството на сина му Венадад III (4 Царе 13:1–3). Резултатът бил, че Израел загубил голяма част от територията и армията си, така че останали само 10 колесници, 50 конници и 10 000 пехотинци (ст. 7). Сравнението на 10-те колесници на Йоахаз с 2000-те на Ахав разкрива голямата загуба на сила, която царството е претърпяло през 50-те години. Не е известно кой е спасил Израел от тъжното му положение, защото „спасителят“ от стих 5 не е идентифициран. Има се предвид или синът му Йоас (виж стих 25), или асирийски цар, или някой друг човек (виж стих 5).

Следващият цар на Израел, Йоас (798–782 г. пр.н.е.), бил по-успешен във войните си срещу сирийците, отколкото баща му, и като ги победил три пъти, възвърнал цялата територия, загубена от Йоахаз (ст. 25). Предизвикател от Амасия от Юдея, той бил принуден против волята си да се бие с южното царство – първата война от 100 години между двата братски народа. Той победил армията на Юдея в битката при Ветсемеш, заловил царя и победоносно влязъл в Йерусалим. Той разбил част от градските защитни съоръжения и отнесъл съдове от Храма, царски съкровища и някои заложници в Самария (4 Царе 14:8–14).

Хронологичните данни изискват съвместно царуване между Йоас и сина му, Йеровоам II, в продължение на около 12 години, единственото съвместно царуване в Израел, за което има доказателства. Политическа благоразумие от страна на Йоас може да е довела до тази мярка. Знаейки опасността, пред която е изправена една държава, когато на трона се овакантия внезапно, той вероятно е назначил сина си Йеровоам за съвладетел и наследник, когато е започнал освободителните си войни срещу Сирия. По този начин е била осигурена приемственост на династията, дори ако царят е загубил живота си по време на една от своите кампании.

Записаното царуване на Йеровоам от 41 години (793–753 г. пр.н.е.) включва 12 години съвместно управление с баща му Йоас. За съжаление, малко се знае за неговото очевидно успешно царуване. Библията посвещава само седем стиха на живота му (ст. 23–29), но те показват, че той си е възвърнал толкова много загубени територии, че царството му почти се е изравнило по обхват с империята на Давид и Соломон. С изключение на територията, държана от царството на Юда, обхванят на неговото управление е бил практически същият като този на онези велики царе. Той възстановил израилтянската власт над крайбрежните и вътрешните райони на Сирия, завладял Дамаск и Емат и окупирал Трансйордания на юг до Мъртво море, което вероятно означава, че е направил Амон и Моав зависим от Израел. Тези огромни печалби били възможни само защото Асирия преживявала период на политическа слабост и не била в състояние да се намеси.

Йеровоам II очевидно е бил силен владетел, но му е липсвала благоразумието и далновидността на баща си. Следователно той не е взел никакви мерки, за да гарантира приемствеността на управлението, и царството му се разпаднало почти веднага след смъртта му. Синът му, Захария, царува само шест месеца (753–752 г. пр.н.е.) и става жертва на убийствения заговор на Шалум (4 Царе 15:8–12). Така приключи династията на Йеху и след това царството бързо се върна към политическото безсилие, което го характеризираше през по-голямата част от кратката му история.

Юдейското царство от 841 до 750 г. пр.н.е., от Аталия до Азария (Озия).— Разглежданият период обхваща историята на Юдея по времето на династията Йеху в Израел. Краят на царуването на Азария (Озия) не е настъпил през 750 г. пр.н.е., но тази дата бележи приблизителното начало на новата Асирийска империя, когато Израел и Юдея са фатално въвлечени в разширяващите се асирийски завоевания. Тъй като Йотам, синът на Азария, е назначен за съвладетел с баща си през 750 г. пр.н.е., тази дата е удобна граница за този преглед на историята на Юдейското царство.

Когато Охозия от Юда е убит от Ииуй през 841 г. пр.н.е., майката на Охозия, Готолия, завзема трона за шест години (841–835 г. пр.н.е.). Дъщеря на жестокия и безскрупулен Ахав от Израел, тя изстребва „цялото царско потомство“, за да може собственото ѝ управление да бъде гарантирано. Нейните поддръжници обаче пропускат младия принц Йоас, който е спасен от първосвещеника Йодая и съпругата му Йосавее, сестра на покойния цар (4 Царе 11:1–3).

Йоас (835–796 г. пр.н.е.), след като е получил образованието си в дома на Йодая, е бил поставен на трона на седемгодишна възраст, а правителството на Готолия е свалено, а нечестивата царица убита (4 Царе 11:4–21). Стига младият цар да позволява на Йодая да

За да ръководи делата си, той действал благоразумно и благочестиво, премахвайки поклонението на Ваал и насърчавайки обширни ремонти на Храма (4 Царе 12:1–16; 2 Летописи 24:1–14). След смъртта на Йодая обаче той станал безразличен и дори наредил сина на благодетеля си Захария да бъде убит с камъни, защото го порицал заради злите му дела (2 Летописи 24:15–22). Когато Азаил от Дамаск тръгнал срещу него, той откупил себе си и страната си с някои от съкровищата на Храма. Този акт на малодушие, заедно с убийството на Захария и вътрешните и религиозни недоволства, очевидно довел до дълбоко вкоренена опозиция срещу него.

Той бил убит от собствените си слуги и погребан в града на Давид, а не в царските гробници (4 Царе 12:17–21; 2 Лет. 24:25).

Синът му, Амасия (796–767 г. пр.н.е.), първо се разправил с убийците на баща си и затвърдил собствената си позиция. Планирайки повторното завладяване на Едом, който преди това е принадлежал на Юдея, той наел 100 000 наемници, но по-късно ги освободил по нареждане на Божи човек. Със собствените си юдейски сили той постигнал победа над едомците и завладял едомската столица Села, вероятно Петра. Междувременно освободените наемници ограбили градовете в северна Юдея. В резултат на победата си над едомците, Амасия станал властен и предизвикал Йоас от Израел да се бие срещу него. Този неразумен ход имал катастрофални последици, защото Юдея на практика станала васал на Израел. След като се отвърнал и от истинския Бог, той загубил доверието на своя народ. Той бил убит в Лохис (2 Лет. 25:1–28).

Амасия е наследен на трона от сина си Азария, чието второ име... вероятно тронно име – е било Озия (790–739 г. пр.н.е.). Царуването му е описано като праведно, успешно и проспериращо. Той насърчава икономическото развитие на страната (2 Лет. 26:10) и събира голяма и добре екипирана армия (2 Лет. 26:11–15). Това му позволява да поведе кампания срещу филистимците и арабите (ст. 7) и да си върне Елат (вероятно тел в съвременна Акаба) в Акабския залив (4 Царе 14:22), както и вероятно едомитската територия, разположена между Юдея и залива. Амонците сметнаха за разумно да се откупят с дарове (2 Лет. 26:8). По време на неговото царуване сигурно е станало силно земетресение, което е запомнено векове наред като изключително събитие (Амос 1:1; Захария 14:5).

Политическата слабост на Египет и Асирия, която помогна на Йеровоам II да превърне Израел отново в просперираща и могъща нация, също така облагодетелства Озия, в резултат на което двете царства, взети заедно, притежаваха приблизително същата площ през 750 г. пр.н.е. като тази, над която управляваха Давид и Соломон. Това беше последният период на еврейски просперитет. Възкачването на Тиглатпаласар през 745 г. пр.н.е. и последвалото възраждане на Асирийската империя бележат началото на бърз упадък на мощта както на Израел, така и на Юдея.

2

Последните години на Израелското царство (752–722 г. пр.н.е.), от Шалум до Осия.— След убийството на Захария, последният цар на Израел от могъщата и дългогодишна династия на Йеху, последва 30-годишен период на анархия и политически упадък, довел до бързото разпадане и евентуалното унищожение на царството. Шалум, убиецът на Захария, последва смъртта на предшественика си след само едномесечно царуване (752 г. пр.н.е.).

² Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

Той от своя страна е убит от Менахем (4 Царе 15:8–15). Менахем (752–742 г. пр.н.е.) е жесток владетел, който потушава всякаква опозиция срещу управлението си с изключително сурови мерки (ст. 16). Сигурно е, че огромните сирийски територии, които Йеровоам II някога е контролирал, по това време са били окончателно загубени, въпреки че този факт не е споменат в Библията.

Осъзнавайки силата на Асирия като нещо, на което няма да може да се съпротивлява, Менахем следвал най-мъдрата възможна процедура при тези обстоятелства, като доброволно платил огромни суми данък, за да може Тиглатпаласар III да го остави на мира.

Последното по това време възстановявало асирийското управление над големи части от сирийската територия. Данъкът на Менахем, събиран от населението чрез специален данък, се споменава както в Библията (ст. 19, 20), така и в асирийските записи.

Факей, синът на Менахем, успял да задържи трона само две години (742–740 г. пр.н.е.), когато бил убит, подобно на много израилтянски царе преди него. Неговият убиец, Факей, който броил годините на царуване от времето на възкачването на Менахем на трона, както показват хронологичните данни, може да е бил свързан или с династията на Йеху, или с цар Шалум и следователно е игнорирал двамата последни владетели, като е включил техните 12 години царуване като част от своето. Друго възможно обяснение на проблемите, породени от хронологичните данни на Факей, може да е, че той е управлявал незначителна част от страната и не е признавал Менахем и Факей за законни владетели. Каквито и да са били причините му да узурпира годините на царуване, е съвсем сигурно, че той се е радвал на еднолично царуване от само около осем години (740–732 г. пр.н.е.).

Факей прекратил проасирийската политика на своите предшественици и сключил антиасирийски съюз с Резин II от Дамаск и други сирийски владетели. След това той се насочил срещу Юдея, за да наложи участието ѝ в антиасирийската лига. Тази кампания е известна като Сиро-Ефремовата война. Въпреки че конфедератите нанесли големи щети на Юдея и анексирали част от територията ѝ, те не успели да постигнат целта си. Ахаз от Юдея поискал и получил помощта на Тиглатпаласар от Асирия, който се преместил в царството на Факей, окупирали по-голямата част от Галилея и Галаад и депортирали жителите на тези региони на изток (4 Царе 16:5–9; 15:27–29). Той също така завзел морското крайбрежие чак до Филистия. Асирийското нашествие разрушило неестествения съюз между Израел и Сирия.

Тиглатпаласар атакува Сирия, завладява Дамаск и пленява цар Резин II (732 г. пр.н.е.). Сирия и завладените части на Израел са обявени за асирийски провинции и оттогава нататък се управляват от асирийски управители.

Осия (732–722 г. пр.н.е.) — Нещастното царуване на Факей завършва с катастрофа от ръката на убиец, Осия, който се възкачва на трона на Израел като негов 20-ти и последен цар (732–722 г. пр.н.е.).

Тиглатпаласар III твърди, че е поставил Осия на трона и посочва, че управлението на Факей е било свалено от поданиците му в резултат на катастрофалната му политика. Осия плащал тежък данък на Тиглатпаласар в замяна на правото да бъде толериран като васален цар на Асирия. Размерът на годишния данък сигурно е бил почти непоносима тежест за малката държава, която сега се е състояла само от незначителна част от предишното царство, и поради тази причина Израел се е разбунтувал. Отчаянието може би е било основният мотив на Осия да сключи безнадежден съюз срещу Асирия със Со, слаб цар от Двадесет и четвъртата династия на Египет, който е управлявал част от тази земя по това време.

Салманасар V, който междувременно наследил баща си, Тиглатпаласар III, на трона на Асирия, обсадил Самария и превзел силно укрепения град след три години (4 Царе 18:10). Падането на града вероятно се е случило през последната година на Салманасар V (723–722 г. пр.н.е.). Саргон II, който твърди в много по-късни надписи, че е

превзел Самария през първата година от царуването си, вероятно не е имал право на това твърдение, поне като цар. Очевидно е бил командир на армията на Салманасар и е възможно действително да е извършил завладяването на града и депортирането на 27 290 израилтяни пленници.

Падането на Самария бележи края на северното царство Израел след трагична история от малко повече от два века. Заченато и родено в духа на бунта, то нямаше шанс за оцеляване. Двадесет царе със средно управление от 10 1/2 години бяха седнали на трона, 7 от които като убийци на своите предшественици. Първият цар беше въвел покварено поклонение, създавайки идолопоклоннически изображения на Йехова, и всички следващи владетели го последваха в този „грех“, като някои добавиха към него поклонението на Ваал и Астарта. Ако не беше неуморното служение на такива реформатори като Илия, Елисей и други пророци, царството Израел може би нямаше да просъществува толкова дълго.

Юдейското царство от 750 до 731 г. пр.н.е., Азария (Озия) до Йотам.—След По време на дълго и успешно царуване Озия се разболява от проказа, която е наказание за това, че е влязъл в Храма, за да принесе тамян (2 Лет. 26:16–20). Синът му, Йотам, е назначен за съправител (4 Царе 15:5), мъдър ход, който гарантира приемствеността на династията. Политиката за назначаване на престолонаследника за съправител е следвана повече от век, от Амасия до Манасия.

Записът за проказата на Озия показва, че на жертва, заразена с тази болест, е била налагана карантина и че дори цар е бил задължен да се подложи на принудителна изолация през живота си и е получавал отделно погребение след смъртта си. През 1931 г. в колекцията на Руския археологически музей на Елеонската планина в Йерусалим е открита плоча, която съдържа следния надпис на арамейски: „Тук бяха донесени костите на Озия, цар на Юдея - не безпокойте“. Формата на ръкописа показва, че плочата е била изсечена около времето на Христос или малко по-рано, вероятно по време, когато костите на Озия, по някаква неизвестна причина, са били преместени на ново място за почитка.

Йотам (750–731 г. пр.н.е.), след като управлявал 12 години вместо прокажения си баща, в своето На 16-та година Йотам назначил сина си Ахаз за владетел. Йотам живял само четири години по-дълго (виж 2 Царе 15:33 вж. ст. 30). Подобно на баща си, Йотам бил сравнително праведен владетел. Тримата съвременни еврейски пророци, Исаия, Осия и Михей, вероятно са оказали добро влияние върху него. Той е бил свидетел на неуспешното нашествие на Рецин от Сирия и Факей от Израел (ст. 37), което вероятно е било причината да назначи Ахаз за съвладетел, но основната заплаха за съществуването на Юдея дошла след това време.

Ахаз (735—715 г. пр.н.е.).—Синът на Йотам, Ахаз, останал безстрастен към влиянието на пророците и се покланял на идоли. Той накарал „сина си да бъде прекаран през огън. ... И той принесе жертви и кади по високите места, по хълмовете и под всяко зелено дърво“ (4 Царе 16:3, 4). Недоверявайки се и отхвърляйки божествената помощ в сиро-ефремската война (Исаия 7:3–13), той се обърнал към Тиглатпаласар III и купил помощта му със съкровища, взети от Храма и двореца (4 Царе 16:7, 8). Когато Тиглатпаласар завладял Дамаск, Ахаз се появил в неговата свита. В Дамаск той се запознал с асирийския начин на поклонение и веднага започнал да го въвежда в собственото си царство.

Затова той изпратил от Дамаск инструкции до Йерусалим да се направи асирийски олтар, подобен на този, който бил видял там. Този нов олтар заменил този, който Соломон бил издигнал за всеизгаряния, и бил използван известно време (ст. 10–16).

Ахаз, подобно на своите предшественици, изглежда е назначил сина си Езекия (729–686 г. пр.н.е.) за съвладетел, когато е видял, че царството на Юда вероятно ще се забърка в проблеми с Асирия. За царуването на Езекия е налична значителна информация както в

Библията и от светски източници. Събитията, описани в 4 Царе 18 до 20, са паралелни в Исаия 36 до 39 и 2 Летописи 29 до 32. Друга информация е дадена в Йеремиа 26:17–19 относно посланията на пророк Михей по времето на Езекия, както и надписите на Саргон II и Сенахирим, служат като извънбиблейски източник за двете асирийски кампании от този период.

Езекия (729–686 г. пр.н.е.). — Езекия бил добър владетел и инициирал серия от религиозни реформи, вероятно след смъртта на нечестивия си баща през 715 г. пр.н.е. За тях той бил високо оценен от библейския писател (4 Царе 18:3, 4). Той също така установил контрол над областите на Филистия, укрепил националната отбранителна система и насърчил търговията и земеделието, като построил складове и кошари (4 Царе 18:8; 2 Лет. 32:28, 29). Забележително техническо постижение по време на неговото царуване било прокопаването на тунел с дължина 1749 фута (6533 м) от кладенеца Гион в долината Кедрон до по-нисък водоем в град Йерусалим (2 Лет. 32:4, 30; 4 Царе 20:20). По този начин той осигурил на Йерусалим непрекъснато водоснабдяване. Дори сега, след повече от 2500 години, водите на Гион все още текат през този тунел в водоем Силоам.

През 1880 г. момчета, газещи през тунела, случайно откриват еврейски надпис, който сега се намира в Археологическия музей в Истанбул, издълбан в скалата след завършването на тунела. Той гласи следното:

„[Тунелът] беше прокопан. И ето как беше изкопан. Докато [работниците] все още...“
[вдигайки] брадви, всеки към съседа си, и докато оставаха три лакътя за прорязване, [се чуваше] глас, който единият викаше другия, тъй като имаше пукнатина в скалата от дясната страна [и отляво]. И когато тунелът беше прокопан, каменоделците удариха, всеки да срещне събрата си, брадва срещу брадва; и водата течеше от извора до езерото 1200 лакътя, а височината на скалата над главите на каменоделците беше 100 лакътя.“

Езекия обаче е най-известен с вярата си в Йехова по време на едно от нашествията на Сенахирим в Юдея, което довело до чудотворното унищожение на огромна асирийска армия. Езекия наследил асирийската васалска власт от баща си, но докато асирийските царе били заети в Месопотамия, Езекия укрепил защитата си с надеждата да се отърси от асирийското иго с помощта на етиопските царе от Двадесет и петата египетска династия. Пророк Исаия бил категорично против подобна политика (Исаия 18:1–5; 30:1–5; 31:1–3), но се оказал неспособен да промени решението на Езекия. Царят бил решен да скъса с Асирия, каквито и да са резултатите, и съответно прекъснал връзките си с империята. В резултат на това той преживял няколко асирийски нашествия.

Първото нашествие в Палестина, извършено от Саргон II, обаче не е съпроводено със сериозни резултати. Юдея не губи нищо повече от крайбрежния си регион. Междувременно Исаия се разхожда по улиците на Йерусалим и тържествено, но безуспешно, провъзгласява пророчествата си срещу Египет и всички негови съюзници (Исаия 20). Първият голям удар идва през 701 г. пр.н.е., когато Сенахирим нахлува в Палестина. Армията му преминава през земята като парен валяк, оставяйки по пътя си само разрушения и руини. Твърде късно Езекия обръща политиката си и изпраща почит на Сенахирим в Лахис. Сенахирим обаче изисква безусловна капитулация на Йерусалим. Това, че не е превзел града, се потвърждава от собствените му думи, които не твърдят нищо повече от това, че го е обсадил. Събитията другаде в обширните му владения очевидно стават по-належащи, в резултат на което той вдига обсадата и се завръща в Асирия.

Болестта на Езекия, описана в 2 Царе 20, трябва да се е случила приблизително по същото време като асирийското нашествие през 14-тата му година, 15 години преди смъртта му (2 Царе

18:13; 20:6; 18:2). Фактът, че Исаия, когато обещава изцеление на Езекия, го уверява също, че градът няма да бъде превзет (4 Царе 20:6), предполага, че болестта е дошла малко преди похода на Сенахирим. Това обяснява и защо Езекия е бил толкова приятелски настроен към пратениците на Меродах-Баладан (Мардук-Апал-Идина), изгнания цар на Вавилон, когото, като заклет враг на Асирия, Езекия вероятно е смятал за добре дошъл потенциален съюзник в борбата си за независимост. Исаия обаче, който е предупредил срещу съюз с Египет, е бил също толкова против такъв с вавилонския цар в изгнание.

Около десет години по-късно, когато Тахарка от Египет се възкачва на трона, Сенахирим се завръща в Палестина, за да се изправи срещу непокорния Езекия. Сенахирим първо изпраща писмо, призоваващо Езекия да се предаде. Юдейският цар, насърчен от Исаия, отказва това искане и вижда, че вярата му в сигурното обещание на Исаия за божествена намеса е възнаградена. Великата асирийска армия среща ужасно бедствие пред портите на Йерусалим (4 Царе 18 и 4 Царе 19).

Манасия до Йосия (697—609 г. пр.н.е.).— Последните 15 години от живота на Езекия вероятно са били заети с възстановяването на опустошената му страна. Около 10 години преди смъртта си той назначава сина си Манасия за съвладетел, както показват хронологичните данни. Дългото царуване на Манасия от 55 години (697–642 г. пр.н.е.) е изпълнено с нечестие. Той възстановява олтарите на Ваал, служи на Астартата, използва магьосничество, принася в жертва малки деца и „се покланя на цялото небесно войнство“ (2 Лет. 33:1–10). Асирийските царе Асархадон и Ашурбанипал споменават Манасия като свой васал. В някакъв момент по време на царуването си той сигурно се е разбунтувал, защото един от тези двама асирийски царе „го върза с окови и го отведе във Вавилон“ (ст. 11). Въпреки че изглежда донякъде странно, че е бил отведен във Вавилон вместо в Ниневия, трябва да се помни, че асирийските царе от това време са смятали Вавилон за своя втора столица. Престъплението на Манасия не може да е било много сериозно, защото той е бил помилван и възстановен на предишната си позиция (ст. 12, 13). Асирийски чиновници междувременно са управлявали страната и вероятно са я ограбили основно. Че Манасия, след завръщането си от Вавилон в Юдея, е намерил изключително бедна страна, е видно от документ от това време, в който се отбелязва, че страната на Амон е плащала данък от 2 мини злато, Моав - 1 мина злато, докато бедната Юдея е плащала само 10 мини сребро. Проблемите, които Манасия е преживял, са имали поне предимството да го доведат до точката на обръщане във вярата (ст. 12-20).

Синът му Амон (642–640 г. пр.н.е.) бил също толкова нечестив, колкото бил Манасия преди обръщането си във вярата, в резултат на което слугите му го убили след кратко двугодишно царуване (4 Царе 21:19–26; 2 Летописи 33:21–25).

Младият син на Амон, Йосия (640–609 г. пр.н.е.), се възкачва на трона след убийството на баща си. Тъй като е религиозно настроен, той въвежда редица реформи, започвайки от ранна възраст от 15 или 16 години, за да премахне високите места, свещените езически стълбове и олтарите на Ваал (2 Лет. 34:3). По време на ремонтните работи по Храма през 18-та година от царуването на Йосия (623–622 г. пр.н.е.) е намерена „книгата на закона“ (виж РК 392). Запознавайки се с нейните предписания, той започва цялостно прочистване на езическото и идолопоклонството в цялото царство Юда и в съседните райони на бившето царство Израел (4 Царе 22 и 23; 2 Лет. 34:6, 7). Това показва, че той е установил някакъв политически контрол над територия, която от 722 г. пр.н.е. е била асирийска провинция. Поради безсилието на Асирия след смъртта на Ашурбанипал през 627 (?) г. пр.н.е. и бързото разпадане на Асирийската империя, бившата територия на десетте племена сякаш е паднала в скута на Йосия като презряла ябълка. Той използва властта и влиянието си, за да осигури религиозни реформи.

в цяла Палестина и можеше да успее, ако не беше преждевременната му смърт. С оглед на факта, че последните години от живота на Йосия съвпадат с възникването на Нововавилонската империя, те ще бъдат очертани в раздел XV на тази статия.

Този кратък преглед на историята на Юдея по времето на новата Асирийска империя, от последните години на Азария до Йосия, разкрива тъжна картина. Въпреки че Юдея е пощадена от трагичната съдба, сполетяла северното царство, страната е обезкървена от всичките си ресурси поради високите изисквания на Асирия за данък. По времето на Езекия е преживяно славно и чудотворно избавление, но дори тогава е платена ужасна цена за предишни политически грешки и Юдея се оказва опустошена от единия до другия край.

Само Йерусалим е избегнал разрушението. Авторите на Библията, които са разглеждали политическата история на своя народ в светлината на верността или непослушанието към Бога, показват как многото нещастия, сполетели Юдея, са били резултат от отстъпничеството. Тъй като половината от царете, управлявали през този период, са били неверни на Бога, не е изненадващо, че народът не се е справил добре.

XIII. Египет през периода Саити, Двадесет и шеста династия (663–525 г. пр.н.е.)

Този период е свързан с политическо възраждане на Египет, което продължава близо век и половина. За разлика от предишния период, когато е управляван от чужденци от юг, Египет отново се оказва независим, управляван от египтяни от север.

Тъй като тази династия произхожда от Саис, тя обикновено се нарича династия Саите.

Историята на този период се основава до голяма степен на разказа на Херодот и следователно е лишена от точност в много детайли. Например, битката при Кархемиш, в която Нехао II е тежко победен от Навуходоносор – засвидетелствана в Библията и от археологията – дори не се споменава. Причините за недостатъците в историята на Херодот се крият във факта, че той е основал работата си не на писмени записи, а на устна информация, получена по време на посещение в Египет около 445 г. пр.н.е., когато описаните събития са се случили 80 или повече години назад. Въпреки това, много точна информация може да се получи от внимателно проучване на докладите на Херодот, които, когато бъдат прегледани и сравнени с по-близки съвременни източници и с информация, дадена в Библията, позволяват приблизително надеждна реконструкция на историята на периода.

Нехо I, градски принц на Саис, вероятно потомък на Тэфнахт от Двадесет и четвърти Династия, получил титлата цар от Асархадон за участието си във въстание срещу асирийците по времето на Тахарка. Той бил изпратен в Асирия като пленник, но успял да си възвърне доверието на Ашурбанипал и бил възстановен на поста и трона си в Саис.

Псамтик I (663—610 г. пр.н.е.).—След като Нехо I е убит от Танутамон, енергичният му син Псамтик I се обръща за помощ към асирийците. Когато етиопската династия е прогонена от Египет от асирийците, Псамтик получава царството на Мемфис като награда за ценни услуги, оказани по време на кампанията, а други части на страната са поставени под управлението на различни местни принцове. Когато обаче Ашурбанипал е зает с уреждането на вавилонското въстание, водено от собствения му брат, Псамтик успява чрез умни ходове и без големи затруднения да се освободи от асирийския контрол. С помощта на Гигес от Лидия той превзема Тива през 655 г. пр.н.е. и след 14 години целият Египет е в негови ръце.

Псамтик установил и поддържал управлението си с помощта на наемни сили. Гърци от Йонийските острови, евреи от Палестина, карийци от Мала Азия и други са служили в неговата армия и са обслужвали крепостите му. Той е предпочитал гръцките колонисти и

получавал данък върху доходите от 20% от населението, но оставил жреците и войниците освободени от данъци, за да запази лоялността на тези два най-важни класа, чиято добра воля се нуждаел един египетски цар. Културата на времето представлявала имитация или възраждане на класическия период. Пирамидите от старото царство били ремонтирани, древните титулярни надписи били възродени, надгробните надписи на пирамидите отново били копирани и издълбани в стените на гробниците, а статуи и релефи били изпълнени в античен стил.

След като обединява Египет и възстановява политическата му независимост, Псамтик изглежда е играл с плана за възстановяване на Египетската азиатска империя от Осемнадесетата и Деветнадесетата династии. През 640 г. пр.н.е. той навлиза в Палестина, където обсажда филистимския град Ашдод в продължение на години; но скитското нашествие от това време слага край на мечтите му за империя. Той успява да се откупи с тежък данък и по този начин избягва нашествие в Египет. След като вече са прекалено разтеглили линиите си за комуникация, скитите изглежда също са приветствали помирителните предложения на Псамтик и очевидно са били щастливи да отменят планираното нашествие, без да загубят репутацията си. От вавилонските записи е видно, че Египет е помагал на Асирия в продължение на няколко години по време на последната ѝ борба срещу мидийците и вавилонците. Псамтик очевидно е искал да запази Асирия жива като буферна държава срещу новите сили на изтока.

Нехо II (610—595 г. пр.н.е.).—Когато Нехо II, синът на Псамтик, се възкачва на трона, той продължава политиката на баща си. Той потегля на север през пролетта или лятото на 609 г. пр.н.е., за да помогне на слабите асирийски сили на Ашур-Убалит срещу мидийците и вавилонците. Юдейският цар Йосия, очевидно съюзник на вавилонците, му се противопоставя близо до Мегидо и умира от раните, получени там в битка. Походът на Нехо на север не успява да предотврати края на Асирийското царство, както се подразбира от Вавилонската хроника. Въпреки това, армията на Нехао очевидно не е претърпяла поражение, защото три месеца след битката при Мегидо той е успял от временния си щаб в Ривла в Сирия да наложи тежък данък на Юдея и да отстрани антиегипетския син на Йосия, Йоахаз, който е заменен от Йоаким, неговия по-проегипетски брат (2 Лет. 35:20–24; 36:1–4). Стела на Нехао, намерена в Сидон, също е доказателство, че той е упражнявал известна степен на контрол над Финикия през тези години, докато Вавилонската хроника записва две египетски победи над вавилонските гарнизони през 606/5 г. пр.н.е.

След като успешно елиминирали Асирия, вавилонците почувствали, че трябва да ограничат египетската власт. Възрастният и болен Набопаласар следователно изпратил Навуходоносор, престолонаследника, срещу египетската армия при Каркемиш. В последвалата битка, водена през пролетта или началото на лятото на 605 г. пр.н.е., египтяните били победени два пъти, първо при Каркемиш, а малко по-късно близо до Емат. През август 605 г. пр.н.е., когато Навуходоносор бил безспорен господар на цяла Сирия и може би и на Палестина, той бил готов да нахлуе в Египет. По това време той получил вестта за смъртта на баща си и незабавно се завърнал във Вавилония. Това спасило Нехао и Египет. Въпреки че египетската армия, след поражението при Каркемиш, вероятно никога повече не видяла Ефрат, тя останала достатъчно силна, за да нанесе тежки загуби на армията на Навуходоносор още веднъж през 601 г. пр.н.е.

На Нехо се приписва началото на канал между Нил и Червено море, при чийто проект се твърди, че са загинали 120 000 мъже. Той обаче изоставил работата преди завършването ѝ, когато инженерите му го убедили, че нивото на Червено море е по-високо от Средиземно море и че Долен Египет ще бъде наводнен веднага щом водите на Червено море се изляят в завършения канал. Осъзнавайки тази грешка, Дарий I завършил този канал около 80 години по-късно. Той бил в употреба в продължение на много векове.

предшественик на днешния Суецки канал. Херодот ни разказва, че по времето на Нехо финикийските моряци извършили за три години първото околоафриканско плаване.

Псамтик II (595—589 г. пр.н.е.) — За Псамтик II, сина на Нехао, не се знае много повече. Отколкото че се е опитал да си върне Нубия и че веднъж е посетил Палестина (Демотичен папирус на Джон Райландс, № IX), вероятно за да организира антивавилонска съпротива. Йеремиа 27:3 може да се отнася до времето на тази дейност, когато пратеници от различни народи са се събрали в Йерусалим, само за да бъдат предупредени от Йеремиа за катастрофалните последици от бунта срещу царя на Вавилония.

Априес (589—570 г. пр.н.е.). — Априес, библейският Хофра (Йеремиа 44:30), продължил делото на баща си и активно кроел заговор срещу Вавилон. Именно той насърчил Седекия, цар на Юда, в бунта му срещу Навуходоносор. Той спечелил морска битка срещу Тир и Кипър и окупира Сидон. Цяла Финикия станала подчинена на него за кратко време. Египетски антики, открити в Арвад, Тир и Сидон, показват колко голямо е било влиянието му в целия крайбрежен район на Сирия. Този успех направил такова впечатление на по-малките държави в Палестина, че те се доверили на египетското оръжие и се разбунтували срещу Вавилон. Хофра всъщност направил опит да облекчи Йерусалим, когато той бил обсаден от армията на Навуходоносор, но не успял да направи нищо повече, освен временно да отвлече обсаждащите сили от Йерусалим (Йеремиа 37:5–11).

Арамейско писмо, вероятно написано по време на управлението на Навуходоносор от цар Адон от Ашкелон (?) е открит преди няколко години в Египет. В това писмо Адон съобщил на фараона, че вавилонската армия марширува по крайбрежието на Палестина на юг и че е стигнала до Афек. Той поискал незабавна помощ от Египет, за да се съпротивлява.

Жалката молба на палестински владетел, който подобно на цар Седекия се беше вслушал в лъжливите убеждения на Египет и бунт срещу вавилонския господар, ни помага да разберем ужасното разочарование, което хората от времето на Йеремиа сигурно са изпитали, когато всичките им надежди са били разбити от бездействието на египетската армия или от недостатъчната помощ, която тя им е оказала в борбата срещу вавилонците. Това писмо показва колко наистина са се изпълнили пророчествата на Йеремиа, в които той е увещавал народите около Юдея да служат вярно на Навуходоносор и ги е предупреждавал за ужасните последици, ако се разбунтуват срещу него (Йеремиа 27:2–11).

По време на военно въстание, командирът на армията Ахмос е провъзгласен за цар на Египет от войниците. Априес, с лоялната част от армията си, след това се сражава срещу Ахмос, но е победен, пленен и принуден да признае Ахмос за съвладетел. Две години по-късно между двамата владетели избухва кавга, която довежда до нова кървава битка и смъртта на Априес, когото Ахмос великодушно погребва по царски обред.

През 568 г. пр.н.е., не след дълго след смъртта на Априес, Амасис (Ахмос) изглежда е бил изправен пред сериозна заплаха под формата на военна кампания, водена от Навуходоносор. За съжаление, единственият документ, документиращ това събитие, е толкова зле запазен, че не знаем нищо повече от това, че Навуходоносор е потеглил срещу Египет през 37-ата си година от царуването. Около три години по-рано Езекиил е пророкувал, че Господ ще даде Египет на Навуходоносор като „заплата“ за обсадата му на Тир. Въпреки че резултатът от кампанията от 568 г. пр.н.е. срещу Египет е неизвестен, изглежда сигурно, че Амасис е претърпял поражение (виж Езекиил 29:17–20).

В по-голямата си част обаче управлението на Амазис (570–526 г. пр.н.е.) изглежда е било мирно. Той е бил приятел на гърците; а Навкратис, египетският град, където са живели повечето гърци, пребиваващи в Египет, се превръща в главен търговски център на страната. Със своя флот този фараон държи Кипър, а също така сключва договори с Крез от Лидия, спартанците, а през 547 г. пр.н.е. и с Набонид от Вавилон срещу Кир от Персия.

След дългото царуване на Ахмос, синът му Псамтик III (526–525 г. пр.н.е.) царува само една година. През 525 г. пр.н.е. Камбиз, вторият цар на Персийската империя, завладява Египет и сваля Псамтик. След това страната е обявена за персийска сатрапия.

XIV. Нововавилонската империя от 626 до 586 г. пр.н.е.

Вавилония се е радвала на дълга и славна история, преди асирийците да станат господари на месопотамската долина. Империята на Саргон Акадски и тази на аморейския цар Хамурапи са придали блясък на Вавилония, който е оцелял през дългите векове на политическа импотентност, през които асирийците са управлявали тази част от древния свят. Вавилонският език и писменост, тяхната литература и култура са били считани за класически образци; и по една или друга причина Мардук, богът на вавилонците, е държал магическо заклинание над всички месопотамски народи. Асирийците са завладявали и окупирали Вавилония многократно през вековете на върховното си управление над Месопотамия, но обикновено са се отнасяли с уважение към тази страна. Поради това тя никога не е била напълно включена в Асирийската империя и винаги се е радвала на статут, различен от този на другите подчинени народи. Сенахирим се е осмелил да разруши града, но неговите съвременници и дори много асирийци са смятали това за толкова светотатство и богохулство, че синът му Асархадон е възстановил града веднага щом се е възкачил на трона.

Тази древна и очевидно безсмъртна слава, която обгръщаше Вавилон, направи възможно за да се утвърди бързо Нововавилонската империя в съзнанието на хората след падането на Асирийското царство и да даде на паметта ѝ блясък, който дълго оцеля след краткия ѝ живот от по-малко от век.

Създаването на новото Вавилонско царство от Набопаласар и неговите кампании срещу Асирия са обсъдени на стр. 66, 67 във връзка с разпадането на Асирийската империя. Тъй като тази статия разглежда древната история само до 586 г. пр.н.е., годината на разрушението на Йерусалим, събитията от последните 45 години на Вавилонската империя ще бъдат обсъдени в том III на този коментар.

Източници.—По причини, които все още не са напълно ясни, са известни малко съвременни исторически надписи от периода на Нововавилонската империя. Много икономически текстове хвърлят светлина върху периода, а строителните надписи предоставят информация за обширните строителни дейности на вавилонските монарси. Но нито един царски летопис или надпис за показване, който все още е открит, не е равен по никакъв начин на тези на асирийските императори. Окаяната липса на исторически надписи и недостигът на хроники, по-рано приписвани на нежеланието на Вавилонците да записват политически или военни събития, вероятно се дължат на случайностите при съхранението и откриването. Вавилонската хроника е била отдавна известна и публикувана на части. През 1923 и 1956 г. са издадени сборници от тези от нововавилонския период (включително няколко досега непубликувани части, намерени сред клинописните плочки на Британския музей). Това предоставя годишен отчет за политическите събития от годината на възкачване на Набополасар до 11-та година на Навуходоносор, с изключение на прекъсване от седем години в управлението на Набополасар. Така наречената „Хроника на Набонид“, макар и нарушена, разказва за събитията през няколко години по време на управлението на последния вавилонски цар.

Като цяло обаче има изключително малко клинописни записи, достъпни за реконструкция на историята на новия вавилонски период. Следователно е задоволително, че Библията съдържа по-подробни записи за този период, отколкото за който и да е друг период от библейската история. Информацията, предоставена в книгите на царете, Летописи, Еремия и Даниил, добавена към тази, открита в произведенията на Йосиф Флавий, и тази на наличните клинописни записи, позволява да се сглоби сравнително ясна картина за това какво се е случило в този важен период от древния свят, който бележи края на Юдейското царство.

Хронология.— Хронологията на Нововавилонската империя е фиксирана. Таблетка в Берлинския музей съдържа записи на множество астрономически наблюдения, направени през 37-ата година от царуването на Навуходоносор. Когато тези записи били проверени от астрономи, станало ясно, че описаните явления са се случили във вавилонската календарна година, еквивалентна на 568/567 г. пр.н.е., от пролет до пролет. Тъй като по този начин е възможно да се определи 37-ата царска година на Навуходоносор с точност до точния ден, по отношение на датите от пр.н.е. , е лесно с помощта на десетките хиляди датирани бизнес документи от това време да се реконструира пълното царуване на този монарх и на другите царе на Нововавилонската империя. Тъй като хронологията, осигурена по този начин, съвпада напълно със списъка на вавилонските царе, съдържащ се в Канона на Птолемей, няма съмнение, че хронологията на новия имперски период се основава на солидни факти.

Набополасар (626–605 г. пр.н.е.) – Събитията изключително благоприятстват Набополасар, който е бил независим монарх над Вавилония под управлението на последните царе в сянка на Асирия. Той спечели всичко, за което Мардук-апал-идина (Меродахбаладан) се бореше упорито в продължение на много години. Той не само основава вавилонска империя под управлението на халдейска монархия, но и има радостта да види как Асирия, най-големият му враг, пада в прахта. Когато Ниневия е разрушена от мидийците и вавилонците през 612 г. пр.н.е., Киаксар и Набополасар си разделят територията на падналия асирийски колос. Така в ръцете на вавилонския цар пада империя, която, поне номинално, се простира от Персийския залив през Месопотамия, Сирия и Палестина до границите на Египет. Мидийците се задоволяват да получат северните и анадолските провинции на бившата Асирийска империя.

Освен това, отношенията между двете нови сили останали сърдечни и никога не били нарушавани - доколкото ни е известно непълно за този период. Взаимното им приятелство било запечатано с брак между Навуходоносор, син и наследник на Набополасар, и мидийската принцеса Амухия (Амихия).

Годините след падането на Ниневия бяха използвани за консолидиране на новопридобитата територия и за смаженето на останките от Асирийското царство, което се бореше за съществуване под ръководството на своя цар Ашур-убалит II в района на Харан, подпомогнато от египетските сили. В продължение на няколко години вавилонският цар не постигна решителна победа, въпреки че асирийската сила сигурно е била отслабена. Към 609 г. пр.н.е. асирийските сили изглеждат са напълно елиминирани и оттогава нататък вече не се споменават като военни противници, но египетският цар Нехао, чрез победата си над Йосия, завладява Юдея и окупира Сирия и части от Северна Месопотамия. Тъй като Набополасар се смяташе за наследник на териториите, принадлежали на Асирийската империя, той не можеше да позволи на Египет да остане владетел на азиатските територии, окупирани от Нехао. Към края на 606 г. пр.н.е. Набополасар беше успокоил месопотамските си владения и можеше да обърне повече внимание на египетската заплаха на запад, където вавилонските гарнизонни сили бяха силно притиснати. Тъй като възрастният цар беше

Болен, на престолонаследника Навуходоносор е поверена кампанията срещу египтяните. Решителни победи над египетската армия са спечелени първо при Каркемиш на Ефрат, а няколко седмици по-късно близо до Емат в Сирия. През лятото на 605 г. пр.н.е. Навуходоносор бил готов за нахлуването в Египет, когато на 8-ми месец Аб (приблизително 15 август 605 г.) дошъл до него новината за смъртта на баща му. Това довело до незабавното му завръщане във Вавилон и възкачването му на трона на 1 Елул (приблизително 7 септември).

Навуходоносор II (605–562 г. пр.н.е.) – В лицето на Навуходоносор II, Набопаласар има достоен наследник, а Вавилон – успешен и прочут цар. Той провежда много военни кампании, особено срещу Юдея, както знаем от Библията и от наскоро откритата Вавилонска хроника, и успява да умиротвори страните, принадлежащи към неговата империя. И все пак, той посвещава по-голямата част от енергията и ресурсите си на мирни дела. Главната му амбиция е да направи столицата си най-славния метрополис на света.

Огромни суми пари са били изразходвани за строежа на дворци, храмове и укрепления; Навуходоносор можел да каже: „Не е ли това велик Вавилон, който аз построих?“ (Дан. 4:30).

Описание на града, който построил, е дадено в Допълнителната бележка към Даниил 4.

XV. Юдейското царство от 609 до 586 г. пр.н.е.

Хронология. — За щастие, хронологията на Египет и Вавилония е добре установена за периода от Йосия до Седекия. Някои дати на юдейско царуване се синхронизират с вавилонските дати, базирани на астрономически записи (виж стр. 160); по този начин датирането на царете на Юда (виж стр. 77) от пр.н.е. може да се установи с висока степен на точност. Най-скоро публикуваната част от Вавилонската хроника (виж стр. 99, бел.) премества петима царе на Юда (Манасия до Йоаким) с година по-рано, отколкото е датирано в предишни издания, но потвърждава няколко ключови събития и дава точни дати за възкачването на Йоахин и Седекия.

Смъртта на Йосия и Йоахаз. — В раздел XII е проследена историята на Юдея до времето на цар Йосия. По-голямата част от неговото царуване пада в годините на разпадането на Асирийската империя, когато асирийците не са били достатъчно силни, за да контролират ефективно западните си владения, а Вавилония все още не е била завзела тези владения. Йосия се възползва от ситуацията, за да разшири влиянието си, може би дори политическия си контрол, върху значителни части от територията, която преди е принадлежала на царство Израел, а по-скоро е била управлявана като асирийска провинция.

За известно време Йосия се възползвал от ситуацията в Месопотамия. Въпреки това, той наблюдавал с известно безпокойство възраждането на египетската мощ. Предвид факта, че Египет бил ангажиран с политиката за предотвратяване на пълния крах на Асирия, египетските сили сигурно са прекосили Палестина няколко пъти по време на управлението на Йосия. Йосия може би е смятал, че фараонът има други планове, освен просто да запази Асирия жива – стремежи за възстановяване на бившата Египетска империя в Азия – и че е предложил да размени военна помощ с Асирия за политически отстъпки в Сирия и Палестина. Не е известно дали Йосия действително е сключил споразумение с Набопаласар от Вавилон и е съпротивлявал на Нехао II, за да помогне на своя вавилонски съюзник, или е заел позицията си единствено въз основа на убеждението си, че ако египтяните и асирийците победят вавилонците, Юдея ще бъде принудена да се подчини или на Египет, или на Асирия. Едната или другата причина сигурно е подтикнала злополучното му решение да се срещне с Нехао и да му попречи да тръгне на север, за да помогне на асирийците.

Битката се е състояла при Мегидо през 609 г. пр.н.е. Датата е базирана на вавилонските Хроника (виж стр. 99, бел.), която споменава египтяните, които са помагали на асирийците при Харан през тази година. Йосия е смъртоносно ранен (виж 2 Лет. 35:20–24) и победената Юдея е принудена да се подчини на Египет. По това време обаче Нехао бърза на север, без да продължи победата си над Йосия. Той е по-загрижен за решението срещу Вавилония, тъй като победата там би му дала свобода на действие в Палестина.

Междувременно Йоахаз, 23-годишният син на Йосия, бил коронясан в Йерусалим от народно искане, въпреки че не е бил най-възрастният (4 Царе 23:30, 31). Изглежда е бил известен като човек, който е следвал политиката на баща си, вероятно проававилонски настроен, както е бил и баща му, което за фараона-Нехао означавало, че е бил антиегипетски. След като затвърдил позицията си в Северна Месопотамия и Сирия, Нехао решил да накаже Юдея за намесата в плановете му и съответно повикал Йоахаз при себе си в Ривла, Сирия. Това искане и фактът, че Йоахаз се подчинил, ясно показват, че Юдея сигурно е претърпяла тежки загуби в битката при Магедон и че страната е била безсилна да се съпротивлява на Неха, който вече сигурно се е смятал за безспорен господар на Палестина. Нехао взел младия цар, след като той царувал само три месеца, и го изпратил пленник в Египет. На негово място Нехао назначил Елиаким, по-голям брат на Йоахаз, под името Йоаким. Новият цар очевидно бил известен с проегипетските си симпатии. Беше наложен данък от 100 таланта сребро и 1 талант злато, който той изискваше от народа (4 Царе 23:32–35).

Йоаким (609—598 г. пр.н.е.) — 11-те години на царуване на Йоаким (609–598 г. пр.н.е.) са белязани от грубо идолопоклонство и нечестие, които ускоряват окончателното падение на Юдея. Пълна противоположност на благочестивия си баща, той се отличава с различни безбожни дела, дори убивайки пророк (4 Царе 23:37; Йеремиа 26:20–23).

Йоаким вероятно е бил египетски васал до третата си година от царуването. През 605 г. пр.н.е. Според наскоро откритата Вавилонска хроника, Навуходоносор, престолонаследникът на Вавилон, е изпратен от баща си да се бие срещу египтяните в Северна Месопотамия. В две битки, при Каркемиш и близо до Емат, той решително побеждава египтяните и успява да завладее Сирия и Палестина. Вероятно докато е следвал победените египтяни към родината им, Навуходоносор обсажда Йерусалим и принуждава Йоаким да стане васал на Вавилон, като взема част от съкровището на Храма и някои принцове като заложници - сред тях Даниил и приятелите му (Дан. 1:1–6). Новината за смъртта на баща му изпраща Навуходоносор обратно във Вавилон по най-краткия възможен път, за да заеме трона, оставяйки в ръцете на своите генерали пленниците, вече взети по време на кампанията, със заповед да се оттеглят в Месопотамия (Йосиф Флавий срещу Апион i. 19). Когато един цар умира, винаги е имало опасност от бунт у дома или от опит на узурпатор да завземе трона. Поради тази причина Навуходоносор не искал армията му да се сражава в далечен Египет във време, когато тя може да е била спешно необходима във Вавилония.

Тъй като Навуходоносор не срещнал съпротива у дома, той могъл веднага да се върне в задачата да постави под пълнен контрол западните територии, които в резултат на битките при Каркемиш и близо до Емат бяха паднали в ръцете му. Следователно го виждаме да води кампания в „земята Хати“, както вавилонците наричали Сирия и Палестина, през всяка от следващите три години. Съпротивата сигурно е била лека, защото единствената военна

Споменатото действие е превземането и разрушаването на Ашкелон. Неговите кампании може да са служили главно за организиране на територията и събиране на годишни данъци.

През тези три години на сравнително спокойствие, изглежда, че Йоаким от Юдея е останал лоялен васал на Навуходоносор (4 Царе 24:1). Тъй като обаче годишният данък към Вавилон е бил в голяма степен обременяван от земята, той е почувствал силно желание да промени верността си към Египет, който е възвръщал силата си. Това е насочило вниманието на Навуходоносор към Египет, основната причина за проблемите с неговите васали. Битка, водена с египетската армия в Кислев (ноември-декември), 601 г. пр.н.е., изглежда е завършила наравно, с тежки загуби, защото вавилонците са се оттеглили. Записите ни казват, че Навуходоносор е останал у дома през следващата година и е изградил нова армия, преди да се впусне в нова кампания към края на 599 г. пр.н.е. Междувременно обаче той е позволил на няколко от западните си васални народи, подпомогнати от някои от собствените му войски, да нападат и тормозят Юдея (4 Царе 24:2). По това време 3023 евреи са депортирани във Вавилон (Ер. 52:28). През декември 598 г. халдейските войски вероятно успяват да превземат Йерусалим. Още веднъж съкровищата от Храма са отнесени във Вавилон (2 Лет. 36:7). Царят е окован във вериги, за да бъде отведен във Вавилон (2 Лет. 36:6) и наказан за бунта си. Но този план очевидно не е осъществен. Йоаким изглежда е починал, преди да може да бъде депортиран, било то от грубо отношение от халдейците, било от естествени причини. Тялото му е изхвърлено извън градските порти и е лежало там изложено на топлина и студ в продължение на няколко дни, преди да бъде погребано позорно – като „на магаре“ (Ер. 22:18, 19; виж също 2 Царе 24:6; 2 Лет. 36:6; Йер. 36:30; Йосиф Флавий, Древности, т. 6:3).

Йоаким (598/97 г. пр.н.е.) — Йоаким е наследен от 18-годишния си син, Йоахин, който царувал само три месеца (598/97 г. пр.н.е.). Не е известно защо Навуходоносор се е отправил към Йерусалим, за да плени новия цар. Във всеки случай, записите ни информират, че армията на Навуходоносор, малко след възкачването на Йоахин, е започнала друга западна кампания. Когато Навуходоносор пристигнал в Йерусалим, Йоахин се предал, майка си и целия си персонал на 2 Адар (приблизително 16 март) 597 г., точна дата, установена от Вавилонската хроника. Навуходоносор отвел Йоахин във Вавилон като заложенник и направил чичо му Седекия цар на негово място. Също така той преместил във Вавилония всички останали съдове от съкровището на Храма, 7000 войници и всички умели майстори, които намерил. Последните щяли да бъдат полезни в обширните му строителни начинания. (Вижте 2 Царе 24:8–16.)

Йоахин, все още смятан за цар на Юда, е бил горе-долу само заложенник във Вавилон. Това заключение се основава на факта, че в Юда и сред пленниците във Вавилон е имало въстание, които са очаквали Йоахин да бъде върнат на трона и свещените съдове да бъдат върнати (Йеремия 28:3, 4; и 29). Тъй като евреите във Вавилон не са могли да датират събитията според годините на царуване на Йоахин, без да обидят вавилонците, те очевидно са обозначавали тези събития – както е правил Езекиил – с годините на неговия плен (Езекиил 1:2; 40:1).

Тези заключения намират известно потвърждение в археологическите открития. Три глинени делви Дръжките, открити във Вет-Шемеш и Тел Бейт Мирсим (вероятно Дебир), носят отпечатъка на един и същ печат: „Принадлежи на Елиаким, управител на Йоахин“. Тези находки изглежда показват, че имуществото на Йоахин не е било конфискувано, а е било управлявано в негово отсъствие от неговия управител. Освен това, няколко плочки, открити в руините на Вавилон, датирани от 592 г. пр.н.е. – пет години след капитулацията на Йоахин – съдържат списъци с хранителни продукти, осигурени от царския склад за определени лица, които са били

хранени от царя. Сред тях Йоахин многократно е споменаван като „цар на Юда“, заедно с петима от синовете му и техния учител Ханаия. Тези факти – че Йоахин е наричан цар, че е получавал 20 пъти повече дажба от всеки друг човек, споменат в тези записи, и че липсва каквото и да е препратка към затварянето му – изглежда показват, че той е бил държан от Навуходоносор за известно време, в очакване на деня, в който ще бъде възстановен на трона си, ако и когато условията в Юда биха направили подобен курс на действие препоръчителен.

По-късно, или във връзка със събитията, описани в Йер. 29, или по време на бунта на Седекия, Йоахин окончателно е затворен. Това затваряне продължава до 37-ата година от пленничеството му, когато синът на Навуходоносор, Амел-Мардук, библейският Евил-меродах, го освобождава и оневинява (4 Царе 25:27–30). Това събитие обаче попада в периода на изгнанието и следователно не е в рамките на тази статия.

Седекия (597–586 г. пр.н.е.). — Когато Навуходоносор поставил чичото на Йоахин на трона на Юдея, той променил името му от Матания, „дар от Господа“, на Седекия, „правда от Господа“. Вероятно направил това, за да може това име да бъде постоянно напомняне на царя за тържествената му клетва за вярност към Навуходоносор, дадена от неговия собствен Бог Йехова (2 Лет. 36:13; Езек. 17:15–19). Седекия обаче бил слаб характер; и въпреки че понякога бил склонен да постъпва правилно, той се оставил да бъде отклонен от правилния път от народните искания, както ясно показва историята на неговото царуване.

В продължение на няколко години — според Йосиф Флавий, в продължение на осем години (Древности , том 7, том 3) — Седекия останал лоялен към Вавилония. Веднъж изпратил пратеник при Навуходоносор, за да го увери във верността си (Ер. 29:3–7). През четвъртата си година (594/593 г. пр.н.е.) той предприел пътуване до Вавилон (Ер. 51:59), вероятно бидейки призован да поднови клетвата си за вярност или евентуално да участва в церемониите, описани в Дан. 3. По-късно, под постоянен натиск от страна на поданиците си, особено на князете, които го подтиквали да потърси помощ от Египет срещу Вавилон, Седекия сключил съюз с египтяните (вижте Ер. 37:6–10; 38:14–28). По този начин той напълно пренебрегнал строгите предупреждения на пророк Йеремиа. Този съюз вероятно е сключен след като Псамтх II лично се е появил в Палестина през 590 г. пр.н.е. и е дал всякакви уверения и обещания за помощ.

Навуходоносор, който благоразумно се въздържал от нападение над Египет, въпреки това не желал да загуби нито едно от западните си владения в полза на Египет. Затова той тръгнал срещу Юдея веднага щом коварството на Седекия станало очевидно. Превземайки всички градове в страната, той на практика повторил това, което Сенахирим бил направил век по-рано, систематично опустошавайки цялата земя. От този нещастен период произхождат известните Лахиски писма (виж върху Йер. 34:7), открити наскоро при разкопките на този град. Тези писма, написани с мастило върху счупени парчета керамика, били изпратени от офицер, отговарящ за преден пост между Азека и Лахис, до коменданта на последната крепост. Те ярко илюстрират плачевните условия, преобладаващи в страната по това време, и в много подробности потвърждават твърденията, направени от Йеремиа, който тогава живял в Йерусалим.

Обсадата на Йерусалим започва сериозно на 15 януари 588 г. пр.н.е. (4 Царе 25:1) и продължава до 19 юли 586 г. пр.н.е. (4 Царе 25:2; Йеремиа 39:2), когато халдейската армия най-накрая пробива стените на града, където царува неописуем глад. Веднъж 30-месечната обсада е прекъсната за кратко от неуспешния опит на египетската армия да победи вавилонците (Ер. 37:5). Когато пробивът настъпва, Седекия прави опит да избяга. В обърканите боеве, които последват...

След пробива си, той успява да напусне града и да стигне до равнината на Йерихон, но там е настигнат. Отведен в щаба на Навуходоносор в Ривла, Седекия вижда как синовете му са убити; след това очите му са извадени и той е изпратен във Вавилон във вериги. Неговите главни министри са екзекутирани, а всички останали са отведени (4 Царе 25:4–7, 19–21; Йер. 52:10).

Йерусалим беше систематично разграбван и след това разрушен. Стените бяха съборени, и Храмът, дворците и всички останали къщи бяха изгорени до основи. Огънят може да е бушувал три дни в нещастния град – 15–18 август 586 г. пр.н.е. – както показват двете дати от 4 Царе 25:82 и Йеремиа 52:12, 13. Повечето от евреите бяха отведени като пленници във Вавилония, но някои от най-бедните в страната бяха оставени. Навуходоносор назначил над тях за управител в Масфа юдеин, Годолия (4 Царе 25:22; 2 Лет. 36:20).

Годолия като управител (586 г. пр.н.е.) — Изглежда, че Годолия е служил като управител в продължение на само за кратко време, въпреки че липсата на годишна дата в 2 Царе 25:25 оставя несигурно колко време след падането на Йерусалим той е бил убит. Йеремиа, който е бил затворник в Йерусалим при падането на града, е освободен от командира на армията на Навуходоносор и се присъединява към Годолия в Масфа. Също така няколко еврейски полеви командири, избягали от разгрома, намират пътя си към Масфа. Един от тях, Исмаил, роднина на Седекия, фанатичен роялист, убива Годолия, неговия щаб и халдейския гарнизон на Масфа и се опитва да се присъедини към амонците, вероятно планирайки да продължи борбата срещу Навуходоносор с тяхна помощ. Този план е осуетен от Йоханан, друг генерал на Седекия, който прехваща Исмаил и освобождава пленниците му. Исмаил избягал с осем мъже при амонците, но Йоханан и остатъците от войската, които били с него, страхувайки се от Навуходоносор, отишли в Египет и принудили Йеремиа и Варух да се присъединят към тях. Така завършва историята на Юдея преди изгнанието.

Библиография

За кратки, ориентировъчни библиографии на произведения, занимаващи се с древна история и археология, вижте [том I](#), [стр.](#)

131 и 148. Следните допълнителни книги, макар и не непременно да са в съответствие с гледните точки, изложени в този коментар, са полезни, поне отчасти, за справка относно фазите от периода, обсъждан в тази статия.

Вавилонска хроника. Вижте записа под „Мъдрост“.

БРАЙТ, ДЖОН. История на Израел. 2-ро [издание](#). Филадельфия: Westminster Press, 1972. Написано от умерено консервативен учен; то се различава по някои точки от тълкуването на историята, представено в този коментар, като например датата на Изход или времевата последователност на служенията на Ездра и Неемия.

Кеймбриджска история на древността. [Томове I, II](#), 3-то [издание](#); [Том III](#), оригинално [издание](#). Вижте записа на страница 163.

НОТ, МАРТИН. Историята на Израел. 2-ро [издание](#); Ню Йорк: Харпър енд Роу, 1960. 479 [стр.](#) Написано от либерал

учен, той се различава в много отношения от възгледите на Брайт и от представените в този коментар, но днес е най-широко използваният труд по история на Израел.

ОЛМСТЕАД, А. Т. История на Асирия. Ню Йорк: Синовете на Чарлз Скрибнър, 1923. 695 [стр.](#) Тази история е силно остаряла, тъй като много новооткрити материали са добавили много към познанията ни за асирийската история и особено за нейната хронология, но никоя по-нова книга все още не я е заменила на английски език._____.

История на Палестина и Сирия до македонското завоевание. Ню Йорк: Синовете на Чарлз Скрибнър, 1931. 664 [стр.](#) Препечатка:

Уестпорт, [Кънектикът](#): Грийнууд Прес, 1972. Книгата е достойна, защото авторът ѝ описва евреите като част от древния свят и не ги третира така, сякаш са живели изолирано. И все пак авторът, като по-висш критик, е подходил много щедро към библейския си извор материал.

ПАРКЪР, РИЧАРД А. и ДЪБЪРСТАЙН, У. Х. Вавилонска хронология, 626 г. пр. Хр. – 75 г. сл. Хр. Провидънс, Роуд Айлънд: Brown University Press, 1956. 47 [стр.](#) Тази книга реконструира от изворов материал вавилонската хронологична система, която е била възприета от персите и Селевкидите. Календарните таблици в края улесняват преобразуването на всяка вавилонска дата в нейния еквивалент [от пр. Хр.](#) с доста висока точност.

СМИТ, СИДНИ. Ранна история на Асирия до 1000 [г. пр.н.е.](#) Лондон: Chatto & Windus, 1928. 418 [стр.](#) Добро проучване, макар че хронологията му е остаряла, тъй като новите открития са променили разположението на много по-ранни царе. За 1500 г. [пр.н.е.](#) и след това – периодът, който се обсъжда главно в тази статия – представянето на Смит е приемливо.

ТИЛЕ, ЕДУИН Р. Загадъчните числа на еврейските царе. Преп. изд., Гранд Рапидс, Мичиган: Уилям Б.

Издателство „Еердманс“, 1965. 232 стр. Този труд на учен от Църквата на адвентистите от седмия ден разглежда еврейската хронология за периода на царете на Юда и Израел, от смъртта на Соломон до падането на Йерусалим. Той е важен главно заради хронологичните аспекти на историята на периода.

УАЙЗМАН, ДЖ, ред. Хроники на халдейските царе (626–556 г. пр. Хр.) в Британския музей. Лондон: The

Попечители на Британския музей, 1961. 99 стр., 21 пл. Текст и превод на клинописни плочки (отпечатани за първи път през 1956 г.), добавящи досега неизвестни части от поредицата летописни записи, наречени „Вавилонска хроника“ (вижте Допълнителна бележка по-долу; също стр. 163). Тези текстове са от изключителна важност за период от нововавилонската история, за който досега е имало малко исторически изворов материал – ранните и късните години на Набопаласар и първите единадесет години на Навуходоносор.

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЗАБЕЛЕЖКА

Новите части от Вавилонската хроника (вижте записи под Уайзман, по-горе) хвърлят допълнителна светлина върху важен период от библейската история, в който има много синхрони между библейските и вавилонските събития. Това е наложило в настоящата работа едногодишно изместване (вижте стр. 94) в някои събития и дати на царуване, особено за Юдея и Египет. Други дати са потвърдени. Например, годината, посочена в този коментар за превземането на Йоахин, 597 г. пр.н.е., е потвърдена от новите доказателства (които установяват датата като 2 Адар, приблизително 16 март 597 г. пр.н.е.), като по този начин се разрешава научният спор дали е било 598 или 597 г. пр.н.е. От друга страна, първото издание на този том датира битката при Каркемиш през 604 г. пр.н.е.; Сега е известно, че това се е случило през пролетта или началото на лятото на 605 г. пр.н.е. Освен това, тези нови таблички, като споменават египетска кампания през 609 г. и никаква през 608 г., потвърждават датата 609 г. за битката при Мегидо, вместо 608 г., както се смяташе преди. Поради това и други по-късни открития са направени редица малки промени, особено в тази статия. Датата на смъртта на Йоаким и датите на последните царувания на Юдея остават същите.

Еврейският календар във времена на Стария завет

I. Произход на еврейския календар

ТЕЗИ, които имат еврейски съседи, знаят, че празнуват Нова година, която наричат Рош Хашана, през есента. Ако попитаме равин за датата на Рош Хашана, той ще ни обясни, че това е първият ден от еврейския месец Тишри, но че се пада на различни дати през септември или октомври в последователните години, тъй като настъпва приблизително по време на новолуние. Причината за това е, че евреите имат лунен календар, сега с модифицирана форма, но първоначално отчитан по луната. В древността появата на новия полумесец след залез слънце, след няколко безлунни нощи, е отбелязвала началото на първия ден на всеки нов месец. Равинът може да обясни допълнително, че новогодишният сезон продължава до Йом Кипур (Денят на изкуплението), на 10-ти от месеца, най-тържественият ден от цялата година, когато евреите посещават специални синагогални служби.

Ако се консултираме с Библията по тези въпроси, ще открием, че Нова година (наречена Тръбене на тръби) и Денят на изкуплението са 1-ви и 10-ти ден от 7-ия месец (Левит 23:24–32), а не от 1-вия месец; и че Пасхата, която винаги е през пролетта, е през 1-вия месец (Левит 23:5). Отговорът на тази озадачаваща ситуация, както и на други проблеми, намираме чрез изучаване на произхода и естеството на еврейския календар, както е изложен в Библията и други древни записи.

Ранният еврейски календар, както е даден в Библията, е бил възхитително адаптиран към нуждите на древен народ, който не е имал часовници, печатни календари и, доколкото знаем, астрономия. Той се е основавал на прости принципи – денят е започвал със залез слънце, седмицата е била брояна непрекъснато по седмици, месецът е започвал с полумесец, а годината е била регулирана от сезона на жътвата.

Разбира се, такъв календар трябва да бъде коригиран, за да поддържа годината в крак със сезоните, но такъв трябва да е и нашият слънчев календар, използван в по-голямата част от света днес. Разликата е, че нашата година е само с около една четвърт от деня по-къса от истинската година на сезоните,

определена от слънцето, докато обикновената лунна година от 12 „лунни“ месеца е с 10 или 11 дни по-къса от истинската слънчева година. Ние коригираме нашата слънчева календарна година, като оставяме грешката да тече 4 години, докато се натрупа цял ден, който добавяме като 29 февруари. В лунния календар по-голямата грешка от 10 или 11 дни се допуска да се натрупа, докато се натрупа един месец; чрез добавяне на 13-ти месец на всеки 2 или 3 години (7 пъти за 19 години) тази разлика се компенсира.

Израилтяните не притежавали необходимите задълбочени астрономически познания за развитието на съвременния слънчев календар с неговите корекции за високосна година, но при Изхода Бог въведе прост, но ефикасен метод, за да предотврати трайното разминаване на календарната година със сезоните на естествената година.

Евреите наследили елементите на календара от своите семитски предци, които от незапомнени времена са изчислявали месеците си по луната. За Аврам, вероятно, както и за неговите месопотамски съседи в Ур, всеки нов месец и следователно първият ден от месеца е започвал с вечерта на видимия полумесец и неговите потомци не биха имали причина да променят практиката. Дори когато са били в Египет, не е имало нужда да изоставят своя ден от вечер до вечер и своя лунен месец за 365-

дневен египетски слънчев календар, защото тези брадати семитски овчари, които били мерзост за египтяните, живеели отделно в Гошен и следвали собствените си обичаи.

Въпреки че до голяма степен пренебрегваха съботата (РР 258), те несъмнено я запазили знанието за този седмичен свещен ден и за лунния месец – защото дори роб-тухлар може да брои седем дни и да следи завръщането на полумесеца. Но е напълно възможно те да са се объркали относно това кое новолуние трябва да отбелязва началото на календарната година. Ако са запазили метода за периодично добавяне на месец, както е правено в Месопотамия от вавилонците и асирийците, нямаме записи за това. Всъщност в Библията няма споменаване на тази практика, въпреки че е очевидно, че Моисеевият календар я предполага.

Или защото бяха загубили представа за годината, или защото Бог искаше да ги отреже От езическото поклонение, свързано с ханаанската година, която започвала през есента, Бог определено посочил пролетния месец, от който те трябвало да броят годината. Малко преди Изхода Той заповядал на Моисей: „този месец ще ви бъде начало на месеците; той ще ви бъде първи месец от годината“ (Исх. 12:2). Нямамо систематичен кодекс от календарни правила, но гражданските и церемониалните закони, дадени чрез Моисей, съдържат инцидентни препратки към елементите на календара.

II. Елементите на еврейския календар

Денят от вечер до вечер. — Денят започвал за евреите вечер, както знаем от правилото, че 10-ият ден от 7-ия месец трябвало да започне вечерта на 9-ия (Левит 23:32), т.е. когато слънцето залязвало в края на 9-ия ден. Фактът, че денят завършвал със залез слънце, е показан в указанията за пречистване: Този, който е бил церемониално нечист 7 дни, е преминавал през определени пречистващи церемонии на 7-ия и е бил чист отново „вечер“ (Числа 19:16, 19); а за този, който е бил нечист до вечерта, се е казвало, че става чист „когато слънцето залезе“ (Левит 22:6, 7). Очевидно е тогава, че ако 7-ият ден от цикъла завършва със залез слънце, тогава всички дни от цикъла трябва да завършват със залез слънце.

Седмицата, отбелязана от съботата. — Седмицата беше божествено отбелязана, дори преди даването на закона, чрез двойната порция манна на 6-ия ден и нейното задържане на 7-ия (Исх. 16). Това е единственият елемент от календара, залегнал в Декалога, защото съботата има морален аспект, който не е свързан само с дати

и календари. Това е знак за вяност към Създателя и е било разкрито на Израел като част от моралния закон и като символ на освещението (Исх. 31:13), не само на Божията сила да твори, но и на Неговата сила да пресъздава. Следователно седмицата е независима от всички календари. Нейната цел не е да отчита дати. Всъщност тя е несъизмерима с който и да е календарен месец или година.

Месеца, регулиран от Луната. — Двете еврейски думи за „месец“ са (1) йерах, свързана с яреах, „луна“, и (2) ходеш, буквално „нов“, отнасяща се до „новолуние“, „денят на новолунието“ и следователно лунен „месец“, от корена хадаш, „да се поднови“. Яреах се използва рядко, като най-често срещаната дума е ходеш.

Месеца, в който израилтяните напуснали Египет, бил определен за първи ден от годината. Той се наричал Авив, „месецът на класовете“ на зърното. Това бил пролетният месец на началната палестинска жътва, по-късно наречен Нисан, както е известен и до днес (виж Исх. 23:15; 34:18; Втор. 16:1; Естир 3:7). Това очевидно бил лунен месец, с който евреите вече били свикнали, защото нищо не се казва за въвеждането на нов вид месец. Ако промяната е била от слънчев към лунен тип, щяло да са необходими някакви инструкции как да се изчислява новият месец. Нововъведението било просто, че „този месец“ трябвало да бъде първият, тъй като вероятно не е било преди.

Първият ден от месеца се е смятал за специален ден, честван с тръбен звук и допълнителни жертвоприношения (Числа 10:10; 28:11–14). Новолуният често се споменават заедно със съботите и празниците (4 Царе 4:23; Исая 1:13, 14; 66:23 и др.).

Че месеца е започвал с новолунието, се вижда от случка от времето на Давид. След като Саул е потърсил живота му, Давид е изпитал отношението на царя към него, като се е оттеглил от царската трапеза по време на празника на новолунието. Саул не е казал нищо на новолунието, но гневът му е избухнал, когато мястото на Давид отново е било празно „на следващия ден, който е бил вторият ден от месеца“ (1 Царе 20:24–27). Очевидно е, че първият ден от месеца, както би се очаквало в лунния календар, е бил новолунието (видимият полумесец, а не астрономическото новолуние; разликата е обяснена на стр. 115, 116).

Имена на месеците преди вавилонския плен. — Имаме много малко информация за еврейските месеци преди вавилонския плен. Имало е 12 месеца (1 Царе 4:7), но дори не знаем имената им, с изключение на първия месец Авив (Исх. 13:4; 23:15; 34:18; Втор. 16:1), втория месец Зиф (1 Царе 6:1), седмия месец Етанам (1 Царе 8:2) и осмия месец Бул (1 Царе 6:38). Това очевидно са били ханаански имена; открити са финикийски надписи, които споменават Етанам и Бул. Това не е изненадващо, тъй като еврейският и ханаанският език са били тясно свързани. По-често Библията споменава месеците по брой, преди изгнанието, а не по име (Исх. 12:2; 16:1; 19:1; 1 Царе 12:32; Йер. 28:1; 39:2).

Продължителност на месеца. — Не се казва нищо за броя на дните в месеца. По-късно пъти продължителността на месеците и интервалите между 13-месечните години са били изчислявани по астрономически правила и фиксирани в систематизиран календар. Но в началото месеците сигурно са били определяни чрез директно наблюдение на луната. Тъй като фазите на луната се повтарят приблизително на всеки 29 1/2 дни, полумесеца ще се появи отново вечерта в края на 29-ти или 30-ти от месеца. Обикновено месеците се редуваха с 30 и 29 дни, но това не винаги беше вярно. Не само малки вариации в движението на Луната влияят на равномерността на интервалите, но и метеорологичните условия, които понякога пречат на видимостта на...

полумесец. В по-късни еврейски писания ни се казва, че е било обичайно да се търси луната в края на 29-и. Ако тя се е виждала на вечерното небе след залез слънце, денят, в който тогава е започнал, се е смятал за първи от новия месец; ако все още не е била видима или е била скрита от облаци, този ден е бил 30-и. Денят след 30-и винаги е започвал новия месец, дори ако луната все още е била скрита от облаци. По този начин е можело да има два или дори три 30-дневни месеца подред, въпреки че това не е било обичайно.

Съвременните мюсюлмани броят месеците си по наблюдаваната луна (с изключение на това, че използват григорианския календар и в контактите си със западния свят) и по този начин в изолирани райони лунната дата може да е с един ден зад или пред датата в съседно село. Но евреите, живеещи в сравнително малка област, изглежда са имали централизирана система, контролирана от свещениците в Йерусалим. Има традиционни разкази за свидетели, съобщаващи за появата на полумесеца и за огнени сигнали, предвещаващи началото на новия месец от хълм на хълм в цялата земя, така че целият Израел да може да започне месеца заедно.

В по-късни времена, със сигурност в ревизираната форма на календара, установен през няколко века След времето на Христос, 6-те месеца от Нисан до Елул са се редували по 30 и 29 дни, а всички корекции, изисквани от луната, са били правени през другата част на годината, така че интервалите между празниците винаги да са едни и същи. Такива корекции не биха били правени, докато началото на всеки месец все още е зависело от наблюдението на полумесеца. Забележката на Давид, че „утре е новолуние“ (1 Царе 20:5), не означава непременно, че месеците са били определени предварително чрез изчисление. Давид е могъл да го изчисли от предходния месец, без да е с повече от един ден разлика, и може да е говорил на 30-ти, което непременно би било последният ден от месеца. Нямаме начин да знаем кога е възникнала система за редовно изчисление, но вероятно е била късно развитие. Датите върху документи от глинени плочи от Вавилония, написани много векове след Давид, не показват фиксирана последователност от 30-дневни и 29-дневни месеци, а вавилонските изчисления, направени предварително за конкретен месец, често са оставяли несигурност от един ден.

Лунно-слънчева година. — Броят на месеците в годината не е бил конкретно споменат в Закона (за по-късен период вижте 1 Царе 4:7), въпреки че това вероятно е било приемано за даденост от самото начало, тъй като както Египет, така и Месопотамия са имали 12 месеца. 13-ият лунен месец винаги е бил един от 12-те удвоени. Но 12-те лунни месеца завършват приблизително 11 дни по-рано от пълна слънчева година, считана от една и съща начална точка. Следователно би станало очевидно много рано, че в поредица от некоригирани лунни години (както мюсюлманите използват и до днес), календарът ще се движи постепенно по-рано спрямо сезонната година, със скорост от около 11 дни годишно. В крайна сметка той ще направи пълна обиколка на сезоните и ще отброи една допълнителна година за около 33 слънчеви години или около 3 години допълнително за един век. Ефектът върху хронологията е очевиден. Но никой известен семитски календар от древността не е бил допускан да работи некоригиран. Корекцията е била извършвана във Вавилония чрез периодично вмъкване или вмъкване на междинен месец на всеки няколко години – тоест чрез повтаряне на 6-ия или 12-ия месец – първоначално по доста нередовен начин, а по-късно в 19-годишен цикъл.

Такъв лунен календар от 12 и 13 месеца, коригиран по този начин към слънчевата година, понякога се нарича лунослънчева година. Той варира в рамките на един месец спрямо точните дати в слънчевия календар. Ето защо Великден, първоначално датиран от Пасхата и все още изчисляван по лунна календарна система, се лута през различни дати в нашия календар,

в диапазона от около месец. И все пак лунно-слънчевият календар, като този на месопотамците и евреите, е бил по-точен в дълга поредица от години, отколкото египетският слънчев календар, който се е изчислявал на 365 дни непрекъснато без високосна година (виж том I, стр. 176). Вярно е, че една египетска година от 365 дни е била по-близо до истинската година, отколкото еврейска или вавилонска година от 354 или може би 384 дни, но египетският календар никога не е коригирал по-малката си грешка и следователно се е отклонявал с един ден на всеки 4 години и е натрупвал тази разлика. От друга страна, лунно-слънчевият календар, с по-голяма вариация всяка година, периодично се е коригирал, така че даден брой еврейски години се е равнявал на броя на истинските слънчеви години в същия период. Никога не е можело да има допълнителна еврейска година в 33 сезонни години, защото всяка еврейска година е имала Пасха, провеждана във връзка с жътва, и може да има само 33 сезона на жътва в 33 години.

Годината, регулирана от празниците. — Евреите не са се нуждаели от астрономически цикли, за да коригират календарната си година, стига да са спазвали Пасхата, както е било предписано в Закона. Тъй като Бог е искал да даде на израилтяните система от годишни празници, за да преподава религиозни уроци във връзка със сезонните събития, Той е осигурил календарна система, която би им позволила да знаят предварително редовните часове за тези събирания и да спазват тези празници в подходящия сезон. Тази лунна система, подобна на тази, използвана дълго време в Месопотамия, е била достатъчно лесна за следване чрез наблюдение на луната. Дори необходимата периодична корекция е можела да се определи по прост начин. След като напуснали Египет, израилтяните не били натрупали астрономически знания, върху които да основат система за датиране, и Бог не е дал на Моисей сложни технически инструкции за регулиране на календара. Той е посочил „месеца на класовете“ като първия месец (Авив или Нисан) и от него простите указания за пролетните празници са осигурили правило за точен календар.

Ключът към коригирането на лунната година, за да се хармонизира със сезонната година, се крие в правилата, които свързват Пасхата и Празника на безквасните хлябове с Авив, „месеца на класовете“

(Второзаконие 16:1; Изход 23:15; 34:18), и с началото на жътвата. Сноп узряло зърно е трябвало да се принесе като първи плодове по време на Празника на безквасните хлябове (Лев. 23:10–14), след което може да се яде новата реколта ечемик.

Следователно средата на месец Авив не трябва да е твърде рано за началото на жътвата на ечемика, най-ранното зърно, което узрява в Палестина. И освен това, не трябва да е твърде късно за Празника на седмиците, който да дойде по време на жътвата на пшеницата, седем седмици по-късно, защото последният празник е бил наричан „първите плодове на жътвата на пшеницата“ (Изх. 34:22; вж. Лев. 23:15–17; Втор. 16:9, 10). По-малко конкретни са препратките към времето на Празника на събирането на реколтата (или Шатрите) през 7-ия месец, като идващ в края на жътвата след гроздобера (вж. Изх. 23:16; Лев. 23:34, 39). Но акцентът недвусмислено е поставен върху точното време на месец Авив през пролетта, месецът, от който се броят всички останали.

Ечемичената жътва е ключът. – За да се запази Авив в съответствие с ечемичената жътва, понякога е било необходимо да се вмъкне 13-ти месец, толкова често, колкото грешката се е натрупала (в продължение на две или три години) достатъчно, за да се измести първият месец твърде рано, за да може зърното да узрее по време на Пасхата. Хипотетичен пример ще илюстрира това. Израилтяните прекосили Йордан и отбелязали първата си Пасха в Ханаан по време на жътва (Исус Навин 4:19; 5:10–12). На следващата година празникът щял да се измести с около 11 дни по-рано спрямо времето на зреене, а на третата година – с около 22 дни по-рано. На третата (със сигурност на четвъртата) година Авив 16 щял да се измести извън обхвата на жътвата на ечемика, така че не можело да се принесе сноп узряло зърно. Така през тази година

Месецът, който би започнал новата година, би бил 13-ият месец, по-късно наречен Веадар (евр. уа'адар, буквално „и-Адар“), втори Адар; след това следващото новолуние би започнало Нисан достатъчно късно за узряване на ечемика на 16-ия. Няма доказателства за използването на 13-ия месец още в времето на Исус Навин, но нещо подобно би трябвало да се е случило, ако израилтяните са следвали буквално правилото за снопа, носещ движещите се клонки.

По-късната еврейска традиция ни разказва, че жреците, отговорни за решението, са изследвали реколтата през 12-ия месец и че винаги, когато изглеждало, че ечемикът няма да узрее до 16-ия ден на следващия месец, те обявявали, че следващият месец ще се нарича Веадар, а месецът след този втори Адар ще бъде Нисан, първият месец.

Много авторитети твърдят, че през целия библейски период еврейският месец е бил основан на пряко наблюдение на луната и че вмъкването на втория Адар е било определено от ечемичената реколта в Юдея. Други намират доказателства в периода след изгнанието за метода на произволно изчисление, като например редовна схема от 30-дневни и 29-дневни месеци и 19-годишния цикъл. Винаги, когато е било въвеждано изчисление, то вероятно е било проверявано и регулирано чрез наблюдение дълго време след това.

Така годините, установени при Изхода, започвали с Авив, или Нисан, който очевидно е трябвало да се съобразява с ечемичената жътва чрез вмъкване на 13-ти месец на всеки две или три години (виж таблицата, стр. 108).

III. Религиозните празници

Пасха. — Поредицата от религиозни празници (виж Лев. 23), основани на еврейския календар, започва през първия месец с Пасхата (виж Изх. 12:1–11; Лев. 23:5; Втор. 20:20).

16:1–7). На 10-ия ден от месеца се избирало агне за всяко семейство или група и се затваряло в кочина до клането му на 14-ия. Преди 14-ия всички следи от квас се премахват от къщите, подготвяйки се за Празника на безквасните хлябове. След това, следобед на 14-ия, буквално „между двете вечери“ (Второзаконие 16:6), се колят пасхалните агнета. С основаването на Храма всички жертви, включително пасхалното агне, е трябвало да се принасят там (Второзаконие 16:5, 6). Всеки мъж евреин над 12-годишна възраст е трябвало да присъства и много жени и деца са идвали доброволно.

Хиляди поклонници се събирали в Йерусалим ежегодно за Пасхата и последвали я седемдневен Празник на безквасните хлябове. (Терминът „Пасха“ често се е използвал през целия период.) Вижте също том I, стр. 705, 709.

Празник на безквасните хлябове. — 15-ият ден от първия месец беше първият от 7-те дни на безквасните хлябове (Изх. 23:15; 34:18; Лев. 23:6–14; Втор. 16:3–8), понякога наричан първият ден от Пасхата (Ез. 45:21). Това беше празнична събота, в която не трябваше да се върши никаква работа (Лев. 23:6, 7; за термина „събота“ вж. стихове 24, 32). Това не беше седмична събота, която се падаше на 7-ия ден от седмицата; по-скоро се падаше на определен ден от месеца, 15-ти Нисан, и следователно на различен ден от седмицата всяка година. Това беше първата от седемте церемониални съботи, свързани с годишния кръг от празници (вижте датите в курсив в таблицата на стр. 108), които бяха ясно посочени като „извън съботите Господни“ (Левит 23:38). Тези дни за почивка бяха част от церемониалния закон; следователно, за разлика от седмия ден, възпоменание на сътворението, бяха „сянка на идните неща“ (Кол. 2:17), символи, които ще се изпълнят в Христос.

На „следващия ден след съботата“ – празничната събота след Пасхата – тоест на 16-ти Нисан, се провежда церемонията на движещия се сноп, първите плодове от ечемичената реколта. Докато тази церемония не се извърши, беше незаконно да се яде от новото зърно. Празникът на

Безквасният хляб завършвал на 21-ви с друга празнична събота (Левит 23:8; виж също том I, стр. 709).

Петдесетница или Празникът на седмиците. — Седем седмици от деня на снопа на движещата се жертва, в началото на третия месец (по-късно наречен Сиван), настъпил Празникът на седмиците, с който се чествала жътвата на пшеницата чрез представяне на хлябове в Храма (виж Лев. 23:15–21; Втор. 16:9–12). По-късно това е наречено Петдесетница, защото е настъпило 50 дни (включително) след принасянето на снопа за движима жертва (Левит 23:16). Това е бил друг церемониален съботен ден и празник, който е изисквал присъствието на всеки мъж евреин (Второзаконие 16:16). Обикновено се смята, че се пада на 6-ия ден от 3-ия месец (Сиван), защото това е бил 50-ият ден (включително) от 16 Нисан, когато първите 2 месеца са имали съответно 30 и 29 дни, както вероятно е било най-често и винаги е било така, след като броят на дните във всеки месец е бил фиксиран. Вижте също Том I, стр. 709, и върху Изх. 23:16; Левит 23:16.

Тръбене на тръби: Нова година (съвременна Рош Хашана). - Шест месеца по-късно Пасхата, поредицата от есенни празници, започвала с тръбите на 1-ви ден от 7-ия месец (Тишри). Денят, по-късно наречен Рош Хашана, „началото на годината“, бил празнична събота (Лев. 23:24, 25; Числа 29:1). Той отбелязвал началото на гражданската година. Този Новогодишен ден се отбелязвал не само с тръбите на тръбите, но и със специални жертвоприношения, почти двойно по брой в сравнение с обичайните жертвоприношения на новолунието (Числа 29:1–6; вж. гл. 28:11–15; виж също Изх. 23:16; Числа 29:1).

И все пак месеците винаги продължавали да се броят от Нисан, в съответствие с Божията заповед при Изхода, защото подравняването на годината със сезоните зависело от новолунието на Нисан, разположено спрямо ечемичената реколта. Но гражданската и земеделската година, както и съботните и юбилейните години (виж стр. 111), започвали по по-старото летоброене, с Тишри, седмия месец.

Ако ви се струва странно, че годината по някакъв начин трябва да се счита за започваща с 7-ия месец, трябва да се помни, че в днешно време имаме обичая да започваме фискална година в друг месец, различен от януари – често с юли, нашия 7-ми месец, и датираме такава година като започваща например на „01.07.1954 г.“ Така че евреите и до днес празнуват Нова година на 1 Тишри, в началото на 7-ия месец.

Вижте също том I, стр. 709.

Ден на изкуплението.— 10-ият ден от 7-ия месец, Денят на изкуплението (Йом Кипур), беше и все още е най-тържественният ден в годината. Той беше не само церемониална събота, но и строг ден на пост (Левит 23:27–32). Според Вавилонския Талмуд, Тишри 1 (Нова година) символизира съда:

„Мишна. На четири сезона се произнася [Божественият] съд над света: на Пасха за реколтата; на Петдесетница за плодовете; на Нова година всички създания минават пред него [Бог] като деца на Марон. ...

„Гемара...“ Учено е: „Всички са съдени в Нова година и съдбата им е запечатана в Деня на изкуплението.“ ...

„Р. Круспедай каза от името на Р. Йоханан: Три книги се отварят [на небето] на Нова година, една за напълно нечестивите, една за напълно праведните и една за междинните. Напълно праведните незабавно биват окончателно записани в книгата на живота; напълно нечестивите незабавно биват окончателно записани в книгата на смъртта; обречеността на междинните е отложена от Нова година до Деня на изкуплението; ако заслужават добро, те биват записани в книгата на живота; ако не заслужават добро, те биват записани в книгата на смъртта“ (Вавилонският Талмуд, английски превод на Сонцион, трактат Рош Хашана, 16а, стр. 57, 58; скоби в оригинала.)

Евреите все още почитат първите десет дни от годината, завършващи с Деня на изкуплението, като донякъде продължение на честването на Нова година, допълнителен период на благодат в

...че греховете от предходната година все още могат да бъдат простени, един вид удължаване на крайния срок за приключване на сметката с небето. Дори в наше време Денят на изкуплението се счита за ден на страшния съд, тъй като предлага последната възможност за покаяние. В древната церемония на 10-ия ден светилището е било очиствано от всички грехове от предходната година, които по този начин символично са били премахнати завинаги от събранието (Левит 16), и на този ден е била дадена последната възможност за покаяние. Всеки, който не е бил праведен с Бога на този ден, е бил отлъчен завинаги (виж също Том I, стр. 705, 710, и върху Изх. 30:10; Левит 16; 23:27, 29).

В Деня на изкуплението тръбите засвириха, за да възвестят 50-тата година или юбилея (Лев. 25:9, 10), и вероятно и през съботните години (виж стр. 111).

Празник на събирането на реколтата или Шатри. — След това идвал радостният Празник на събирането на реколтата или Шатри, който празнувал завършването на земеделския цикъл с гроздобера и реколтата от маслини. По време на този празник хората живеели в „шатри“ или колиби от зелени клони в памет на по-ранните си скитания като номадски обитатели на палатки (Лев. 23:34–43, Втор. 16:13–15). Този празник започвал с церемониална събота на 15-ти Тишри и продължавал 7 дни; последвана от друга такава събота, „святото събрание“, на 22-ри (може да се нарече октава на шатрите). Празникът на събирането на реколтата бил третият от годишните празници, на които всички мъже от Израел трябвало да се съберат в Йерусалим (виж Изх. 23:16, 17; Изх. 34:22, 23).

Таблицата на следващата страница дава за всеки месец времето на неговото начало, датите на празниците и основните сезонни събития. Например, първият месец, Абив (след изгнанието Нисан), започва с новолунието на март или април; на 1-ви, 10-ти, 14-ти и т.н. от този лунен месец съответно се случват новолунието, изборът на агне, Пасхата и т.н., и този месец отбелязва приблизително сезона на късните дъждове, ечемичената жътва и т.н.

ЕВРЕЙСКИ МЕСЕЦИ, ПРАЗНИЦИ И СЕЗОНИ				
ЛУНАР МЕСЕЦИ	НАЧАЛО В НОВО ЛУНА ОТ	ДНИ ОТ ЛУНАР МЕСЕЦИ	ФЕСТИВАЛИ	ПРИБЛИЗИТЕЛНО СЕЛСКОСТОПАНСКИ СЕЗОНИ
1. Абиб (нисан)* Пр. 23:15 Нех. 2:1	март или Април	1 Новолуние		Късни дъждове (Йоил 2:23)
		10	Избрано пасхално агне. Изх. 12:3	
		14	Пасха, убита „в вечерта“; изяден „онази нощ“, началото на 15-ти. Изх. 12:6-8	
		15†	Започва БЕЗКВАСНИЯТ ХЛЯБ. Лев. 23:6, 7 16	
			Принесен сноп за движимо движение. Жътва на ечемик; Лев. 23:10-14	новата реколта може

			да се яде
		21	Последният ден на сухите сезони е безквасен хляб. Лев. 23:8 1 Новолуние
2. Зиф [Ияр]	Април		
1 Царе	или		
6:1	Май		
		14	Пасха за нечистите през първия месец. Числа 9:10, 11
			Пшеница, узряла в низини
3. (Сиван)	Май	1 Новолуние	Ранни смокини
(Естир	или		
8:9)	юни		
		6	Петдесетница, или Горещо време
			Празник на седмиците.
			Хлябове, Жътва на пшеница,
			предлагани на вълни, общо
			на 50-ия ден от 16 Нисан.
			Лев. 23:15-21
4. [Таммуз]	юни	1 Новолуние	Жътва от пшеница
	или юли		в планините
			Първо грозде
5. [Аб]	юли	1 Новолуние	Маслини в низините
	или		
	Август		
6. (Елул)	Август	1 Новолуние	Фурми, смокини
(Неем.	или		
6:15)	септември		
			Ретро
7. Етаним	септември	1 ИЗДУХВАНЕ НА	
[Тишри]	или октомври		
1 Царе		ТРЪБИ, Рош Хашана	
8:2		или Нова година.	
		Лев. 23:24, 25	
		10 ДНИ ОТ	
		ИЗКУПЛЕНИЕ или Йом	
		Кипур.	
		Лев.	
		23:27-32; Лев. 16	
		15-21 ПРАЗНИК НА	Край на жътвата
		СЪБИРАНЕ или	
		Скинии.	
		Лев. 23:34-43	
		22 Свещено събрание. Предишно или ранно	

Лев. 23:36, 39		дъждове	
Числа 29:12, 35		Започва оранът	
8. Бул [Мархеш-]	октомври	1 Новолуние	Ечемик и
ван или	или		пшеница, засята
Хесван]	ноември		
1 Царе 6:38 9.			
(Кислев или	ноември	1 Новолуние	Зимни дъждове
Кислев)	или		
(Неем.	декември		
1:1)			
10. (Тебет)	декември	1 Новолуние	Зелени низини
(Естир	или януари.		
2:16)			
11. (Шабат)	януари	1 Новолуние	
(Захария	или февруари		
1:7)			
12. (Адар)	Февр.	1 Новолуние	Портокал узрял в
(Естир	или		низини
3:7)	март		
		(14, 15 Пурим.) Естир 9:21-28	Ечемикът узря в
			Йерихон
[13. Втори Адар	март	[14, 15 Пурим в 7 от 19 години.]	
7 пъти в			
19 години.]			

IV. Годишни изчисления

Пролетно и есенно начало на годината. — Ханаанският календар започва през есен, както е правила и еврейската гражданска година; следователно можем да предположим, че или патриарсите са я използвали, докато са били в Ханаан, преди Яков и семейството му да отидат в Египет, или че израилтяните са я възприели от съседите си след Изхода. Първата алтернатива изглежда по-вероятна, тъй като самият Моисей споменава есенно летоброене в книгата Изход, както ще се види. Евреите са комбинирали номерирането на месеците от пролетта, както е установено при Изхода, с годината, започваща през есента, и по този начин са имали двойно летоброене, като „свещената“ година е започвала с първия месец, а гражданската година е започвала със седмия месец.

Йосиф Флавий казва, че древното летоброене е от грехопадението, но „Мойсей обаче определи Нисан, тоест Ксантик [съответстващото име на македонския месец], за първи месец за празниците, защото именно през този месец той изведе евреите от Египет; той също така смяташе този месец за продажба, покупка и други обикновени дела, като запази древния ред“ (Древности i 3. 3. Люб, изд.).

„Краят на годината“ през есента. – Дори в книгата Изход, която определя пролетния месец Авив като първи месец на („свещената“) година, има доказателства за началото на по-старата и по-позната година през есента. Това са препратки към нейния „край“ през този сезон. Разликата обаче не е голяма, тъй като всяка година започва в същия момент, в който завършва предходната. Празникът на събирането на реколтата,

или Шатрите, в 7-ия месец (Тишри) се казва, че идва „в края на годината“ (Исх. 34:22).

Отново е посочен като „празникът на събирането на реколтата, който е в края на годината, когато събереш труда си от полето“ (Исх. 23:16). Тъй като той отбелязваше плодородието на току-що приключилата земеделска година, той беше определен като идващ близо до края на годината, въпреки че всъщност започваше 15 дни след края, в ранните дни на гражданската година, която започваше на 1 Тишри.

Земеделска година. — В Палестина и съседните земи земеделската година винаги е започвала през есента. След като пролетната трева е изсъхнала и почвата е изпечена от дългото, бездъждовно лято, есенните дъждове овлажняват почвата за засаждане. Това е ранният дъжд, който започва може би през октомври и се засилва през ноември. Влажният сезон продължава през зимата, завършвайки с „късния дъжд“ на пролетта, който узрява зърното (виж Втор. 11:14; Йер. 5:24; Осия 6:3; Йоил 2:23). Жътвата на ечемика в Палестина започва в средата или края на април, а тази на пшеницата идва през следващия месец, последвана от летни плодове, след това грозде и маслини в края на лятото и есента. Обърнете внимание, че от април/май до октомври има сухо време за последователните реколти, както е показано в следната таблица от Елсуърт Хънтингтън, „Палестина и нейната трансформация“.

(Лондон: Constable and Company, Ltd., 1911), стр. 34.

Миниатюрните части от инч, регистрирани между май и октомври, показват, че оскъдните превалявания, представени по този начин от тези средни стойности, са толкова редки, че тези месеци могат да се считат за действително сухи.

Средни валежи в Йерусалим, в инчове

Януари 6.41	Май 0.25	0.03	Февруари 5.05	Юни 0.00	Октомври 0.00	Март 4.18	Юли 0.00
Ноември 1.60	Април 1.60	Август 0.004	Декември 25.8	Годишно общо,			
						0,37	
						2,38	
						5,53	

Единственият действителен календарен документ, който произхожда от периода преди изгнанието на Израел, е каменна плоча от века, в който е живял Соломон. Тя е намерена в Гезер, град, който египетският цар е превзел от ханаанците и е подарил на дъщеря си, съпругата на Соломон. Върху това парче варовик е написано резюме на земеделски календар, започващ от есента. Този „гезерски календар“ не дава имена на месеци, а изброява основните дейности на земеделския производител през годината месец по месец.

Гражданска година, отброена от Тишри. – Тъй като целият сезонен цикъл на природата е бил Смятало се, че новата година започва наново през есента с завръщането на животворните дъждове, основната идея за новата година изглежда е била съсредоточена в есента. Това е направило неизбежно гражданската година да се смята за започваща с Тишри, въпреки че месеците винаги са били номерирани от Нисан. Значението на Нисан произтича от факта, че цялото подреждане на календарната година със сезоните се е определяло от поставянето на първия месец по време на жътвата на ечемика. Логично е било да се номерира като първи месец месецът, който следва вмъкнатия 13-ти месец, защото по този начин последователността от числа никога няма да бъде прекъсната. Но акцентът, който се дава на 1-ви Тишри като основно начало на годината, се доказва от тръбенето на тръби, от специалните жертвоприношения, надминаващи тези на 1-ви Нисан, и от връзката на този ден с деня на страшния съд.

Царските години, отброени от грехопадението. — По времето на еврейските царе обичайният метод за определяне на годините за целите на датирането е бил чрез преброяването им.

последователно през управлението на всеки цар. Формулата за дата е била: „на — от — месец на — годината на цар —“. Има доказателства, че тези царски години са били отброявани от есента, вероятно Тишри 1, в обединеното еврейско царство (по време на царуването на Соломон), а след това и в южното царство Юда, по времето на Йосия; от друга страна, пролетната година изглежда е била използвана в северното царство Израел (виж стр. 134, 146). Употребата на Израел не е посочена директно в библейското повествование, но изглежда е разумен извод от синхрона между последователните царувания на двете царства, както е записано в книгите на царете.

Веднага след пленничеството има доста неубедителни доказателства за пролет изчисляване на царските години по вавилонския начин, но по времето на възстановяването на еврейската общност и възраждането на националния дух при Ездра и Неемия, откриваме преки доказателства за есенното начало на царската година (вижте статията за хронологията в том III). Царските години, използвани за датиране, са били изчислявани така, както са били при царството на Юда, но от името на персийските царе, чиито поданици сега са били евреите. За обяснение на различните методи за номериране на календарните години според царуването на царете вижте стр. 138, 139.

Съботни и юбилейни години. – Една от отличителните черти на еврейските закони е била разпоредбата земята да се оставя да почива, т.е. да лежи под угар, всяка 7-ма година. Точно както 7-ият ден е бил седмичната събота за човека, 7-мата година, в края на „седмица“ от години, е била събота за почивка на земята, когато не е трябвало да има сеитба или жътва (Левит 25:2–7, 20–22). Седмата година е била и „годината на освобождението“, за опрощаване на дългове (Второзаконие 15:1–15). След това, след 7 „седмици“ от години, 50-тата година била юбилеят, когато не само всички израилтяни роби трябвало да бъдат освободени, но и всички земи, продадени през периода (с някои изключения), трябвало да се върнат на първоначалните собственици на техните наследници (Левит 25:8–17, 23–34, 47–55). Целта на това е била да се запазят семейните наследства непокътнати, така че богатите никога да не могат да изкупят земята и да оставят безземна класа. Властите се различават по отношение на това дали 50-тата година е била добавена към 49-те или дали, чрез приобщаващо броене, е била и първата година от следващия цикъл.

50-тата година е специално спомената като започваща през есента. 7-мата година, макар и да не е уточнена, очевидно е подобна, не само защото е в същата поредица като 50-тата, но и защото година, в която не е имало сеитба или жътва, задължително съвпада със земеделската година. Тръбите са били свирени, за да обявят юбилея в Деня на изкуплението, 10-ия ден от 7-ия месец (Левит 25:9). Тъй като няма логическа връзка между юбилейната година и ритуала на Деня на изкуплението, вероятно е по-късните равини да са били прави, казвайки, че тези години съвпадат с гражданската календарна година, започваща на 1-ви Тишри. Разпоредбите на юбилея, включващи възстановяване на собственост и роби, са влезли в сила в края на 10-ти Тишри, вместо на 1-ви, защото първите 10 дни от годината са били посветени на честванията на Нова година. Тоест, юбилеят започвал с откриването на редовните дела на гражданската година, в деня, който започвал с вечерта в края на Деня на изкуплението, 10-ти Тишри.

Различна продължителност на лунните години. - Трябва да се отбележи, че във всички тези различни методи за изчисляване на годините основната мерна единица очевидно е била лунната календарна година от 12 месеца, коригирана периодично към слънчевата или сезонната година до 13-ия месец. Обикновената година от 12 месеца се е състояла от 354 дни, но приспособяването към луната

понякога е изисквала година от 355 дни; а периодичната корекция на слънчевата година е изисквала добавянето на още един месец и удължаването на определени години до 383 или 384 дни.

Тази корекция, ако е била прилагана последователно, както е показано от ечемичената реколта, никога не е позволявала на годината да се измести с повече от месец от сезонното си подравняване. Поради тази причина броят на еврейските календарни години за дълъг период, както беше посочено (стр. 104), винаги е бил равен на броя на сезонните или слънчевите години.

360-дневната година не е буквална, а символична. — Трябва да се обясни, тъй като е подложено на погрешно разбиране, че Библията не дава никакви доказателства, че 360-дневната пророческа година от дванадесет 30-дневни месеца има нещо общо с еврейския календар.

година. Съществуват няколко древни предания, че годината по-рано е съдържала 360 дни. Не е ясно дали това е просто отражение на египетската слънчева година, без да се вземат предвид 5-те допълнителни дни в края, или дали се отнасят до истинска 360-дневна година, която би останала вечно несъответстваща както на луната, така и на сезоните. Но няма солидни факти, на които да се основава подобен метод на изчисление, и със сигурност нищо, което да го свързва с евреите, които са започвали месеца с полумесеца (виж стр. 102).

Споменаването на 150-дневен период по време на Потоп, който изглежда се приравнява с 5 месеца не означава непременно, че допотопният календар, известен на Ной, е имал еднакви месеци от по 30 дни. Периодът е тълкуван и като индикация за необичайна лунна година или 365-дневна слънчева година (виж том I, стр. 183). Каквото и да е било, то няма отношение към лунния календар, използван дълго след това от евреите. Невъзможно е да се хармонизира 360-дневна година с 30-дневни месеци с месеци, измерени от луната. В самата природа на случая, пророческият месец или година, където е замесен принципът ден-година, трябва да съдържа фиксиран брой символични дни, ако продължителността на периода трябва да бъде със сигурност известна. Такъв пророчески период не може да се основава на лунен календар, чиито месеци и години са променливи. Изчислението по теоретични месеци от по 30 дни би било разбираемо и съвсем логично, тъй като идеята, че един месец трябва да има 30 дни, се е подразбираща в по-късните еврейски изрази, използвани за двата вида месеци; 30-дневният месец е бил „пълнен“ месец, а 29-дневният месец е бил „кух“ или непълен. Възможно е, макар че няма доказателства, евреите да са използвали теоретичен 30-дневен месец за бизнес цели, както са правили вавилонците. Дори днес ние изчисляваме лихвата по месец от 30 дни, въпреки че всеки знае, че месеците не са с еднаква продължителност от 30 дни.

Продължителността на пророческия месец и година не е пряко дадена в Библията, но може да се изведе от няколко пророчески периода, които очевидно са еквивалентни. Тъй като в тези пророчества 3 1/2 „времена“ са 1260 дни (Откр. 12:6, 14), а 42 месеца са 1260 дни (Откр. 11:2, 3), те трябва да са равни. Тъй като 42 месеца са 3 1/2 години, тогава 3 1/2 времена трябва да са 3 1/2 години. Освен това, тъй като 3 1/2 години и 42 месеца са еквивалентни на 1260 дни, една година от този тип очевидно е 360 дни, а един месец - 30 дни (за пророческото тълкуване на 360-дневната година вижте Дан. 7:25). Преди век и половина много писатели на пророчествата смятали, че 360-дневната пророческа година е еврейската календарна година, но не разбирали естеството на лунния календар, използван от евреите. Такива остарели авторитети не трябва да се цитират; Пророческият месец и година могат да бъдат базирани на самата Библия.

V. Проблеми с новия календар след изгнанието.

Евреите и вавилонският календар. - Когато евреите се завърнали в Палестина след вавилонското изгнание, те донесли със себе си вавилонските имена на месеците в модифицирана форма. Например, Абив станал Нисан, от Нисану, първият месец на вавилонската година. Някои авторитети смятат, че до след изгнанието евреите не са добавили втори Адар - 13-ти месец - за да коригират календара. Но Пасхата е трябвало да бъде синхронизирана с ечемичената жътва; следователно евреите, от най-ранни времена, трябва да са имали 13-ти месец или негов еквивалент. Ясно е, че израилтяните не са били верни в спазването на левитския закон, но няма причина да се предполага, че никога не са спазвали Пасхата през вековете.

Някои смятат, че завърналите се еврейски изгнаници са възприели изцяло вавилонския календар, включително 19-годишния им цикъл и точната им система за вмъкване на допълнителни месеци. Има документални доказателства, че евреите след пленничеството са използвали еквивалента на 19-годишния цикъл, т.е. добавянето на 7 допълнителни месеца на всеки 19 години, но няма доказателства, че са възприели вавилонския обичай понякога да добавят втори Елул (6-тият месец) вместо втори Адар. Еврейските власти винаги са смятали, че се е използвал само вторият Адар, а други власти са съгласни, че в това отношение се различават от вавилонците. Причината за това вероятно е била фактът, че удвояването на 6-ия месец, Елул, вместо 12-ия, Адар, би въвело нередовен интервал между пролетните и есенните празници и по този начин би довело до объркване при посещаването на есенните празници.

Библията не дава преки доказателства по въпроса, но заповедта да се празнува Пасхата през първия месец, „месеца на класовете“, и да се спазват три празника през седмия месец, категорично подсказва, че есенните празници е трябвало да дойдат 6 месеца след месеца на класовете и следователно, че не е имало нередовност в интервала от Нисан до Тишри.

Всъщност, втори Елул не би имал значение в еврейския календар, тъй като необходимостта от вмъкване на 13-ия месец произтича единствено от изискването Нисан да се съобрази с ечемичената реколта. Това би могло да се постигне най-добре чрез добавяне на втори Адар, непосредствено преди Нисан. Поставянето на допълнителния месец 6 месеца по-рано – ако наистина необходимостта от него можеше да се предвиди толкова напред – не би било предимство и би довело до неудобството да се прекъсне нормалната последователност на празничните месеци.

Деветнадесетгодишният цикъл. — Приемането на 19-годишен цикъл би било много полезно за предварителното определяне на времето на Пасхата. Докато добавянето на 13-ия месец не можеше да бъде обявено, докато ечемичената реколта не бъде прегледана в Адар, месецът на Пасхата не винаги можеше да бъде известен достатъчно предварително, за да се избегнат неудобства за онези, които трябваше да направят своите планове за присъствие. Но 19-годишен цикъл би им позволил да добавят 7 допълнителни месеца на всеки 19 години в редовна последователност от 2-годишни и 3-годишни интервали и да запазят датата на Пасхата в рамките на известния сезон на зреене на ечемика. Календарът би бил регулиран систематично и 13-месечните години, повтарящи се на предварително определени интервали във всеки цикъл, винаги биха били известни предварително.

³ Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с ексегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

Този 19-годишен цикъл може да се обясни като израз на връзката между слънчевите и лунните години; а именно, че 235 лунни месеца почти точно (в рамките на час или два) се равняват на 19 слънчеви години. Но 19 лунни години от по 12 месеца биха се равнявали общо не на 235, а на 228 месеца; следователно, ако се добави допълнителен лунен месец 7 пъти на всеки 19 години, 19-тата лунна и слънчева година ще завършат заедно. Ако например пролетното равноденствие се падне на 1 Нисан през която и да е година, то ще настъпи отново на 1 Нисан 19 години по-късно.

Вавилонците разработили такъв цикъл експериментално. Към началото на IV век пр.н.е. те вмъквали допълнителния месец винаги в едни и същи години на всеки 19-годишен цикъл: втори Адару (Адар) в това, което наричаме 3-та, 6-та, 8-ма, 11-та, 14-та и 19-та година, и втори Улулу (Елул) в 17-та. (Известно е кои години са имали 13 месеца, но не и кои години вавилонците са наричали „година 1“ на всеки цикъл; следователно тези цифри са произволни.) Евреите обаче изглежда никога не са използвали втори Елул, а само втория Адар. Въпросът кога евреите са приели 19-годишния цикъл не е решен.

Тъй като този цикъл е бил известен във Вавилония още преди християнската ера и много евреи са живели там от 6-ти век пр.н.е., изглежда малко вероятно еврейските равини, които са отговаряли за календара, да останат невежи относно принципите на календарното изчисление, докато не бъде въведен фиксираният календар, дълго след Христовото време. Вероятно е тези принципи да са били известни много преди традиционните методи да бъдат изоставени. До времето на разрушаването на Храма ечемичената реколта е била основният фактор, но след това, и особено след като евреите са били прогонени от Йерусалим, тя е била по-малко релевантна за проблема, отколкото удобството на единно изчисление в широко разпръснати райони.

Въпреки че никъде в Библията не се споменава за 19-годишен цикъл, правилото за жтва на ечемик автоматично би довело до средно 7 допълнителни месеца на всеки 19 години. По този начин законите за празниците, без да уточняват каквито и да е календарни правила като такива, са служили за естествено и просто регулиране на палестинския календар.

Изчисляване на месеците спрямо спазване на празниците. — Въпросът за 13-ия месец възниквал само веднъж на две или три години, но въпросът за началото на месеца бил винаги налице. Особено след пленничеството, когато мнозинството от евреите останали във Вавилония, било много реален проблем всички верни да спазват новолунията и празниците заедно. Самата разлика в датирането на документите била незначителен въпрос, но перспективата някои евреи да оскверняват свещените дни, докато други ги спазват, била отвратителна за благочестивите.

Светостта на Храма и престижът на свещеничеството карали вавилонските евреи да търсят авторитет в Палестина по този въпрос. По този начин календарът след изгнанието, дори както е следван от евреите, останали в продължение на векове във Вавилония, е бил регулиран в Йерусалим. Първият ден от месеца – поне след всеки 29-дневен месец – е бил обявяван чрез огнени сигнали, повтаряни от планински връх на планински връх до отдалечените райони на Палестина и дори до Вавилония. В крайна сметка обаче фалшиви маяци, запалени ден по-рано от самаряните, подвели далечните евреи да започнат нов месец след 29 дни, когато изминалият месец е трябвало да има 30 дни. Следователно огнените сигнали били заменени от съобщения, изпращани от бегачи.

В Египет, където не е можело да се използват огнени сигнали, а след това и във всички страни извън Палестина, евреите започнали да отбелязват новолуния и празници в два последователни дни, за да са сигурни, че денят е правилен. Дори месец, който следва 29-дневен месец, не може да се приеме, че има 30 дни; това съмнение относно първия ден на новия месец довело до

спазването както на 30-ия, така и на следващия ден. Този обичай е бил добре познат в Рим. В своите

„Сатири“ (i. 9. 67–70) Хораций споменава еврейската „tricesima sabbata“ или „събота на 30-ия ден“: „ХОРАЦИЙ:

„Разбира се, не знам

защо искаш да говориш тайно с мен,
ти казваше.

„ФУСКУС: „Спомням си добре, но в по-подходящ момент нека говоря: днес е тричезима“

сабата: искаш ли да обидиш обрязаните евреи?“

След като продължителността на месеците станала предмет на изчисление, тя можела да бъде известна предварително, без да се разчита на пряко наблюдение. За съжаление не знаем кога е направена промяната от наблюдение към редовна поредица от 30-дневни и 29-дневни месеци. Разполагаме със значителни преки доказателства за календарна практика след изгнанието от датирани еврейски документи, открити в Египет, но доказателствата от тези източници са довели до различия в мненията по въпроса за изчислението спрямо наблюдението.

Вероятно служителите, отговарящи за календара, са използвали методи за изчисление, като същевременно са запазили практиката да призовават свидетели, които да докладват за появата на полумесеца всеки месец или поне за месец Нисан. Такива традиционни процедури естествено биха се запазили дълго след като са станали ненужни.

През периода, когато месецът зависеше от наблюдението на полумесеца или от потвърждението от свидетели, в отдалечени места имаше несигурност относно точния ден от месеца, тъй като поради определени променливи фактори действителната поява на полумесеца не можеше да бъде предвидена. Невъзможността да се види полумесец вечерта след 29-ти от месеца можеше да означава, че месецът би трябвало да има 30 дни, но можеше също да означава, че атмосферните условия, неблагоприятни за видимостта, можеха да забавят виждането му на някои места по-късно, отколкото в Йерусалим. А разликата в географската дължина между Палестина и Вавилония понякога можеше да означава, че полумесецът става видим в Йерусалим, след като вече е залязъл за Вавилония (вижте следващия раздел). Тези елементи на несигурност действаха дори след като астрономическото новолуние, наречено „луна в съвпад“, можеше да бъде изчислено.

Луната и наблюдаваният лунен месец. — Интервалът между астрономическото новолуние и видимото новолуние (или полумесец), с който древните семити са започвали всеки месец от наблюдавания си лунен календар, е променлив. Докато Земята се движи около Слънцето за една година, Луната обикаля Земята 12 пъти и една дробна част. По време на всяко завъртане на Луната (което отбелязва лунен месец), това тяло преминава между Земята и Слънцето, а също така преминава точката от противоположната страна на Земята от Слънцето. Когато я видим срещу Слънцето, с изцяло осветена от слънчева светлина страна, казваме, че Луната е „пълна“. Когато преминава между нас и Слънцето, ние изобщо не я виждаме, защото страната към нас е неосветена. Когато тя излезе между Земята и Слънцето и стане видима за нас във формата на полумесец – тоест, виждаме ръба на осветената ѝ част – казваме, че е „нова“.

За да разберем това по-добре, нека си представим въображаема линия, свързваща центъра на Земята и центъра на Слънцето. Докато Луната обикаля около нашия земен глобус, нейният път лежи в променлива равнина, наклонена под ъгъл спрямо тази на Земята; следователно, понякога е над, а понякога под равнината на земната орбита, тъй като всеки месец преминава между нас и Слънцето и пресича линията Земя-Слънце. Ако, както се случва понякога, Луната пресича тази линия, така че сянката ѝ пада директно върху нашия земен глобус, наблюдателите в тази сянка виждат как черният ѝ диск затъмнява част или цялото Слънце по време на слънчево затъмнение. През повечето време, когато пресича над или под въображаемата линия, тя не закрива слънцето.

но остава невидим и следователно точното време на пресичането (което астрономите наричат съвпад) не може да бъде наблюдавано. Времето на съвпад (астрономическото новолуние) е дадено в алманаси и в някои календари, където е символизирано от плътен черен диск.

Но не е често полумесеца да стане видим във вечерното небе в деня, отбелязан като „Новолуние“ в алманаха. Когато луната преминава през съвпад през деня, тя е твърде близо в една линия със слънцето, за да се види вечерта след залез слънце. Едва след интервал – средно около ден и половина – тя се придвижва достатъчно далеч от слънцето, за да доближи осветената си страна до земята достатъчно, за да изглежда като полумесец. Когато полумесеца стане видим, той може да се види в една част на земята веднага след залез слънце, но наблюдатели в други части на земното кълбо, по-на изток, за които луната вече ще е залязла, не могат да видят полумесеца до следващата вечер. Ето защо лунният месец, започващ с наблюдението на полумесеца, понякога може да започне ден по-рано в Египет или Йерусалим, например, отколкото във Вавилон.

Интервалът между съпадението и видимия полумесец варира не само в зависимост от часа на съпадението и местоположението, но и от скоростта и ъгъла на движение на луната, които са променливи. Когато е по-бавна, на луната ѝ отнема повече време – може би два или три дни – да се отдалечи достатъчно от слънцето, за да бъде видяна. Освен това, атмосферните условия влияят на видимостта и в определени сезони полумесеца може да бъде напълно скрит от облаци през първата вечер, така че на 29-дневен лунен месец може да се дадат 30 дни, а новият месец да се забави с един ден.

Имената на месеците след изгнанието. — След завръщането от изгнание, вавилонският месец имената са били приети, с леко променен правопис, както беше споменато. Що се отнася до началото на годината, в книгите на Библията след изгнанието изглежда се използват както есенно, така и пролетно летоброене. Трябва да се има предвид, че независимо дали годината се брои от есента или от пролетта, Нисан винаги се номерира като 1-ви месец, Тишри - 7-ми, а Адар - 12-ти. По този начин гражданската година започва със 7-ми месец и завършва с 6-ти. Това подреждане на месеците и приблизителните им еквиваленти в нашия календар са изяснени от следната таблица:

ЕВРЕЙСКИЯТ КАЛЕНДАР

4

(С имена на месеци след изгнанието, произлизащи от Вавилония)

Религиозен Година (от пролетта до пролетта)	Начало на еврейските месеци (вариращи в зависимост от луната, в рамките на един месец)	Гражданска година (есен до есен)
Редът на месеците		Редът на месеците
1. Нисан	март/април	
2. Ияр* 3. Сиван	Април/май Май/юни	

⁴ Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с ексегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

4. Тамуз* 5. Аб* 6. Елул	юни/юли юли/август Август/Септември	
7. Тишри*	Септември/октомври	7. Тишри*
8. Мархешван*	октомври/ноември	8. Мархешван*
9. Кислев (Кислеу)	ноември/декември	9. Кислев (Кислеу)
10. Тебет	декември/януари	10. Тебет
11. Шеват	януари/февруари	11. Шебат
12. Адарт†	Февруари/ Март Март/ Април Април/Май Май/Юни Юни/Юли Юли/Август Август/Септември	12. Адарт† 1. Нисан 2. Ияр* 3. Сиван 4. Тамуз* 5. Коремни мускули* 6. Елул

Годината след изгнанието в Библията. — Езекиил не пояснява дали годините от неговата епоха, започващи с изгнанието на Йоахин, са били отброени от Нисан или от Тишри, или са били отброени по годишнини от датата на пленяването на царя. Но ако Езекиил, както обикновено се смята, е отброявал годината от пролетта, той може би го е направил, защото е живял във Вавилония и е използвал официалния вавилонски календар, който е започвал годината с Нисану (Нисан). По този начин неговата употреба не би имала значение за еврейската календарна практика. Смята се, че Агей, и вероятно неговият съвременник и колега Захария (въпреки че последният е неубедителен), са използвали пролетната година, защото ако събитията от Агей 1:1 и 2:1, 10 са свързани в хронологичен ред, 7-ият и 9-ият месец са последвали 6-ия месец през втората година на Дарий, което не би могло да се случи, ако 7-ият месец е бил началото на нова година. Книгата Естир, която идентифицира Нисан като 1-ви месец, Сиван като 3-ти и Адарт като 12-ти, не хвърля светлина върху това как евреите са смятали началото на годината, тъй като датите в тази книга са дадени във връзка с официални действия на лидери в персийското правителство. Тези събития вероятно биха били датирани по вавилонския календар, който персийските владетели са възприели от времето, когато Кир е завладял Вавилония.

По времето на Ездра и Неемия (Ездра-Неемия първоначално е била една книга), има доказателства, че завърналите се евреи са броили годините на царя от есента, вероятно от гражданската година, започваща с Тишри (вижте статията за хронологията в том III). Неемия споменава Кислев (Кислев, 9-ия месец) като предшестваш Нисан (1-ия месец) в 20-ата година на Артаксеркс (Неемия 1:1; 2:1). Очевидно той е мислил от гледна точка на старата царска година на Юда и е смятал от 7-ия месец, Тишри, а не за персийската нова година през Нисан. Въпреки че събитията, споменати в тези два месеца, са се случили в двореца на персийския цар, книгата е написана едва след като Неемия е отишъл в Йерусалим и е започнал възстановяването на еврейската общност там. В такава ситуация – при възстановяването на еврейската администрация в древната столица на Юдея – беше естествено да има възраждане на патриотизма и връщане към стария календар и царска година на Юдея. Освен това, документ от еврейска колония в Египет, написан в същия

век с Ездра и Неемия, показва, че тези евреи в Египет също са използвали еврейска календарна година, започваща през есента.

VI. Археология и календарът след изгнанието

Еврейски документи от Египет. — Последният документ е един от над 100-те, написани на арамейски върху папирус, открити на остров Елефантин в река Нил, в руините на граничен гарнизонен град, заселен от еврейски наемници и техните семейства. Тези арамейски папируси от Елефантин (понякога неточно наричани Асуански папируси) представляват една от най-интересните колекции от древни документи. Те са завещания, актове, договори, писма и други документи, датиращи от 5 век пр.н.е., века на Ездра и Неемия. В тези документи откриваме не само препратки към обществените и частните дела на местните евреи, но и споменаване на такива интригуващи неща като евреите в Палестина, Пасхата, служител, споменат в Библията, и еврейски храм на Елефантин, построен от колонистите. Тези папируси, някои от които са намерени все още навити и запечатани, ни показват точния вид на езика, използван от евреите след изгнанието – арамейски, език, близък до иврит, използван в международен план във Вавилония и в цялата Персийска империя. Те ни показват също така самия правопис и почерк, мастилото и „хартията“, използвани по времето на завръщащите се изгнаници, и правната фразеология на царски указ, подобен на цитираните от персийските архиви в книгата Ездра – арамейските пасажки, които критиците считат за доказващи неисторическия характер на книгата.

Всъщност, тези древни папируси от Елефантин предизвикаха много различия в мненията и дори бяха смятани за фалшификати в някои среди поради необичайната форма на датните линии, които много от тях носеха – двойни дати в два календара с понякога очевидно противоречащи си числа на годините на царуване. Но тези двойни дати се оказаха отлично доказателство за тяхната автентичност, тъй като синхронизират датите от египетския и еврейския календар по начин, който ни позволява да изчислим самите дни, в които са написани. Тези дати потвърждават хронологията на царуването от този период, както е посочено в Канона на Птолемей. Еврейските колонисти от Елефантина са били в Египет преди наследникът на Кир, Камбиз, да завладее страната и да я направи част от Персийската империя. Дали те са пристигнали за първи път като изгнаници след разрушаването на Йерусалим от Навуходоносор, както е направила групата, която е взела със себе си пророк Йеремиа, не знаем; но препратките към религията в тези документи разкриват същите условия, които Йеремиа е осъждал – смесването на езици с поклонението пред Йехова. В еврейския храм в Елефантина Йехова е бил почитан заедно с езически божества.

Не само датите и съдържанието на тези еврейски документи са интересни; техните датиращи линии предоставят информация за еврейския календар от периода.

Местни календари, запазени под персийско управление. — Когато персиецът Кир завладява Вавилон, той не включва Вавилония в Персия под провинциално управление; по-скоро присъединява царството към предишното си владение и приема титлата цар на Вавилон в допълнение към титлата си цар на Мидия и Персия. Във Вавилония персите възприемат езика и културата на страната и поемат вавилонския календар. Във вавилонските жреци, пазители на натрупаните през вековете астрономически знания и на календарната система, процъфтяват под персийска закрила и постигат допълнителен напредък в регулирането на календара.

По подобен начин, когато синът на Кир, Камбиз, присъединил Египет към Персийската империя, той продължил машината на египетското управление, но сам се коронял за цар на Египет. След това той

управлявал страната чрез губернатор, който номинално бил наместник на персийския „фараон“, запазвайки местната правна система и египетския календар. В по-късни времена римляните следвали подобна политика, като разрешавали използването на различни по-стари местни календари в източните провинции, въпреки че в крайна сметка в цялата империя тези календари били адаптирани към юлианската година от 365 1/4 дни, т.е. местните имена на месеците били запазени, но продължителността им била коригирана на 30 и 31 дни и т.н., подобно на римските месеци.

Под персийското управление в Египет изглежда, че правните документи са били съставяни в съответствие с местните закони и датирани по местния календар; тези папирусни документи от Елефантина, с малки изключения, са носили дати, обозначаващи египетския месец и ден, както и годината на царуване на персийския цар, изчислена по египетския слънчев календар (започвайки с месец Тот). Това е била разумна процедура, тъй като не можело да се очаква двама обикновени граждани, подписващи договор в Египет, да знаят кога плащанията им трябва да станат дължими или договорът да изтече, ако датата е била дадена по чужд календар. Но тези конкретни документи са съставени от евреи, живеещи в еврейска общност, използващи собствен календар, различен от този на Египет. Следователно много от тези папируси са имали двойни дати, не само в официалния египетски календар, но и в еврейския. Например, един е датиран „на 18-ти Елул, тоест 28-ия ден от Пахонс, 15-та година от управлението на цар Ксеркс“. Това означава, че документът е подписан на ден, който е 18-ти от еврейския лунен месец Елул и е също така 28-ми от египетския месец Пахонс в 15-тата година от управлението на персийския цар Ксеркс. Друг гласи: „на 24-ти Шеват, 13-та година, тоест 9-ия ден от Атир, 14-та година от управлението на цар Дарий [II]“. Това дава две годишни числа. Датата е била в 13-та година в еврейския календар, но в египетския календар вече е започнала друга година; следователно същата дата е била в еврейската 13-та година и египетската 14-та година на Дарий II.

Тези двойни дати показват, че различните народи на Персийската империя са използвали свои собствени календари. Въпреки че са били под персийско владичество, египтяните са запазили своя слънчев календар (всъщност те винаги са го запазвали и са завещали 365-дневната година на Рим и чрез Рим на нас). Освен това, евреите, като малцинство в Египет, са били свободни да използват свой собствен календар, въпреки че той е бил различен от този на Египет. Правното датiranje за тези документи изглежда е било египетската форма, защото ако е била дадена само една дата, тя обикновено е била в египетската формула, като годината на царя е била изчислена по египетския календар. Много от тях обаче са имали двойни дати, както египетски, така и еврейски. Проблемът с реконструкцията на древен календар. – Тъй като египетският календар за този период е известен, може да се локализира юлианският еквивалент на египетската дата. Дори ако годината е неизвестна, тя може да се изведе от синхрона на лунната със слънчевата дата, тъй като лунната дата, движеща се с поне 10 дни в една година, може да съвпада с египетската слънчева дата само веднъж на около 25 години. По този начин тези двойно датирани папируси могат да бъдат датирани по юлианската скала пр.н.е. Чрез използването на тези установени дати като контролни точки, може да се реконструира таблично представяне на еврейския календар, използван в Египет, за голяма част от V век с по-голяма степен на точност, отколкото може да се направи за този на Вавилон, въпреки че вавилонският календар може да бъде очертан приблизително за много по-дълъг период. За египетския и юлианския календар вижте том I, стр. 176, 177. Тъй като датите на много от тези папируси могат да бъдат определени в рамките на един ден, във всеки случай датите на целия месец са известни с еднаква точност. Съществува възможност за несъответствие от един ден, понякога два, в точното датiranje на другия.

месеци от тази година, ако началото на месеца все още е зависело от наблюдението на луната. Времето на астрономическото новолуние (съюз) за всеки от тези месеци може да се изчисли почти точно от съвременните лунни таблици (виж стр. 123, бел.); но интервалът между невидимия съюз и видимия полумесец е променлив. Ако искаме да намерим датите на древните еврейски месеци, можем да изчислим от астрономически таблици приблизителните времена на съюз за всяка година в древността и можем да оценим първия ден от новия месец, като вземем предвид часа на съюза по местно време в Йерусалим, както и скоростта и ъгъла на луната. Но никога не можем да бъдем сигурни в пълната точност при реконструкцията на тази древна календарна година, както е действала в действителност, защото не можем да бъдем сигурни, че знаем всички променливи фактори при наблюдението на полумесеца (виж стр. 115, 116), нито знаем дали годината е била изчислена чрез изчисление или наблюдение през периода, обхванат от арамейските папируси от Елефантина.

Р. А. Паркър и У. Х. Дюберщайн са реконструирали очертания на вавилонската хронология, започваща през 626 г. пр.н.е. В тази монография те са публикували вавилонски календарни таблици, обхващащи редица векове, базирани на определени фиксирани дати и на определени 13-ти месеци, засвидетелствани от древни записи, а от други източници - на изчислени дати. Тези таблици са много полезни като приблизителна оценка. Потребителят трябва да предвиди несигурност в някои случаи относно това къде са вмъкнати 13-ите месеци, както и грешка от плюс или минус един ден в някои от месеците. И това е разумна точност за реконструкция на древен лунен календар.

Тъй като при определянето на първия ден от месеца участват толкова много променливи елементи, местоположението на останалите дни във всеки месец е също толкова несигурно; следователно, пълнолунието (което може да се определи приблизително чрез астрономически изчисления) не винаги настъпва в един и същи ден от лунния месец. В периода на тези папируси то варира от 13-ти до 15-ти.

Дори в случаите, когато древен запис безспорно фиксира лунна дата или поредица от дати, календарът не може да бъде реконструиран след тази конкретна година, без понякога да има вероятност да се различава с един месец, ако местоположението на 13-ия месец е неизвестно. Едва в началото на IV век пр.н.е. вавилонците вмъкнали своите 7 допълнителни месеца винаги в едни и същи години на всеки 19-годишен цикъл и не знаем дали евреите са имали подобен редовен цикъл.

Въпреки това, когато има древни оригинални документи, можем да бъдем сравнително сигурни. Ако имаме вавилонски плочки, показващи, че дадена година е имала 13 месеца, календарните месеци на тази вавилонска година могат да бъдат идентифицирани с разумна сигурност; и ако имаме синхронизъм, идентифициращ ден от даден лунен месец с ден от известен календар, както е в еврейските папируси с двойна дата от Египет, дори дните на този месец могат да бъдат известни. Ето защо, за значителен период от V век пр.н.е., еврейският календар, използван от авторите на тези папируси, може да бъде реконструиран с приблизителна точност. Такъв календар е реконструиран от Лин Х. Ууд и Зигфрид Х. Хорн, като е посочен първият ден на всеки еврейски месец от 472 до 400 г. пр.н.е. (За този календар вижте том III, стр. 108, 109.)

Еврейски календар в Египет. — Изследване на тази таблица и на 14-те двойно датирани папируса, на които тя е базирана, изяснява следните 12 характеристики на еврейския календар след изгнанието: 1.

Тези евреи са датирали по собствения си еврейски календар, който се различава леко от вавилонската система.

2. За разлика от персите, но подобно на еврейските репатрианتي в Йерусалим (Неем. 1:1; 2:1; виж стр. 117), те са смятали годините на царуването от есента, а не от пролетта.

3. За разлика от египтяните, но според стария обичай на Юдея, те считали интервала от възкачването на царя до следващата Нова година за „година на възкачване“ (виж стр. 138), след което започвала „първата година“ от царуването.

4. Те бяха възприели, на арамейски правопис, вавилонските имена на месеците, всичките 12 от които се появяват в тези папируси.

5. Въпреки че не се споменава за втори Адар, интервалите между датите на някои папируси показват използването на 13-ти месец в различни моменти. 6.

Ако не са познавали фиксиран 19-годишен цикъл като такъв, очевидно са използвали неговия еквивалент, тъй като интервалите между тези двойно датирани папируси предполагат средно седем 13-месечни години на всеки 19 години.

7. Тези еврейски 13-ти месеци вероятно са се падали най-често в същите години, както във вавилонския календар. В гореспоменатата таблица на Хорн-Ууд (виж том III, стр. 108, 109) те са същите месеци като тези в таблиците на Паркър и Дъбърщайн („Вавилонска хронология“, издание от 1956 г.) с много малко изключения, като например когато вавилонците са вмъкнали втори Елул вместо втори Адар през 17-ата година от своя цикъл (както са започнали да правят редовно – и в по-късни времена неизменно – след като вавилонският цикъл е станал фиксиран).

8. Изглежда, че тези евреи не са използвали втория Елул. От три папируса, датиращи от 17-та година, където би трябвало да го очакваме, два не доказват практиката, а един доказва категорично, че не са отчитали втори Елул през тази година.

9. В момента доказателствата не са напълно убедителни, че календарът е бил базиран на изчисления, а не на наблюдение на луната, тъй като връзката на календарните дати с луната е била интерпретирана по един или друг начин поради различни фактори. Но има индикации, че до известна степен е бил изчислен.

10. Въпреки че няма убедителни доказателства за изчисляване на продължителността на месеците през този период (№ 9), интересно е да се отбележи, че евентуална фиксирана последователност от 30-дневни и 29-дневни месеци от Нисан до Тишри, която би позволила същия брой дни между Пасха и Разплитане на скини, е съвместима с датите на тези папируси. Реконструиран календар, базиран на тази последователност, е сравнително съвместим с действителните движения на Луната.

11. Що се отнася до годините, представени от тези папируси, 1-ви Нисан изглежда е бил предпазен от това да се измести по-рано от пролетното равноденствие. Тоест, ако месецът след Адар е започвал преди равноденствието, той е бил определян като 2-ри Адар, а Нисан е бил отложен за следващия месец. (Това противоречи на по-късното мнение на равините, че в периода след изгнанието Пасхата е била на първото пълнолуние след пролетното равноденствие.)

12. Няма данни за практиката да се коригира продължителността на годината, за да се предотврати падането на определени празници в определени дни от седмицата, както е било направено в по-късния, фиксиран календар, публикуван дълго след времето на Христос.

Еврейските колонисти в Египет, които са написали тези папируси, са били в кореспондирали със своите завърнали се братя в Палестина, но не знаем дали са били в достатъчно близък контакт, за да могат да запазят вмъкването на 13-ия месец в точен синхрон с летоброенето, следвано в Йерусалим.

Забележително е, че тези папируси с двойна дата, които не биха могли да оцелеят в Йерусалим, но са запазени в по-сухия климат на отдалечен еврейски аванпост в Египет, сега се появяват, за да ни дадат поглед към действащия календар след изгнанието. Тези документи показват, че евреите (1) са се придържали към собствен начин на летоброене, който е бил независим от този на техните египетски съседи; (2) е различавал се от вавилонската система на техните персийски господари, която много учени предполагат, че са възприели робски. Нито пък тези евреи изглежда знаят нещо за определени правила, приписвани им от много по-късните традиции на Мишна и Гемара (виж стр. 107, бел. 2) в ранните векове на християнската ера.

VII. Различава се от по-късния равински календар

Еврейският календар и сектантските варианти в междузаветния и новозаветния период са извън обхвата на тази статия. Но в Мишна, а след това и в Гемара, написани в ранните християнски векове, откриваме малко информация относно еврейския календар в края на II век сл. Хр. и по-късно, по-голямата част от нея под формата на традиции от по-ранни практики. Именно в Мишна откриваме разкази за разпита на свидетели пред Синедриона относно появата на полумесеца и обявяването на новия месец в отдалечените райони чрез огнени сигнали. Въпросите, зададени относно точната форма на полумесеца, изглежда показват, че първият едва видим полумесец вероятно не е бил отчетен; някои казват „рогата“ фаза, което показва, че от съвпадението до полумесеца може да е бил отчитан по-дълъг интервал.

Други въпроси изглежда показват, че изпитващите са били по-малко заинтересовани от търсене на информация, отколкото от получаване на потвърждение на знания, които вече са имали чрез изчисления, и че формалната процедура за видимо отбелязване на новолунието е била извършена от прецедент дълго след като принципите за изчисляване на появата му са били известни. В талмудическите аргументи, някои от които несъмнено датират чак от 5-ти век сл. Хр., по-късни концепции понякога погрешно се прилагат към по-ранни времена; следователно тези противоречиви традиционни авторитети трябва да се използват с повишено внимание. Например, убеждението, че 16-ти Нисан може да се върне почти към пролетното равноденствие, противоречи на фактите за жътвата на ечемика и на доказателствата на оригиналните документи от периода след изгнанието. Традиционните препратки към пълнолунието на Пасхата може да показват усилия за стабилизиране на месеца спрямо пълнолунието, поне през Нисан, но папирусите от 5-ти век пр.н.е. не дават никакъв намек за това. Много е вероятно в периода на Втория храм месеците да са били поне частично регулирани от нещо повече от просто наблюдение от месец на месец, но не можем да бъдем сигурни от наличните източници колко рано и до каква степен са били използвани изчисления.

В крайна сметка, след разрушаването на Йерусалим от римляните и разпръскването и преследването на евреите от по-късните императори, практиката за регулиране на календара от Йерусалим е била изоставена и е била заменена с произволна схема, така че евреите във всички земи да могат да изчисляват датите на свещените празници еднакво. Оттогава нататък евреите във Вавилония или навсякъде другаде можели да регулират календара по изкуствен начин, независимо от ечемичената реколта в Юдея или появата на луната в Йерусалим. Някога се е смятало, че календарът, както е ревизиран, уж през IV век, е оцелял непроменен до наши дни, но повечето експерти сега смятат, че реформата е била постепенен растеж, отнемащ няколко века, включващ по-ранни традиции и по-късни развития. Някои от средновековните спорове между равинските защитници на фиксирания календар и караимите, които се опитвали да запазят спазването на правилата, и ечемика

правилото за жътва, показват, че въпросът за календара е бил все още актуален. Настоящата последователност от седемте 13-месечни години във всеки 19-годишен цикъл и последователното номериране на годините от предполагаема епоха на сътворението не са били възприети от евреите до Средновековието.

Библиография

Повечето трактати за еврейския календар в справочниците са като цяло незадоволителни, тъй като са или остарели, или се занимават предимно с постбиблейската форма на календара, а не с тази на библейските времена, или се основават на теории за предполагаема късна дата на Моисеевия закон или чисто вавилонски характер на календара след изгнанието. Нетехническият читател обаче не желае да бъде насочван към разпръснати фрагменти от изворен материал. Следователно този списък е кратък.

Вавилонският Талмуд. [Превод на английски от Сончино.] Редактиран от И. Епщайн. 34 тома. Лондон: The Soncino Press, 1935–48. Талмудът включва Устния закон, или Мишна, редуващ се раздел по раздел с Гемара, или разширено изложение на Мишна чрез коментари, допълнения и различни тълкувания на равините във Вавилония от III до V век. Трактатът Рош Хашана (в том Седер Моед VII) разглежда празника Нова година и някои аспекти на календара. Представлявайки по-късни традиции, той не се отнася пряко до старозаветния календар.

Бърнаби, Шерард Бомонт. Елементи на еврейския и мюсюлманския календар.

Лондон: George Bell & Sons, 1901. 554 стр. Разширено обсъждане (стр. 1–364), остаряло, но съдържащо полезна информация тук-там, въпреки че голяма част от него се отнася до равинския и съвременния еврейски календар.

Хорн, Зигфрид Х. и Ууд, Лин Х. Хронологията на Ездра 7. 2-ро издание, преработено.

Вашингтон: Review and Herald, 1970. 192 стр. Тази работа, написана от двама автори на този коментар, е посветена предимно на друга тема, но съдържа глави за „Древни граждански календари“, „Еврейски календар преди изгнанието“ и „Еврейски календар след изгнанието“, както и подробно обяснение на датите на папирусите от Елефантина.

Въпреки че се занимава косвено с еврейския календар, то предоставя оригинална документация и се позовава на авторитети по много специфични въпроси, които имат отношение към тази тема. Преработеното издание съдържа реконструирани календарни таблици, базирани на папируси от Елефантина, които се появяват в този коментар, том III, стр. 108, 109.

Паркър, Ричард А. и Дъбърщайн, Уолдо Х., Вавилонска хронология, 626 г. пр.н.е. - сл. Хр.

75. Провидънс, Роуд Айлънд: Brown University Press, 1956. 47 стр. Това съдържа таблично представяне на първия ден от всеки месец от вавилонския календар за този период, изчислено от таблиците за новолуние, показващо известните 13-ти месеци, както е засвидетелствано от древни източници. Това е полезно приближение на датите по лунния календар за Вавилон, въпреки че трябва да се направи отклонение за грешка от един ден в някои месеци, произтичаща от елементи на несигурност. Освен това, при използването на тези вавилонски таблици за дати в Палестина, в определени моменти са възможни два вида несъответствия: (1) разлика от един ден, ако полумесецът е можел да се види в Йерусалим ден по-рано, отколкото във Вавилон, поради разликата в географската дължина; и (2) разлика от един месец, ако 13-ият месец не винаги е бил вмъкван едновременно във вавилонския и еврейския календар.

Библейска хронология от Изход до Изгнание

Както всички други древни записи за времето, тези от Библията представляват проблеми. Първо, записите често са непълни. Второ, не винаги можем да бъдем сигурни, че знаем метода, по който древните са изчислявали времето; например дали са изчислявали годината

като започващо през пролетта или есента, или дали е използвано приобщаващо изчисление във фраза като „три години“. Отново, не винаги е възможно да се синхронизира библейската със светската хронология.

Поради тези и други причини, които биха могли да бъдат посочени, не е възможно да се изготви пълна и точна схема на библейската хронология. Възможно е обаче да се изгради предварителен хронологичен план, особено за царуването на еврейските царе, който може да бъде от голяма полза за изучаващия Библията.

Такъв хронологичен преглед на периода от Изхода до Изгнанието е даден на страници 36 и 77.

Целта на тази статия е да изложи причините за избора на датите, дадени в този очерк. Следващите страници разглеждат изходните данни, обсъждат принципите и методите, използвани от учените при изграждането на древна хронология, и обясняват приложението на тези принципи към хронологичните проблеми на този период от библейската история. Трябва да се добави, че учените мъже са имали различни заключения относно библейската хронология и че тази статия не представя изцяло никоя публикувана до момента хронологична схема.

I. Завладяването на Ханаан

Територията на изток от Йордан. — Когато израилевите войски най-накрая се обърнаха от Кадес към Обетованата земя, те стигнаха до планината Ор, където Аарон умря и където го оплакаха 30 дни (Числа 20:22–29). Датата на смъртта му беше 1-ви ден от 5-ия месец, през 40-ата година от Изхода (Числа 33:38). Следователно, вероятно, те не напуснаха планината Ор до началото на 6-ия месец. След няколко спирки те стигнаха до територията на Сихон, цар на амореите, на изток от Йордан и Мъртво море. Тъй като им беше отказан проход, те завладяха земята на Сихон от Арнон до Явок. Те също така превзеха територията на север от Явок, тоест Галаад и Васан (Числа 21:21–35), и след това се върнаха на лагер на изток от Йордан срещу Йерихон. Това сигурно е била кратка кампания, защото след това се е случил инцидентът с Валаам, идолопоклонството и наказанието на израилтяните и преброяването на народа, всичко това преди 1-ви ден от 11-ия месец на 40-ата година, когато Моисей започнал последните си беседи, разказвайки на Израел за миналите им преживявания и увещавайки ги за бъдещия им път (Второзаконие 1:3–5). След това Моисей умрял, вероятно около началото на 12-ия месец, защото след като го оплаквали 30 дни (Второзаконие 34:5–8), израилтяните продължили пътя си в първите дни на първия месец и прекосили Йордан на 10-ия ден от месеца (Исус Навин 4:19). Това влизане в Ханаан на 10-ия и честването на Пасхата на 14-ия очевидно са били в 41-вата година от Изхода (вижте списъка със събитията в том I, стр. 187). Така периодът на скитанията е бил един от 40 пълни години, простирайки се от полунощното освобождение от Египет на 15-ия ден от първия месец на първата година от периода, до първия Песах в Ханаанската земя, след преминаването на Йордан през 41-вата година. Но завладяването на аморейската територия преди преминаването на реката се е случило през втората половина на 40-тата година.

Тази последна дата е важна, защото установява, във връзка с Изхода, датата на влизането в Ханаан и определя важен момент, от който се отброява периодът във времето на съдиите - 300-те години на Йефтай от окупацията на града Есевон на Сихон и околностите му.

Завладяването на Ханаан. — През 41-вата година, според това изчисление от Изхода, Исус Навин повежда израилтяните в няколко кампании, за да покори земята на запад от реката. Неговите сили включват контингент от племената, които е трябвало да се заселят в Трансйорданската територия, наскоро отвоювана от амореите. Земята не е била напълно

завладени по време на тази война, тъй като израилтяните не можаха да прогонят жителите на много от силно укрепените градове, а много от завладените в първите кампании не бяха задържани за постоянно. И все пак страната беше покорена достатъчно, за да спре съпротивата срещу заселването на израилтяните. Дори след като „Исус Навин превзе цялата земя“ и „земята си почина от войната“ (Исус Навин 11:23), той каза на израилтяните, че „остава още много земя за завладяване“ (гл. 13:1). Прекратяването на въоръжената опозиция и разпределянето на земята на племената не беше същото като действителното завладяване на цялата земя; това не беше постигнато напълно до времето на Давид. Но първият етап беше завършен за няколко години.

Събранията в Гилгал и Сило. — След като разделянето на по-голямата част от земята беше завършено, израилтяните се събраха в Гилгал, където за първи път беше отбелязана Пасхата и беше поставена скинията. По този повод възрастният Халев поиска областта Хеврон като негов дял от територия (Исус Навин 14:6–15). Той заявил, че е бил на 40 години, когато е отишъл с шпионите от Кадес-варни (през втората година от Изхода), и че сега е на 85 години. Следователно този повод е бил през 46-ата или 47-ата година от Изхода. Тъй като първите кампании на изток от Йордан са започнали през 40-ата година, това би означавало, че войните на Ханаан са продължили шест или седем години. По-нататъшното разпределение на земята чрез жребий (гл. 15–17) е последвано от поставянето на скинията в Сило (гл. 18:1). Ако това се е състояло непосредствено след събранието в Гилгал, споменато в гл. 14:6, това беше скоро след седемгодишната война.

Този коментар използва датировка на еврейските царе, която поставя пролетта на 4-та година на Соломон през 966 г. пр.н.е., в 480-та година от Изхода. След това Изходът, в първата година от този период, 479 години по-рано, е през 1445 г. пр.н.е., и следователно завладяването на Есевон и другата аморейска територия в края на 1406 г., преминаването на Йордан през пролетта на 1405 г. и събирането в Галгал след войната в Ханаан, през 1400 или 1399 г.

Несигурността в тази последна дата произтича от въпроса дали Халев, говорейки за възрастта си от 85, е броил годините от пролетта или есента; той не е имал предвид конкретно годините на Изхода, а е изчислявал собствената си възраст. Изчислението на Изхода като ера е било използвано от Моисей, но изглежда не е оцеляло като средство за датиране, освен в случая с 4-тата година на Соломон (1 Царе 6:1). Въпреки че месеците винаги са били брояни от Авив (по-късно наречен Нисан), през пролетта годините обикновено са били брояни от есента (виж стр. 109, 110). Събирането в Галгал, вероятно на редовен празник, може да е било на Празника на шатрите през 1400 г. пр.н.е., Пасхата през 1399 г. или Празника на шатрите през 1399 г.

След тази среща в Галгал, скинията е преместена в Сило (Исус Навин 18:1), където е извършено окончателното разпределение на територията на останалите племена. Няма данни за интервала между срещата в Галгал и тази в Сило. Скинията е преместена не по-рано от 1400 г. и вероятно не много по-късно от 1399 г.

Смъртта на Исус Навин и последвалото отстъпничество. – Следващият хронологичен момент, несигурен, е смъртта на Исус Навин на 110-годишна възраст (Исус Навин 24:29). „Много дни“ след края на войната Исус Навин събрал народа и им казал: „Ето, разделих ви... наследство за вашите племена“ (Исус Навин 23:4) и се сбогувал с тях с думите: „Ето, днес отивам по пътя на цялата земя“ (ст. 14). Ако това е било скоро след разделянето на земята в Галгал и Сило, тогава Исус Навин е бил на близо 110 години по времето, когато Халев е бил на 85 години, бил е на около 65 години, когато е действал като един от 12-те шпиони, и е бил стогодишен, когато е повел израилтяните в Ханаан. Ако обаче е бил около времето на Халев...

възраст, смъртта му е настъпила 25 години след края на войната. По този начин интервалът между влизането в Ханаан и първия съдия има широк диапазон на несигурност. И в двата случая трябва да допуснем значителен период след смъртта на Исус Навин преди първите съдии, защото именно след отстъпничеството на поколението, което наследи Исус Навин, започнаха потисничеството и съдиите бяха издигнати, за да избавят израилтяните. Отстъпничеството беше ужасяващо бързо (вижте Съдии 18:30 за условията по време на живота на евентуален внук на Моисей), но сигурно е отнело поне няколко десетилетия, за да измрат по-младите съвременници на Исус Навин. След като „цялото това поколение се събра при бащите си; и се издигна друго поколение след тях, което не познаваше Господа, нито делата, които Той беше извършил за Израил“, „израилтяните вършиха зло“ и изоставиха Бога на бащите си, така че Господ ги предаде в ръцете на враговете им, а след това издигна съдии, които многократно ги избавяха и се опитваха да ги върнат към поклонението пред Бога (вижте гл. 2:10–16).

II. Периодът на съдиите

Хронологията на периода на съдиите представлява проблеми, ако се опитаме да подредим всички събития последователно. Няма нужда да се съмняваме в цифрите, но проблемът с хармонизирането им със събитията, описани в края на книгата Исус Навин и началото на 1 Царе, е породил различни мнения и решения. Разказът е толкова съкратен, че не разполагаме с всички факти относно връзката между различните съдии и междинните периоди на потисничество. Фактът, че историята на един съдия е разказана без намек, че е имало друг съдия в друга част на страната по същото време, не изключва възможността за съвременни съдии.

Данните от Книгата на съдиите. — Авторът на книгата „Съдии“ не си е поставил за цел да даде всички подробности за историята на своя период; целта му е била да покаже как израилтяните многократно са изоставяли Бога и са ставали жертва на враговете си, а от своя страна са били спасявани и са получавали друга възможност. Дали тези събития са се случили последователно или едновременно в различни части на страната, няма значение за поуката от книгата и затова авторът не е предоставил всички подробности за времето, въпреки че е запазил внимателно броя на годините на всеки съдия и на периодите на потисничество. Те са дадени, както следва:

Исус Навин и старейшините, които го надживяха	x години	гл. 2:7
Потисничество под Кушан-рисатаим	8 "	" 3:8
Освобождение от Отниил; земята почива	40 "	" 3:11
Потисничество от Еглон над Моав	18 "	" 3:14
Освобождение от Ехуд; земята почива	80 "	" 3:30
Потисничество от Явин и ханаанците	20 "	" 4:3
Освобождение от Дебора; земята	40 "	" 5:31

почива		
Потисничество от страна на мадиамците	7 "	" 6:1
Освобождение от Гедеон; земята почива	40 "	" 8:28
Авимелех царува над Израел	3 "	" 9:22
Тола съди Израел	23 "	" 10:2
Яир съди Израел	22 "	" 10:3
Потисничество от страна на Амонити (и Филистимци)	18 "	" 10:7, 8
Освобождение от Йефтай	6 "	" 12:7
Ивзан съди Израел	7 "	" 12:9
Елон съди Израел 10	"	" 12:11
Авдон съди Израел 8	"	" 12:14
Потисничество от 40-те години Филистимци	"	" 13:1
Самсон съди Израел	20 "	" 15:20

410 плюс х.

Х годините представляват неизвестния период, вероятно няколко десетилетия, през който израилтяните „служиха на Господа през всичките дни на Исус Навин и през всичките дни на старейшините, които надживяха Исус Навин“ (Съдии 2:7), а след това отстъпиха от вярата.

Дори ако изключим х годините, предшествващи първото потисничество, имаме общо 319 години до края на 18-те години на амонитско нашествие, за които Йефтай говори като за 300 години. Тези 319 плюс х може би са 350 или повече; а общият брой от 410 плюс х за целия сбор от годините на съдиите и междинните периоди на потисничество вероятно е повече от 450. Очевидно не всички тези периоди са били последователни.

Някои периоди се припокриват. – Летописът ясно показва припокриване на някои от тези съдийски длъжности и сервитути. 20-те години на Самсон попадат в рамките на 40-те години на филистимско потисничество, защото „той съди Израил в дните на филистимците двадесет години“ (Съдии 15:20). Освен това, във връзка с твърдението, че филистимците са потискали Израел 40 години (гл. 13:1), е предсказано, че Самсон едва ще „започне да избавя Израил от ръката на филистимците“ (ст. 5). Ако тогава 20-те години на Самсон са част от 40-те, общият брой се намалява от 410 плюс х на 390 плюс х.

Но 40-те години на филистимско потисничество изглежда са били частично едновременно с 18-те години робство на амонците, защото се казва, че „гневът на Господа пламна против Израил и Той ги продаде в ръцете на филистимците и в ръцете на амонците“ (гл. 10:7).

След това следва описанието на амонското потисничество и избавлението от Йефтай (гл. 10:8 до 12:7), а след това изброяване на тримата съдии, които са го наследили, очевидно маловажни личности, за които е записано малко повече от продължителността на съдийството им, общо 25 години.

(гл. 12:8–15); след това глава 13 се връща към 40-годишното филистимско потисничество, за да разкаже за живота на Самсон и как той „започна“ да освобождава Израел от филистимците. Така Писанието показва, че филистимското потисничество и амонитското потисничество са били едновременни. Амонците, обитаващи Трансйорданското плато към края на пустинята, завладели източните племена на Израел (защото Гад, Рувим и половината от племето на Манасия живели на изток от Йордан) и продължили да плякосват 18 години. Накрая те нахлули в територията на Юда, Вениамин и Ефрем на запад от Йордан (гл. 10:8, 9; вж. РР 557). Израилтяните, тормозени по този начин от изток, нямали възможност да използват обединената си сила, за да защитят западната част, където филистимците в южната част на морския бряг нападали Юда и Дан и заплашвали западните племена.

Други периоди вероятно едновременни. – Очевидно е, че ако някои от тези периоди в книгата Съдии са едновременни, както показва летописът, вероятно е и някои от другите да са едновременни, случващи се в различни части на земята, въпреки че не можем да кажем кои периоди се припокриват и за колко време. Това изглежда още по-вероятно, когато забележим, че тези съдии са били широко разпръснати географски: Отниил е от Юда, Девора от Ефрем, Варак от Нефталим, Еод от Вениамин, Гедеон от Манасия, Тола от Исахар, Яир и Йефтай от Галаад, на изток от Йордан, Ивзан и Елон от Зевулум, Авдон от Ефрем и Самсон от Дан. През този период племената са живели в широко разпръснати територии, предимно в планински терен, разделени от области, държани от ханаанци, които те никога не са успели да прогонят напълно от земята, и чиито крепости са държали основните пътища за комуникация в низините. Съмнително е, че някой от тези съдии е управлявал голяма част от израилтяните. Летописите разкриват, че дори във време на криза, когато освободител се е борил, за да отблъсне потисниците, не всички племена са се обединявали, за да прогонят нашествениците. Причината може да е, че не всички племена са били потиснати едновременно и следователно освободителите са били повече или по-малко местни.

300-те години на Йефтай. — Освен това, ако 300-годишната оценка на Йефтай за времето на еврейската окупация на аморейските градове е някак си близо до точна, е необходимо да е имало припокриване на периодите до неговото време, тъй като общата сума, с изключение на времето на Исус Навин и оцелелите старейшини, е 319 години.

Не е необходимо да се предполага, че твърдението на Йефтай за 300-те години е било точно, тъй като по това време той се е борил с амонитските нашественици и в разгара на спора несъмнено не е спрял да потърси никакви записи или да се консултира с племенен „памечник“, за да получи точната цифра, а е използвал кръгло число. Това число вероятно е било закръглено до сто над действителния общ сбор, а не до по-малко от точния интервал. Но е възможно също така изминалото време да е било точно 300 години, когато Йефтай е говорил. Ако е така, имаме точната дата по отношение на Изхода, тъй като градовете Есевон са били превзети от Сион, цар на аморейците, през 40-ата година от Изхода (1406/05 г. пр.н.е., според датировката на Изхода, използвана за този коментар). Тогава 300 години, включително, от придобиването на тази територия биха били 1107/06 г. пр.н.е.

По-късните съдии. – Ако 40-те години на филистимско потисничество са приключили с битката при Евен-Езер (1 Царе 7:5–14), най-вероятното събитие, което ще сложи край на този период, тогава съдийските постове след Йефтай също трябва да са се припокривали, вероятно по-широко от тези преди него. Самсон би бил съвременник на Йефтай; а Илий, който почина след 40 години като съдия (виж гл. 4:4, 11, 18), 20 години преди битката при Евен-Езер (виж гл. 6:1; 7:1, 2, 11–14), трябва да е бил по-възрастен от Йефтай или от Самсон. Ако ковчегът

е бил в Сило около 300 години (PP 514), считано от точка 6 или 7 години по-късно от началото на 300-те години на Йефтай, и е бил отнесен от Сило в битката, в която е бил превзет от филистимците, след което смъртта на Илий след тази битка е настъпила около времето на Йефтай. Ковчегът, върнат от филистимците, е поставен в Кириат-Иарим, където е бил 20 години по времето, когато израилтяните са спечелили решителната си победа над филистимците при Евен-Езер.

По това време Самуил е назначен за съдия (гл. 7:6, 15–17). Не ни се казва колко дълго е продължило съдийството на Самуил, но знаем, че то е приключило с целия период на съдиите. Някои приемат, че то приключва с коронацията на Саул, когато монархията заменя теократичното управление на съдиите, но други го удължават до смъртта на Самуил, тъй като той продължава да функционира като съдия (гл. 7:15), въпреки че съдията вече не е главен магистрат след установяването на монархията. Не е записано нищо за възрастта на Самуил, освен че е роден, когато Илий вече не е бил млад; че е получил първото си послание от Бога, докато е бил още момче; че е бил достатъчно възрастен, за да бъде известен като пророк преди смъртта на Илий (гл. 3), въпреки че очевидно е бил достатъчно млад, за да бъде приет за съдия до 20 години по-късно (гл. 7). Фрагментарен ръкопис от пещера в Мъртво море, съдържащ части от 1 Царе. 1 и 2, дава възрастта на Илий като 90, не при смъртта му (както в LXX), а известно време след като Самуил е бил поверен на грижите му (виж гл. 2:22). Ако Самуил е бил около 3 години, когато е доведен при Илий (виж 1 Царе 1:24; вж. EGW, RH, 8 септември 1904 г.), той е бил поне на 11 години, когато Илий умира на 98 години. Този фрагмент може да е запазил оригинална цифра, по-късно изгубена, но не можем да градим на това предположение. Самуил е бил съдия достатъчно дълго, за да бъде стар човек, който вече е преотстъпил поне част от работата си на синовете си, преди израилтяните да поискат цар (гл. 8:1–5). Ако е живял през по-голямата част от царуването на Саул, както показва летописът, той трябва да е бил много стар, когато е починал. Самуил е връзката между периода на съдиите и този на монархията. Следователно, изглежда, че първата част на книгата 1 Царе обхваща период, съвпадащ с последната част на книгата Съдии, вероятно глави 10–16. Съдиите и 480-те години. – С посочените тук припокривания е напълно възможно 40-те години скитане в пустинята, завладяването на Ханаан, периодът на старейшините, надживели Исус Навин, последвалото отстъпничество, различните съдийски служби, някои от които едновременно, включително съдийството на Самуил, и царуването на Саул и Давид да са се случили в рамките на 480 години, както е посочено в 1 Царе 6:1. Няма начин да се изчисли точната продължителност на периода на съдиите или конкретните припокривания, но предварителен план на периода, който отговаря на тази хронология, е включен в статията за историята на страница 36. Този план е предназначен само като приблизително представяне на това, което може да се е случило, но показва, че цифрите в книгата Съдии могат да бъдат разумно тълкувани чрез припокривания, които съответстват на историческата ситуация и на тълкуването на 480-те години като точната продължителност на периода от Изхода до 4-тата година на Соломон включително. Тези, които следват по-дългата хронология на съдиите и правят всички периоди последователни, тълкуват 480-те години като сбор от действителните съдийски мандати, с изключение на периодите на потисничество или узурпация (виж том I, стр. 190), и приемат общия период за повече от 500 години. Това води до по-ранна дата за Изхода. Една система за датиране, използвана преди от някои „фундаменталистки“ писатели, с последователните периоди от книгата Съдии, стига до общо 594 години от Изхода до 4-тата година на Соломон, като тълкува 480-те години като общия брой на „годините“

на Теокрацията“, по време на която Израел всъщност е бил под назначено от Бога управление, без да се броят шестте периода на робство и трите години на узурпация на Авимелех.

Чрез припокриване на Илий с филистимското робство и Самуил с Илий, се стига до 13 години на наследниците на Исус Навин като 13 години чрез изваждане. Тази схема, която изисква предположения, за които, меко казано, няма доказателства, никога не е добила авторитет в света на библейските изследвания.

Маргиналните дати, които се появяват в много издания на KJV от 1701 г. насам, извлечени от хронологията на архиепископ Ъшър, публикувана за първи път през 1650 г. (виж том I, стр. 179, 195), поставят Изхода през 1491 г. пр.н.е.; първия съдия, Отниил, през 1406 г.; и началото на царуването на Саул през 1095 г. До това датиране се стига, като 4-тата година на Соломон, като 480-та от Изхода, се поставя през 1012 г. пр.н.е. Тази дата пр.н.е. се основава на междуцарствието (виж стр. 140) между царете, както и на предположението на Ъшър, че завършването на Храма (1004 г.) е било 1000 години преди раждането на Христос.

Много учени разглеждат 480-те години просто като 12 поколения, оценени на 40 години всяко. Това би било еквивалентно на пълното изхвърляне на числото 480, тъй като оценка от 12 поколения не може да бъде основа за конкретно времево твърдение за точна „480-та година“.

Ако „в 480-та година“ не се отнася до конкретна година, а до общо приближение, как да знаем, че „в осемнадесетата година на Йосафат“, или „в седмата година на Артаксеркс“, или „в единадесетата година на Седекия“ е нещо друго освен приблизителна оценка? Когато Библията дава точни данни за времето и върху тези твърдения може да се изгради подробна хронология без промяна, изглежда няма основателна причина да се предположи, че те не се основават на точни данни. Признава се, че библейските писатели понякога могат да използват кръгли числа, особено в случая с числото 40, но такава възможност не бива да е в противоречие с действителните цифри, които хармонизират с други цифри, за да се получат точни синхрони, каквито са, нито пък има причина да се съмняваме, че когато писател поставя събитие в определена конкретна година, той има предвид точно тази година.

Вярно е, че много писатели, които не приемат Библията за точна история, преработват цифрите, където пожелаят, за да отговарят на собствените си теории. Някои от тях намаляват времето на съдиите до още по-кратки периоди, като считат 1 Царе 6:1 за грешка; тези, които поставят Изхода в 12-ти или 13-ти век, трябва по необходимост да направят това. Но това не е изграждане на хронология въз основа на библейските данни; това е преразглеждане на библейските записи според теорията на всеки отделен човек. Тъй като този коментар е предназначен да обясни Библията, а не да я преразглежда, всяка хронология, включена в него, трябва да се основава на библейските цифри; ако те не могат да бъдат обяснени последователно, трябва да се признае, че нямаме пълна библейска хронология. Следователно 480-те години трябва да бъдат включени в картината. Този коментар използва по-простото тълкуване на така наречените 480 години включително (изразът не е „480 години“, а „480-та година“), като буквално и точно, завършващо с 4-та година на Соломон като 480-та година. Припокриването на съдиите, което изисква това пресмятане, се приема като разумно тълкуване на данните, но не се прави опит за догматичност относно подробностите за съдийството. Очертанието в историческата статия (виж стр. 36) показва какво може да се е случило, но никой не знае какво всъщност се е случило, нито пък този факт намалява стойността на повествованието за неговите читатели.

III. Обединената еврейска монархия

Беше споменато (стр. 129) неопределеността на нашата информация относно връзката между началото на монархията и времето на Самуил и по-ранните съдии. Старият

Заветът не съдържа ясно твърдение относно продължителността на царуването на Саул, но всяко различно мнение за този период би повлияло само на датата на неговото начало, тъй като краят му е фиксиран във връзка с царуването на Давид и по-късната линия на царете.

Различно тълкуване на царуването на Саул. — Единствената информация, дадена в Библията относно продължителността на управлението на Саул (освен ако 1 Царе 13:1 не се разглежда така; виж стр. 133), е забележката на апостол Павел, направена в импровизирана проповед в Антиохия: „И след това поискаха цар; и Бог им даде Саул, син на Кис, мъж от Вениаминовото племе, след четиридесет години“ (Деяния 13:21).

Павел току-що беше споменал два други времеви периода: (1) Божието избавление на израилтяните от Египет, когато „около четиридесет години Той им претърпяваше държанието в пустинята“ и (2) друг период от „около четиристотин и петдесет години“ (ст. 18, 20; курсивът е добавен).

Някои са заключили, че тъй като Павел е мислил с кръгли числа, както е показано от уточняващата дума „около“ с тези две цифри, той просто е пропуснал да повтори уточнението с третата цифра; че естествено би използвал кръгли числа в устно резюме, тъй като не е писал история, нито дори е консултирал записи за тези цифри.

Дори неговият израз „около четиридесет години“ в пустинята е пример за 40, използвано като кръгло число, тъй като продължителността на скитането на израилтяните в пустинята, след като се разбунтуват срещу Бога при Кадес и са върнати обратно, всъщност е само 38 години (виж том I, стр. 187).

От друга страна, фактът, че третото число, за разлика от първите две, не е уточнено с „около“, кара някои да мислят, че е трябвало да бъде точно число, за разлика от останалите. Ако е така, какъв период е възнамерявал Павел да обхване? Някои смятат, че то се простира до началото на управлението на Давид над Юдея и Израел, повече от 7 години след смъртта на Саул, и следователно личното царуване на Саул, за разлика от това на неговия дом, е било по-малко от 40 години. Въпросът дали Павел е имал предвид да посочи, че Саул е заемал трона точно 40 години, не може да бъде решен и не засяга историческата точност на разказа.

Възрастта на Саул, Давид и Йонатан. — Единствената причина за безпокойство относно точната продължителност на царуването на Саул е, че общо 40 години е свързано с очевидни трудности по отношение на сравнителната възраст на Саул, Давид и Йонатан, трудности, които биха били избегнати, ако 40 беше кръгло число за значително по-кратък период. Ако 40 е точно число, тогава Давид е роден десетилетие след като Саул се възкачва на трона, защото на 30-годишна възраст той наследява Саул (2 Царе 5:4). Тогава, ако е убил Голиат, когато е бил едва на 18 години — а едва ли е могъл да бъде много по-млад — това събитие се е случило, след като Саул е царувал близо 30 години. Ако битката при Михмас, в която Йонатан е взел видно участие (1 Царе 13, 14), се е случила през втората година от царуването на Саул (вижте 1 Царе 13:1), както се предполага от превода на Кралския еврейски превод (въпреки че всъщност не го твърди), Йонатан вероятно е бил на 18 или 20 години около десетилетие преди да се роди Давид. Това прави близкото и братско приятелство между 18-годишния Давид и 46-годишния Йонатан да изглежда напълно несъвместимо с повествованието. Също така, въз основа на това, единственият син на Йонатан, Мемфивостей (или Мериб-ваал; 1 Лет. 8:34; 9:40), който е бил на 5 години по време на битката, в която Саул и синовете му са убити (2 Царе 4:4; вж. 1 Царе 29:1, 11; 31:1, 2), би трябвало да е роден, когато Йонатан е бил на 53 години. Това би било доста късно за очевидния наследник на Саул, за да осигури наследяването на неговия род. И ако Йонатан е бил възрастен мъж толкова скоро след възкачването на баща си на престола, Саул трябва да е бил поне между 75 и 80 години, когато е

беше убит в битка. Нищо от това не е невъзможно, но изглежда толкова необичайно, че придава тежест на една от две гледни точки: (1) че числото 40 не се отнася до точната продължителност на личното царуване на Саул, или (2) че той е бил доста млад по време на възкачването си на престола и че битката при Михмас трябва да се е състояла значително по-късно от втората година от царуването му. Всяко от тези две обяснения би позволило Саул и Йонатан да са много по-млади, като по този начин се елиминират очевидните трудности, свързани с възрастта им.

Различни обяснения за царуването на Саул. — Ако царуването на Саул е било по-малко от 40 години, възниква въпросът какви доказателства може да има за неговата продължителност. Удължаването на 40-те години, за да обхване времето до коронацията на Давид над всичките дванадесет племена, би извадило най-много 7 1/2 години. Това е възможно, но разбира се, недоказано.

В един случай Йосиф Флавий приписва на Саул царуване само от 20 години („Древности“, том 8, 4). В друг случай той посочва, че Саул е царувал 18 години по време на живота на Самуил и 22 години след смъртта на пророка („Древности“, том 6, 14, 9). Последното твърдение показва варианти в ръкописите, като два от латинските текстове четат 2 вместо 22, което прави това твърдение съобразно с другото. Предполага се, че числото 22 представлява поправка от християнски преписвач, за да го приведе в съответствие с твърдението на Павел, но това, разбира се, е просто предположение.

Изглежда няма текстови въпроси относно твърдението от „Древности“, том 8, 4.

Ако Саул е царувал само 20 години, тогава Давид, който е бил на 30 години, когато се е възкачил на трона (2 Царе 5:4), е щял да е бил на 10 години при възкачването на Саул. Съществува общо съгласие, че Давид е бил само на около 18 години, когато е убил Голиат; той е бил достатъчно млад, за да бъде оставен у дома с овцете, вместо да бъде във войската (1 Царе 17:13, 14, 28, 33, 42), но достатъчно възрастен, за да се бие с диви зверове (ст. 34–37), и е наричан доблестен воин (гл. 16:18). Следователно би имало само около осем години между началото на царуването на Саул и битката с Голиат. В този случай Самуил би могъл да умре около 18 години след възкачването на Саул. Някои смятат осем години за доста кратък период за събитията, свързани с преди инцидента с Голиат, и по подобен начин възразяват срещу само две години между смъртта на Самуил и тази на Саул, тъй като Давид е прекарал година и четири месеца от това време сред филистимците. Но интервалът след смъртта на Самуил едва ли е могъл да бъде много повече от две години, освен ако в 1 Царе 25 и 26 не са пропуснати много събития. Единствените записани инциденти между смъртта на Самуил и бягството на Давид във Филистия са пътуването му до Фаран, срещата му с Навал и втората му среща със Саул. Тези инциденти изглежда не изискват повече от осем месеца.

Ако, както някои смятат, 1 Царе 13:1 дава непълния остатък от твърдение за продължителността на царуването на Саул, а оригиналното число завършва на две („... и две години царува“; вижте върху 1 Царе 13:1), то би могло да е 22, въпреки че 32 би изглеждало по-вероятно като еквивалент на кръглото число 40. С оглед на гореспоменатите наблюдения, какво да правим с твърдението на Павел, което определя 40 години за царуването на Саул? Или това е кръгло число, или не е. Ако е така, относителната възраст на Давид, Саул и Йонатан може да се представи по-разумно, но всеки опит да се стигне до точна цифра за царуването ще бъде само спекулация. Ако не е кръгло число, периодът е 40 години и неестественото несъответствие във възрастите трябва да се приеме, ако искаме да изградим тази хронология въз основа на библейските данни.

По-късната хронология не е засегната. – И в двата случая, всяко различие в мненията относно продължителността на царуването на Саул няма ефект върху датата на края на това царуване или върху датите на царуването на Давид и по-късните царе. Независимо коя схема на хронология е

Предпочитана за царствата Израел и Юда, датировката от пр.н.е. се основава на синхронизъм в последната част на периода; следователно скъсяването на царуването на Саул само би отложило възкачването му на престола и би дало много повече време на съдиите.

Царуването на Давид. — Няма съмнение относно продължителността на царуването на Давид. Тук 40 очевидно не е кръгло число, защото е сбор от 7 и 33, а и се споменава събитие през 40-ата година на Давид (1 Лет. 26:31). Допълнителните шест месеца (2 Царе 5:4, 5) не представляват проблем. Възможно е цялото царуване на Давид, от времето, когато става цар в Хеврон, до смъртта му, да е било точно 40 години и 6 месеца; не е необходимо обаче да се предполага това, тъй като царуването на древните царе обичайно се е брояло по календарни години; и ако някой е починал по всяко време през 40-ата си календарна година, се е казвало, че е царувал 40 години, както ще бъде обяснено по-късно (стр. 137). По-вероятно е шестте месеца да са били неговото „начало на царуването“ или „година на възкачване“ – интервалът между възкачването му на трона и следващата Нова година, от която да започва неговата „година 1“. (Този метод за изчисляване на царуването е обяснен на стр. 138, 139.) Ако филистимците са се изправили срещу Саул в равнината Йезреел в обичайния сезон, когато „царете излизат на бой“ (1 Лет. 20:1), смъртта на Саул, последвана от възкачването на Давид в Хеврон, би настъпила през пролетта, а първата пълна година от царуването на Давид би започнала около шест месеца по-късно, в началото на годината през есента.

Соломон, направен цар от Давид. – В края на царуването на Давид, „когато Давид остаря и се насити на дни, направи сина си Соломон цар над Израил“ (1 Лет. 23:1). По това време той назначи служители за храмовата служба и за делата на Израел „във всичките дела на Господа и в службата на царя“ (гл. 26:30). Изглежда, че това се е случило „в четиридесетата година от царуването на Давид“ (ст. 31). В последната глава на книгата царуването е обобщено като 7 години в Хеврон и 33 в Йерусалим (1 Лет. 29:27). Това би означавало, че съвместното царуване на Соломон с баща му е продължило през част от 40-тата година, защото ако се е продължило до 41-вата, Давид би бил считан за царуващ 41 години. Тази 40-та година трябва да се брои и за „година на възкачване“ на Соломон или „година на началото на царуването“.

Соломоновите години от есен до есен. — Царуването на Соломон предоставя важна улика за изчисляването на царските години, т.е. годините на царуването на царя, като започващи през есента, поне по негово време. В статията за еврейския календар (виж стр. 109) е обяснено, че е имало две начала на годината: религиозната година е започвала с 1-ви Авив (Нисан) през пролетта, а гражданската година с 1-ви Етанам (Тишри) през есента. Тъй като месеците винаги са били номерирани от пролетта, гражданската есенна година е започвала със 7-ия месец, като числата са били от 7 до 12, последвани от 1 до 6. Така първият месец е идвал след средата на гражданската година (виж стр. 116).

Храмът е започнат през втория месец на четвъртата година на Соломон и е завършен през осмия месец на единадесетата година (1 Царе 6:1, 37, 38). С оглед на добре доказания факт, че древните са имали навика да броят годините приобщаващо (виж стр. 136), изглежда изненадващо, че интервалът от четвъртата до единадесетата година не е изразен тук като 8 години. Но тъй като са дадени началната и крайната дата, трябва да се предположи, че броят не е бил по пълни години на царуване, а по годишнини, т.е. години, считани от датата на събитието, което отбелязва началото, втория ден на втория месец.

Ако 7-те години се броят включително от втория месец на четвъртата година от царуването, завършването на Храма пада през 11-ата година от царуването, ако годините на царуване започват през

есента, но не и ако започнат през пролетта. Това се разбира като доказателство, че царските години на Соломон са били отброени от есента, вероятно Тишри 1.

Четвъртата година на Соломон, използвана като основа за датата на Изхода. – Тази дата на началото на строежа на Храма на „втория ден от втория месец, в четвъртата година от царуването му“ (2 Лет. 3:2) е важна във връзка с времето на Изхода. Според хронологията на царете, използвани в този коментар (виж стр. 77, 143, 159), 40-ата и последна година от царуването на Соломон е била 931/30 г. пр.н.е., броена от есен до есен; следователно 4-тата година от царуването, 36 години по-рано, е била 967/66 г. пр.н.е., започвайки вероятно и с есенната Нова година, първия ден на Тишри, 7-ия месец. Тъй като евреите винаги са броили месеците си от пролетта, въпреки че гражданската година е започвала през есента (виж стр. 106), вторият месец, Зиф, е дошъл през пролетта на 966 г. пр.н.е.

Но това събитие в месец Зиф е датирано и „в четиристотин и осемдесетата година след излизането на израилтяните от Египетската земя“ (1 Царе 6:1). По този начин имаме синхрон между две скали за датиране – годините на царуване на Соломон и годините на ерата на Изхода (вижте том I, стр. 186–188). Тъй като освобождението от Египет се е състояло в средата на първия месец от първата година от летоброенето на Изхода, това заминаване може да се постави 479 години по-рано от първия месец на 480-тата година, т.е. през пролетта на 1445 г. пр.н.е. По този начин царуването на Соломон, датирано от по-късните царувания на разделеното царство, ни дава от своя страна дата за Изхода, ако приемем 480-тата година като точна цифра. Това е основата за датата на Изхода, използвана в том I на този коментар (вижте том I, стр. 191, 192).

IV. Методи и принципи на пресмятане

Преди да разгледаме периода на разделеното царство, последвал смъртта на Соломон, може би е добре да се спрем за обяснение на методите, използвани за изчисляване на древните царувания, и на някои термини и принципи, които ще бъдат използвани в по-късния разговор за царуването на Израел и Юдея.

Хронология, изградена върху синхронизми. – Хронологичните данни в книгите на царете са дадени предимно в два вида времеви изявления, подравняващи царуването на двете съседни царства Юда и Израел, а именно (1) синхронизми на възкачване или изявления, датиращи възкачването на единия цар в определена година на управление на съвременния владетел в другата нация; и (2) продължителността на царувания. Типичен пример се вижда в разказа за възкачването на Амасия от Юда по време на управлението на Йоас (Йоас) от Израел: „Във втората година на Йоас... израилският цар се възцари Амасия... юдейският цар. Той беше на двадесет и пет години, когато започна да царува, и царува двадесет и девет години в Йерусалим“ (4 Царе 14:1, 2).

По-късно ни се казва, че Амасия е надживял Йоас с 15 години (ст. 17); и след това идва следващият синхрон на възкачване, твърдението за възкачването на следващия цар на Израел, Йеровоам II, по време на царуването на Амасия: „В петнадесетата година на Амасия... цар Юда, Йеровоам... цар Израилев, започна да царува в Самария и царува четиридесет и една години“ (ст. 23).

Подобни синхронизми са дадени и за другите царе. Тъй като възкачването на всеки от тях е синхронизирано с годината на царуване на съвременния му съсед и е дадена продължителността на всяко царуване, е възможно да се изгради план на хронологията на двете царства въз основа на тези взаимосвързани синхронизми. Графичен метод за изграждане на такива хронологии е да се започне с две паралелни скали от години в диаграмна форма и върху тях да се разположат двете серии от царувания на Израел и Юдея, така че (1) възкачването на всеки

царят е синхронизиран със съответната година на съвременния владетел на другото царство и (2) е взета предвид записаната продължителност на всяко царуване. Ако моделът е правилен, краят на всяко царуване и началото на следващото ще дойде в предписаната година на царуването на другото царство, както е записано в Библията.

Понякога цифрите в Книгата на царете могат да се тълкуват само по един начин; тогава подравняването е лесно за определяне. Но в други случаи може да се направи повече от едно тълкуване и трябва да се изпробват различни възможности. Като начало, това е до голяма степен процедура на проба-грешка. Когато продължителността на царувания не отговаря на схемата, мнозина са заключили, че текстът е грешен. Но трябва да се има предвид, че е замесен повече от един метод за изчисление, че Израел и Юдея не са използвали непременно едни и същи системи. За да се работи интелигентно, е необходимо първо да се разберат методите и принципите на изчисление, които може да са били използвани от автора на Книгата на царете или в неговите източници. За да се илюстрират току-що цитираните твърдения за времето, отнасящи се до Амасия и неговите съвременници, трябва да се отговори на следните въпроси – и те не са толкова прости, колкото може да изглеждат на пръв поглед.

Как писателят е изброил 15-те години, през които Амасия е живял след смъртта на Йоас? (Вижте следващия раздел.)

Ако Амасия е царувал 29 години, през коя година от царуването си е починал? (Вижте стр. 137.)

Какво се има предвид под неговата 15-та година? (Вижте стр. 138.)

Кога започва „първата година“ на един крал? (Виж стр. 138, 139.)

Дали 15-тата година на Амасия в Юдея съвпада точно с израилтянската година, в която Йеровоам II се възкачва на трона? (Вижте стр. 140.)

Задачата да се намерят отговори на подобни въпроси се усложнява от факта, че Юдея и Израел не са използвали идентични системи за смятане на времето. Общите принципи на древното смятане, които обясняват тези въпроси, ще бъдат намерени в следващите параграфи.

Години, отброени чрез приобщаващо изчисление. — Както вече беше посочено (виж том I, стр. 182), обичайният начин на броене, използван в Библията, изглежда е бил приобщаващо изчисление, т.е. броене както на първата, така и на последната единица време при изчисляване на интервал. Този метод е бил използван като цяло и от други древни народи, както недвусмислено се вижда от оригиналните документи. Египетски надпис, документиращ смъртта на жрица на 4-ия ден от 12-ия месец, разказва, че нейният наследник е пристигнал на 15-ия, „когато са изминали 12 дни“. Днес бихме казали, че когато са изминали 12 дни след 4-ия, датата би била 16-ият. Гърците са следвали същия приобщаващ метод.

Те наричали Олимпиадата, или четиригодишния период между Олимпийските игри, *pentaeteris* (петгодишен период) и използвали други подобни числови термини. Римляните също, в обща употреба, са броили времето включително; те са имали *nundinae* (от *nonus*, девети), или пазарни дни, всеки девети ден включително, всъщност всеки осем дни, както е обозначено в древните календари с буквите от А до Н.

Разбира се, математиците и астрономите са били наясно, че изчислението е математически неточно, но то се е запазило в обикновения език, както се е запазило дори до наши дни в Ориента. Съвременни останки на Запад са фразата „осем дни“, означаваща седмица на някои европейски езици; католическият термин „октава“ на празник, означаващ денят, идващ една седмица след свещения ден; музикалните интервали, като октава, терца, квинта и т.н.; и дори медицинският термин „терцианска треска“, означаващ треска, повтаряща се през ден.

Най-ясната библийска демонстрация на приобщаващото броене е в Новия завет (вижте Деяния 10:30, където период от 72 часа се изчислява като „преди четири дни“, а не „три“), но пример от Стария завет е в 4 Царе 18:9, 10. Обсадата на Самария е продължила от четвъртата до шестата година на Езекия, което се приравнява на седмата до деветата година на Осия, и въпреки това се казва, че градът е бил превзет „в края на три години“. В съвременната употреба бихме казали две години, чрез директно изваждане. Очевидно библийският писател е броил приобщаващо (четири, пети и шести години общо три години).

Еврейско момче е било обрязвано, когато е било „на осем дни“ (Бит. 17:12), тоест „на осмия ден“ (Лев. 12:3). По подобен начин Лука говори за обрязване „на осмия ден“ или „когато се навършиха осем дни“ (Лука 1:59; 2:21). Очевидно „когато се навършиха осем дни“ (или „в края на осем дни“, RSV) не означава осем пълни дни от датата на раждане, а осем включително.

Йероваам II от Израел наследи баща си Йоас в 15-тата година от Амасия от Юда (4 Царе 14:23), а Амасия „живя след смъртта на Йоас ... от Израел петнадесет години“ (4 Царе 14:17). Съвременният читател би добавил мислено 15 към 15, достигайки до 30-ата година на Амасия, но Амасия е царувал само 29 години (ст. 2). Приобщаващото изчисление отново е най-логичното обяснение, тъй като 15 години включително от 15-ата година е 29-ата, в която той очевидно е починал.

Има и други примери. Когато след смъртта на Соломон, Ровоам бил помолен да облекчи данъчното бреме, той казал на хората да си тръгнат „за три дни“ (1 Царе 12:5) и след това да се върнат за неговото решение „след три дни“ (2 Летописи 10:5). Те дошли „на третия ден, както царят бил определил, казвайки: Елате при мен отново на третия ден“ (1 Царе 12:12; вж. 2 Летописи 10:12). Естир помолила евреите от Суза да постят и подразбиращо се да се молят за нея, преди да влезе при царя неканена, и след това тя се приближила до царя „на третия ден“ (Естир 4:16; 5:1). Очевидно период от „три дни“ завършвал на третия ден, а не след завършването на трите дни, както бихме сметнали.

Всичко това обяснява предполагаемата трудност в трите дни между разпятието и възкресението на Исус. Текстовете са следните: „След три дни“

	„След три дни“	„Третият ден“
Мат.	27:63 (12:40 и 3 нощувки)	9:31; 10:34; 16:21; 17:23; 20:19; 27:64
26:61; 27:40		
Марк 14:58	8:31	
(вътре)		
Лука		9:22; 24:7, 21, 46
Йоан 2:19-21		

От тези текстове е очевидно, че „след три дни“, „след три дни“ и дори „три дни и три нощи“ са еквивалентни на „на третия ден“. Един писател (Матей) използва и трите фрази за един и същ период. Интервалът от петък следобед до неделя сутрин е три дни, чрез общо пресмятане. Тъй като е ясно, че този начин на броене е бил обичайна практика в библийски времена и е бил широко разпространен в много страни, е безполезно да се опитваме да разбираме този период като три пълни 24-часови дни, според съвременния западен навик за броене. Това нарушава както историческата употреба, така и библийското твърдение и създава...

трудност, която не би съществувала, ако се вземе предвид обичайната употреба на обикновения език и на примерите в Библията.

Продължителността на царуването на един цар. – Точно както обичайният начин на изразяване определя Ной като 600-годишен на 600-тата му година или като дете на 8 дни на 8-ия му ден, и точно както период от 3 дни или 3 години завършва на 3-ия ден или на 3-тата година, въпреки че 3-ият ден или година все още не е завършен, така и царуване от 25 години е било такова, което е завършвало на 25-тата година.

За Аса от Юдея е записано, че е управлявал 41 години, но въпреки това е починал в 41-вата си година (3 Царе 15:9, 10; 2 Летописи 16:13); обърнете внимание и на края на 11-годишното царуване на Седекия в 11-тата му година (4 Царе 24:18; 4 Царе 25:2–7). Това се демонстрира и от синхронизма между Юда и Израел и е било обичайно във Вавилон и Египет, както се вижда от документи, извадени най-вече от археолози.

Това донякъде е било подобно на приобщаващото пресмятане, въпреки че общият брой на едно царуване не винаги е бил вярно приобщаващо пресмятане. Имало е два метода за броене на годините на царуване, единият от които е елиминирал приобщаващото номериране и по този начин е запазил общия брой години правилен, както ще бъде обяснено по-нататък. Но системата от години на царуване не е била обикновен народен обичай; тя е била специализирана форма на календарно пресмятане, предимно с хронологична цел.

Царските години са календарни години. – Когато древните датирали събития в определена година от царуването на даден цар, те използвали календарна формула за датиране. Те не се интересували от това колко дълго е бил на трона този владетел, когато се е случило събитието, а използвали числото на царската година като обичайно обозначение за тази календарна година. Това бил обичайният метод за определяне на годината, тъй като те не са имали дългосрочна ера като нашето датиране пр.н.е.-сл. Хр. Съответно, царската година съвпадала с гражданската година, започваща на Нова година. Различните народи имали различни календари и различни новогодишни дни (вижте том I, стр. 176, 177), но системата за броене на царувания по съответните им календарни години била следвана във Вавилония, Асирия и Египет, а очевидно и от евреите.

Изглежда, че в древния Близък изток това е било приемано за даденост.

Въпреки че годините на царуване на един крал са били приравнявани на цели календарни години, първата и последната му царска година биха били непълни, освен ако той не се възкачи на трона на Нова година и не умре на годишнината от възкачването си. Следователно е трябвало да се направи корекция и е имало два метода за извършване на тази корекция, както е описано в следващите параграфи.

Метод за отчитане на царуването по година на възкачване. – Ако крал А умре през 35-ата си година и бъде наследен от крал Б, всички документи, написани през първата част на годината, до смъртта на А, биха били датирани в този и този ден и месец на 35-ата година на крал А, но през останалата част от годината те биха били датирани на името на неговия наследник, крал Б, и първата Нова година в новото царуване би въвела новата царска година на крал Б. Разликата между двата метода се отнася до неизтеклата част от годината между възкачването на престола и следващата Нова година.

Във Вавилония например тази частична година би се наричала „година на начало на царуването“ на цар Б, сега известна като година на възкачване на престола; а пълната календарна година, започваща на следващия Нова година (1 Нисан), е била номерирана като първата година от царуването. По този начин, в поредица от царувания, 35-ата година на цар А би била последвана от 1-вата година на цар Б. Това се нарича метод на датиране по година на възкачване, защото интервалът от датата на възкачване до края на календарната година се нарича година на възкачване и не се номерира. Този метод понякога се нарича и постдатиране, тъй като началото на това, което се е наричало

Първата година беше отложена или отложена до първия ден на следващата календарна година след възкачването на новия крал на трона.

Метод за отчитане на царуването без година на възкачване. – По другия метод, използван понякога в Египет, новият цар започвал да датира документите в своята „година 1“ веднага щом се възкачвал на трона, а годината, започваща на следващата Нова година (Тот 1 в Египет), се наричала година 2. По този начин същата година, която започвала като 35-та на цар А, завършвала като година 1 на цар Б, а 35-та година на А била последвана от година 2 на цар Б, а не от година 1. Това води до припокриване от 1 година при отчитане на поредица от царувания. Добавя се допълнителна година за всяко царуване, защото е еквивалент на приобщаващото отчитане, броейки както първата, така и последната година от всяко царуване, когато всъщност „първата година“ на всеки цар е само неизтеклата част от последната година на неговия предшественик. Тъй като няма период, наречен година на възкачване преди година 1, това се нарича метод без година на възкачване или антетадиране.

И двете системи, използвани в Книгата на царете. – Тези два метода са добре документирани от древни египетски и вавилонски записи. Използването на датиране по години на царуване е показано в Библията чрез редица формули за датиране. Например, Йерусалим е обсаден на 10-ия ден от 10-ия месец в деветата година от царуването на Седекия (4 Царе 25:1); и „в петия месец, на седмия ден от месеца, който е деветнадесетата година на цар Навуходоносор“ (ст. 8), Навузардан дойде и изгори Храма. Няма индикация дали тези времеви твърдения включват годината на възкачване или годината на невъзкачване. Но някои синхронизми в Книгата на царете, приравнявайки година на цар Юда с определена година на цар Израел, изглежда сочат към заключението, че и двете еврейски царства са използвали и двете системи по различно време. При разделянето, след смъртта на Соломон, Юдея изглежда е използвала метода на годината на възкачване на престола, а Израел - метода на годината без възкачване на престола (виж стр. 147).

За да разгледаме накратко разликите между тези два метода за пресмятане на царуването, нека се върнем към хипотетичния крал А, който умира на 35-та си година и е наследен от крал Б. Диаграма ще илюстрира различните ефекти на двата метода върху номерирането на царуването на Б, върху датирането на събитията по номера на годините на царуване и върху общия брой на царувания на Б и следващите царувания.

Шестте параграфа след диаграмата ще обобщят резултатите

1. В системата на възкачването на престола (горната), след края на годината, в която единият крал умира и следващият се възкачва на трона, първият Новогодишен ден от новото царуване въвежда първата година на новия крал.

2. В системата без година на възкачване на престола (по-ниска), обаче, годината на смъртта и възкачването на престола е последвана от втората година на новия крал и така нататък.

Следователно, както е показано на диаграмата, следва, че: 3.

Например, втората година на един крал ще дойде една година по-късно, ако той използва системата за година на възкачване на престола (или постдатиране), отколкото ако използва метода за не-година на възкачване (или антетадиране).

4. Ако двама писари, използвайки двата различни метода, датират едно и също събитие (вижте Събитие на диаграмата) всеки по своята собствена система, писарят, който използва системата за годината на присъединяване, ще даде на тази година число с едно по-малко, отколкото писарят, използващ системата без година на присъединяване.

5. Броят години, записани като продължителност на едно царуване, е с една по-малък, ако се използва методът на годината на възкачване на престола, отколкото ако се използва методът на годината, която не е година на възкачване на престола.

6. В поредица от царувания, сумата от годините на царуване за поредицата, ако се брои по системата за година на възкачване на династията, ще запази правилния общ брой изминали години; но не-

Изчислението за годината на възкачване на престола ще добави допълнителна година за всяко царуване и по този начин ще доведе до общ резултат, по-голям от действителния брой изминали години.

Илюстрирани методи за година на присъединяване и година на неприсъединяване

Пролетната и есенната Нова година. – Обяснено е (виж стр. 109), че евреите са имали двугодишно летоброене, че когато е въведено номерирането на месеците от пролетта (Нисан) във връзка с поредицата от религиозни празници по време на Изхода, по-старото летоброене от есента (Тишри) е запазено като гражданска година.

Има библейски доказателства, че Соломон е броил годините на царуването си от есента (виж стр. 134) и че Юдея е продължила практиката (виж стр. 146). В летописите не се казва нищо дали северното царство Израел е броило годините на царуването на своите царе от пролетта или есента, но има индикации, от някои от синхронизмите на „Царе“, че Израел е използвал годината, започваща с пролетта.

Така например, когато годината на възкачване на цар на Юда е синхронизирана с определена година на цар на Израел (според системата за бройиране на Юда), това означава, че последните шест месеца от годината на Юда се припокриват с първите шест месеца от съответната година на Израел или обратното. Това подравняване се различава при различните царувания, в зависимост от датата на възкачване. Ако възкачването се случи през лятото, царската година на Юда настъпва шест месеца по-рано от съответната година на Израел, защото есенната Нова година на Юда (1 Тишри) настъпва първа в новото царуване, докато следващата календарна година на Израел започва на 1 Нисан през следващата пролет. Ако обаче царят се възкачи на трона през зимата, следващата Нова година след възкачването му е тази на Израел, през пролетта, и следователно неговата царска година, както се изчислява в Израел, започва шест месеца преди есенната година на Юда.

Два метода за изграждане на хронология на царете. – Този , който има предвид тези принципи на древното летоброене във връзка с хронологията на този период, би трябвало да може да ги приложи към проблема с изготвянето на предварителна хронология на царете на Израел и Юдея въз основа на библейските данни. Но има различни тълкувания на синхронизмите и много трудности. Тъй като синхронизмите на възкачването на царуването често изглежда не съвпадат с данните за продължителността на царуването, много старозаветни учени са стигнали до заключението, че тези трудности показват, че фигурите в повествованието са късни допълнения към текста, до голяма степен погрешни и с малка или никаква стойност за хронологията. Всъщност, когато се разбере истинската им природа, те се оказват удивително последователни.

Двете линии трябва да бъдат коригирани, като се приемат или определени съвпадения между баща и син, или определени междуцарствия между царуванията, и освен това, като се допускат различни начини на пресмятане. Ако царуванията няма да се съчетаят, освен ако Юдея не се изчислява по метода на годината на възкачване на престола, а Израел - по метода на годината без възкачване на престола, може да се предположи, като работна хипотеза, че това е начинът, по който съответните царства са изчислявали своите царувания по това време. И ако цяла поредица от царувания може да се интерпретира от гледна точка на такава система, вероятността за правилността на модела се засилва.

Междуцарствия срещу съвпадения. — Алтернативните методи за съгласуване на разликата между общата продължителност на царуването на Израел и Юдея са довели до два вида хронологични схеми за периода. Ако, когато синхронизмите изискват или съвпадение в единия ред, или междуцарствие в другия, първият се използва по-често, резултатът е по- кратка хронология на периода; докато ако вторият се използва по-често, има по-дълга хронология. Предимствата на двата метода трябва да се определят от степента, в която

...в която схемата съответства на всички известни факти, библейски и небиблейски. Дори между точките, където определена поредица от царувания е започнала едновременно и е завършила едновременно в двете царства (като периода от смъртта на Соломон, когато царствата са били разделени за първи път, до убийството на владетелите както на Израел, така и на Юда от Йеху), записаните общи стойности на царуванията не съвпадат. Освен това, в периода след Йеху неравенството нараства, докато в края на северното царство сборът от годините, записани за царете на Израел, е с 20 години по-малък от сбора от годините на Юда за същия период. В светлината на това несъответствие, няма начин да се съгласуват дължините на царуващите линии на двете царства, освен ако не приемем, че или очевидно по-дългата линия е включвала припокриващи се царувания, или по-късата линия е имала пропуски между царуванията.

Ако първото е вярно, трябва да е имало случаи, когато наследникът е бил поставен на трона заедно с баща си преди смъртта на последния, а общият брой години, записани за сина, включва годините на неговото съвместно управление, както и годините на неговото еднолично царуване. В този случай общата продължителност на всички царувания би надвишила с няколко години общото изминало време. Ако второто е вярно, тогава става очевидно, че в по-кратката линия е имало случаен междуцарствие, когато по една или друга причина е имало смущение след смъртта на крал, което е предотвратило незабавното възкачване на наследник. Ако такива периоди без крал бъдат пренебрегнати в данните, дадени за последователните царувания, общото изминало време би било по-дълго, отколкото показват записите.

Трябва да предположим едното или другото; или по-дългата линия трябва да бъде скъсена чрез съвпадения, или по-късата линия трябва да бъде удължена чрез междуцарствие, или евентуално и двете процедури трябва да бъдат използвани.

Както беше посочено (виж стр. 135), основните хронологични данни са дадени за всеки цар, обикновено в разказа за началото на неговото царуване; и данните са два вида: (1) синхронът на възкачване на престола, който датира началото на царуването в определена година на владетеля на другото еврейско царство („Охозия, синът на Ахав, започна да царува над Израел в Самария в седемнадесетата година на юдейския цар Йосафат“; 3 Царе 22:51), и (2) продължителността на царуването („[Охозия] царува две години над Израел“).

Беше отбелязано (виж стр. 139), че има очевидна разлика от една година между изчисляването на датата за годината на възкачване (или последващо датиране) и изчисляването на датата за годината без възкачване (или антедатиране). Винаги, когато, в допълнение към тази разлика, някое от тези времеви твърдения изглежда противоречи на модела на другите царувания, обяснението може да бъде, че е имало или съвпадение, или междуцарствие, което не е споменато в повествованието. Освен ако в текста няма някакъв намек за политическата ситуация по това време, няма присъща причина да се предполага, че е имало едното, а не другото. Решението, което внася хармония между синхронизмите в библейския летопис, трябва да бъде прието. Този вид корекция не отхвърля библейските данни; тя просто ги обяснява, като приема, че летописът не е дал всички подробности, някои от които трябва да бъдат изведени от дадените цифри.

Следователно, мненията относно това кое решение е по-вероятно се различават.

Изборът между междуцарствия и съвместни царувания, т.е. между междинни периоди и припокриващи се царувания, води до определяне на по-дълъг или по-кратък общ период на двете еврейски царства. Тъй като на практика няма разногласия относно края на периода по времето на Навуходоносор, двата метода водят до по-ранна или по-късна дата пр.н.е. за началната точка (смъртта на Соломон).

По-старите хронологии използват междуцарствие. – По-старите хронолози са предпочитали да използват междуцарствие; като са приемали пропуски в по-кратката царска линия, те са я удължавали, за да съответства на по-дългата. Действителното възникване на междуцарствие е в рамките на възможното, особено в случаите, когато краят на династията може да остави празнина без непосредствен наследник. Междуцарствията обаче са много по-малко вероятни от съвместните царувания; защото при всяко безредие, което нарушава наследствената линия, е вероятно някой силен лидер да се овладее. Дори да има забавяне в прехвърлянето на властта, успешният претендент вероятно би претендирал за целия период за свое управление.

От друга страна, съвместното управление представлява установена практика, засвидетелствана в историята на няколко древни народи.

Типичната хронология на еврейските царе, базирана на междуцарствието и следователно удължена с пропуски, е схемата с дати от пр.н.е. (произлизаща от Ъшър), включена в бележките в полетата на Библията в много издания на Кралския превод на Библията; има и една или две други системи за датиране, които са донякъде подобни на нея. Ъшър, писал преди 300 години, не е имал достъп до оригинални документи за хронологията на периода. Той е имал Канона на Птолемей, но се е отклонил от него, като е предпочел датите на гръцките историци от класическия период. Освен произволното му поставяне на завършването на Соломоновия храм 1000 години преди раждането на Христос (той го датира 1004 г. пр.н.е.; за неговата дата 4004 г. пр.н.е. за сътворението вижте том I, стр. 195), неговата хронология на еврейските царе е определена до голяма степен чрез мъртво смятане. По негово време асирийските записи са били неизвестни.

Тези, които през годините приели неговата система за библейска хронология, се интересували единствено от вътрешната хармония на данните за двете еврейски царства.

Схемата за датиране на Ъшър станала известна като „библейска“ хронология и много читатели на английската Библия смятали крайните дати почти за част от вдъхновения текст.

По-късно използване на съвладенията. — След това последва разкриването и дешифрирането на клинописните източници, изобилие от вавилонски и асирийски документи, предоставящи хронологични данни, съобразени с еврейските монархии. Стана очевидно, че новите данни не съответстват на по-старата хронология, основана на междуцарствието, която би поставила еврейските царе по-рано от техните асирийски съвременници. Откриването на асирийския лиму (епонимни) списъци доведе до разделение на мненията. Някои по-ранни авторитети твърдяха, че асирийските записи, признато непълни за много периоди, имат пропуски в хронологичните списъци, които влияят на синхрона на асирийските с еврейските владетели; някои казваха, че както асирийската, така и „библейската“ хронология са правилни, но че имената в асирийските записи, преведени като тези на библейски царе, като Ахав и Менахем, са погрешни идентификации.

От друга страна, правени са опити да се разработи еврейска хронология, като се използват съвместни царувания вместо междуцарствия, като по този начин се скъсява по-дългата линия на царувания. Тази по-кратка хронология би могла да включи новото асирийско датиране, което е станало общоприето като астрономически фиксирано чрез затъмнение (виж стр. 158), и би могла да се впише в началото на Канона на Птолемей в последните години на Асирийската империя. Много старозаветни учени се отказват от задачата като безнадеждна и обявяват библейските данни за погрешни. Те се отчаяли от вътрешната хармония на синхроните на възкачване на престола и продължителността на царуването, както са записани в Библията, а също и от външната хармония на тези данни с клинописните документи.

По-късни автори са се опитали чрез различни методи да изградят последователна библейска хронология, която да може да бъде съобразена с приетото датиране на клинописните документи. Някои са отхвърлили библейските синхрони на възкачване на трона и са се опитали да запазят цифрите за продължителността на царуването; други са направили обратното. Тъй като повечето от тях свободно са преразгледали библейските цифри, за да ги хармонизират, приемайки, че числата са били значително променени при предаването, резултатите им следователно са варирали според техните предполагаеми преразглеждания.

Предварителна хронология, използвана в този коментар. За датирането на еврейските царе в този коментар е използвана хронология, която предлага възможността за определяне на поне предварителни дати пр.н.е. на всички царувания. В приетата система има не само вътрешна хармония на почти всички библейски времеви твърдения – както синхронизми на възкачване на престола, така и цифри за продължителността на царувания – но и външна хармония между библейската и асирийската хронология. Всяко обсъждане на датирането пр.н.е. на тези царувания обаче ще бъде отложено до обяснението на четирите работни хипотези, на които се основава това датиране – хипотези, извлечени от експериментално подравняване на царуванията на двете царства Юдея и Израел.

Повечето от основните хронологични принципи на царското летоброене, използвани в тези хипотези, се използват от десетилетия и се прилагат в различни комбинации от различни автори. Но никой все още не е успял да ги комбинира по такъв начин, че да изгради последователна хронологична схема на царете, която да е в пълна хармония с всички библейски личности, както и с асирийските данни. Поради това повечето автори са преразгледали синхроните на възкачване на престола или продължителността на царуването, или и двете.

Ценността на конкретната комбинация от тези принципи в четирите фундаментални хипотези, изброени по-долу, е, че с тяхна основа може да се изгради система за датиране на царувания, която успява да хармонизира почти всички библейски текстове, резултат, който не е постигнат от никоя друга схема за хронология на царете.

Схемата за датиране на царуването, използвана тук, комбинира две много сходни системи – тези на двамата автори на този коментар – Едуин Р. Тиле и Зигфрид Х. Хорн. Тя включва основните принципи и хипотези, използвани и от двамата, и е в съответствие с повечето от датите на Тиле, но следва по-точно хронологията на Хорн в единствения период, по който те не са съгласни, а именно в предложеното решение на проблема с хармонизирането на някои очевидно несъответстващи синхронизми, свързани с царуването на Езекия.

Тъй като единият от тези автори смята за необходимо да предположи закъсняла редакционна корекция на няколко синхронизма, а другият трябва да остави един синхронизъм като все още нерешен проблем, може да се каже, че никой от тях все още не е изградил цялостна система от еврейска царска хронология, която използва всяко времево твърдение точно както е показано в книгите на Царете. И все пак тези двама мъже са се доближили до това от всеки друг учен.

По този начин, за всички практически цели, може да се стигне до система от еврейски дати на царуване, която е в хармония с времевите данни в книгите на царете (единственото изключение е отбелязано по-горе), а също и с хронологията на клинописните източници. Това е възможно, ако синхронът на възкачването на Юда и Израел и записаната продължителност на царувания се интерпретират съгласно следните четири хипотези (вижте глава 2 на Тиле и статията на Хорн, страници 42, 43; вижте бележка 5 по-горе): 1. Че в царството Юда годините на царуването на един цар са били считани за започващи през есента (вероятно по гражданския календар, започващ с Тишри 1), докато в

По същото време в царството на Израел годините на царуване са били отчитани по пролетен календар (вероятно започващ от 1 Нисан).

2. Че Израел е започнал да използва системата без години на възкачване (виж стр. 147) при разделянето на царството, след смъртта на Соломон, но по-късно е преминал към системата с години на възкачване (виж стр. 148); че Юдея, от друга страна, е започнала със системата с години на възкачване, преминала е към системата без години на възкачване и по-късно се е върнала към първоначалния си метод.

3. Че писарите и на двете царства, записвайки възкачването на собствените си царе като случващо се в определени години на владетелите на другото царство, изглежда са преброили годините на съседните царе по системата за летоброене (година на възкачване или година на невъзкачване), която е била използвана в неговата собствена страна, а не по тази, използвана в съседното царство.

4. Че и в двете царства съвместното владение между баща и син е било доста често срещано явление, но че в двете еврейски царства не е посочено междувладяване.

С изключение на есенната царска година за Юдея, за която ще бъдат отбелязани преките библейски доказателства, всички тези хипотези са били изведени експериментално. Когато хронологията на периода се изгради на тази основа, синхронът между годините на двете царства се получава почти напълно, избягвайки трудностите, които възникват при определянето им по други начини. Тези резултати не елиминират възможността някой в бъдеще да открие пълна схема на царувания с различен модел, но в момента четирите изброени тук хипотези изглежда предлагат най-добрата работна основа за реконструкция на древното летоброене на тези царувания. Те са обяснени на стр. 146–146.

149 по-долу.

V. Взаимоотношения на царувания в Разделеното кралство

Библейски данни за царуването. – От смъртта на Соломон, когато царствата на Юда и Израел са били разделени, книгите на царете представят всеки цар на Израел или Юда с фиксирана формула, в която годината на възкачването му на трона е синхронизирана със съответната година на съвременния владетел на другото еврейско царство, последвана от продължителността на неговото царуване и – обикновено, в случая на Юда – възрастта на царя към момента на възкачването му. Например, „В двадесет и седмата година на израилевия цар Йеровоам [II], се възцари Азария, син на Амасия, цар Юда.“

Шестнадесет години беше той, когато започна да царува, и царува петдесет и две години в Йерусалим“ (4 Царе 15:1, 2).

Следната таблица на царете, подредени в реда, в който са въведени в книгите на царете, дава данните за възкачване на престола и продължителността на царуването. За предварителната датировка на тези царувания от пр.н.е. вижте стр. 77.

Библейски данни за царуването на Юда и Израел

Синхронизъм на присъединяване към кралството на владетеля			Години на царуване		
			1 Царе		1 Царе
Ровоам Юда			12:1	17	14:21
Йеровоам I Израел			12:20	22	14:20
Авия	Юда	18-ти от Йеровоам	15:1	3	15:2
Аса	Юда	20-ти от Йеровоам	15:9	41	15:10
Надав	Израел	2-ри ден от Аса	15:25	2	15:25

Бааша	Израел	3 г от Аса 15:28 26 от	24	15:33
Ела	Израел	Аса 16:8 27 от Аса 16:10		16:8
Зимри	Израел		2 (7 дни)	16:15
Тибни	Израел	16:21		
Омри	Израел	31-ви ден от Аса 16:23	12	16:23
Ахав	Израел	38-ми ден от Аса 16:29	22	16:29
Йосафат Юда		4-то Ахав 22:41	25	22:42
Охозия	Израел	17-ти от 22:51	2	22:51
		Йосафат		
		2 Царе		II царе
Йорам	Израел	2 дни от 1:17		
Йорам	Израел	Йорам 18-ти 3:1	12	3:1
		Йосапат 5-ти		
Йорам	Юда	Йорам 8:16 12-ти (11-ти)	8	8:17
Охозия	Юда	Йорам 8:25	1	8:26
		(9:29)		
Йеху	Израел	9:12, 13 28 11:1, 3 7-		10:36
Аталия	Юда	ми на 7		11:3, 4
Йоас	Юда	Йеху 12:1 23-ти на Йоас	40	12:1
Йоахаз	Израел	13:1 37-ми	17	13:1
Йоас	Израел	13:10	16	13:10
		Йоас		
Амасия	Юда	2 дни от 14:1	29	14:2
		Йоас		
Йеровоам	Израел	15-ти от 14:23	41	14:2
(II)		Амазия 27-		
Азария	Юда	ми 15:1	52	15:2
(Озия)		Йеровоам		
Захария Израел		38-ми от 15:8	(6 месеца)	15:8
		Азария		
Шалум	Израел	39-ти от 15:13	(1 месец)	15:13
		Азария		
Менахем Израел		39-ти 15:17	10	15:17
		Азария		
Пекахия	Израел	50-ти 15:23	2	15:23
		Азария		
Пеках	Израел	52-ри ден от 15:27	20	15:27
		Азария,		
Осия	Израел	20-ти 15:30		
		Йотам,		
Осия	Израел	12-та книга на Ахаз, 17:1	9	17:1
Йотам	Юда	2-ро издание на Пеках 15:32	16 (20)	15:33(30)

Ахаз	Юда	17-ти от Пеках	16:1	16	16:2
Езекия	Юда	3d от Осия	18:1	29	18:2
Манасия	Юда		21:1	55	21:1
Амон	Юда		21:19	2	21:19
Йосия	Юда		22:1	31	22:1
Йоахаз	Юда		23:31	(3 месеца)	23:31
Йоаким	Юда		23:36	11	23:36
Йоахин	Юда	Седекия	24:8	(3 месеца)	24:8
24:17 Трудности при хармонизирането на царувания. – С цялата				11	24:18

тази информация, изграждането на точна хронология на периода на царете би изглеждало лесна задача. Но често възкачването на един цар, датирано в определена година на друг, изглежда не е в съответствие с данните за продължителността на царувания. Различните опити за хармонизиране на царуванията и за решаване на трудностите са довели до толкова много ревизии на данните, за да отговорят на отделни теории, игнорирайки подробностите от библейския запис, че резултатът в повечето случаи е поредица от предположения, а не систематична хронология, основана на изходния материал.

Но скорошно проучване на хронологичните методи на различните древни народи, извлечено от множество археологически документи, датирани според древни календари, показва, че данните в книгите на царете могат да бъдат вплетени в разумна хронология без драстичните ревизии, за които се говори. Когато основните принципи на тези синхронизми се изведат индуктивно от библейските данни и се приложат към проблема, много от предполагаемите трудности изчезват. След преглед (в раздел IV) на общите принципи и методи за изчисляване на царуването и техните специфични приложения към еврейските царе, следващата стъпка ще бъде да се обяснят някои от основните точки в очертанията на разглеждания период. Разбира се, в това резюме няма да се прави подробен, стъпка по стъпка анализ на всички царувания.

Четирите общи хипотези, които вече бяха изброени (виж стр. 144), са обяснени и приложени в следващите параграфи.

Годината на Юда започва през есента, на Израел през пролетта. – В Библията има доказателства, че царете на Юда са броили годините на царуване от есента – вероятно Тишри 1 – не само по времето на Соломон (виж стр. 134), но и по време на царуването на Йосия. По време на ремонта на Храма, през 18-ата година от царуването на Йосия, работниците намерили копие от книгата на Закона. След като прочели свитъка, царят въвел могъща реформа и отпразнувал голяма Пасха, каквато не е била виждана в историята на разделеното царство (виж стр. 88). Пасхата е на 14-ти Нисан, първият месец от религиозната година, започваща през пролетта; но в този случай както началото на ремонта на Храма, така и голямата Пасха са се състояли през 18-ата година (4 Царе 22:3, 5; 4 Царе 23:23). Тъй като е очевидно, че всички събития, описани в тези две глави, не са могли да се случат през първите две седмици на годината, очевидно 18-ата година не е започнала с Нисан. Юдея трябва да е използвала гражданската календарна година, започваща с Тишри. Есенното летоброене би позволило шест месеца за описаните по-горе събития.

Тези наблюдения отдавна са признати от много учени като доказателство за царската година от есен до есен в Юдея. Тъй като има доказателства за такова летоброене по времето на Соломон и отново по времето на Йосия, няма причина да се съмняваме, че годината е била така отчитана през цялата история на Юдея. Интересно е да се отбележи, че синхронът между царуването на северното и южното царство може да бъде хармонизиран въз основа на такова летоброене за Юдея, докато възникват определени трудности, ако се опитаме да използваме пролетна година за Юдея.

От друга страна, въпреки че няма доказателства в текста на Библията, синхронизмите между царуванията на двете царства изглежда показват, че Израел е използвал година, започваща през пролетта. Много учени, които са изчислявали тези царувания по различни методи, са предположили, че многобройните очевидни несъответствия в синхронизмите се дължат на грешки в библейския текст и следователно не вярват, че е възможно помирение или не се опитват да постигнат такова. Тъй като използването на година, започваща през пролетта в Израел, заедно с година, започваща през есента, за Юдея елиминира много от предполагаемите несъответствия, този вид царуване е по-вероятен. Докато някой не представи по-добра схема, основана на различен принцип, се приема, че този метод, тъй като работи най-добре, е за предпочитане. Една възможна причина за пролетната година в Израел е, че Йеровоам, основателят на северното царство, който е бил политически бежанец в Египет, може да е бил повлиян от египетската Нова година, която в своята ротация през сезоните (виж стр. 153) е започвала през пролетта по времето на Йеровоам. Или може да е избрал пролетната Нова година вместо 1 Тишри, през есента, само за да се различава от Юдея, точно както е установил ново свещеничество и е въвел празник през осмия месец на мястото на стария празник през седмия месец (1 Царе 12:30–33).

Системи с години на възкачване и години без възкачване. – В синхронизма се откриват доказателства, че в ранните години на разделените царства Юдея е използвала системата за летоброене по години на възкачване, а Израел – системата по години без възкачване. Ровоам и Йеровоам започнаха да царуват приблизително едновременно след смъртта на Соломон, а Охозия от Юда и Йорам от Израел починаха по едно и също време, когато Йеху завзе северното царство. Следователно, царуванията през този период би трябвало да са еднакви и за двете царства; но сборът от годините в тези царувания, записани за Израел, е по-висок от този за Юда. Ако сборовете се проверят царуване по царуване от самото начало, ще се види, че тази разлика се увеличава с една година за всеки цар. Това би се обяснило, ако в Израел годината на смъртта на всеки цар е била две числа - последното от едното царуване и първото от следващото, докато в Юда първата година на всяко царуване е била тази след годината на смъртта на предишния цар; тоест, ако Израел е използвал годината на невъзкачване на престола, а Юда - годината на възкачване на престола.

Че това е вярно, може да се демонстрира с отделни случаи. Докато Йеровоам от Израел царувал 22 години, на трона на Юда имало трима царе: Ровоам – 17 години; Авия – 3 години; и Аса – до втората му година (вижте таблицата на стр. 145). Точната връзка между тези царувания е по-сложна, но от тези цифри може да се види, че не е имало припокриване от по една година за всяко царуване; 17-те години на Ровоам, 3-те години на Авия и 2-те години на Аса в Юда дават общо 22-те години на Йеровоам в Израел. Показано е (диаграма, стр. 139 и параграф 6), че системата за година на възкачване на престола дава правилния общ сбор за поредица от царувания. Ако Юдея беше използвала системата без години на възкачване на престола, броейки последната година на всеки цар като първа от следващия, периодите от 17, 3 и 2 години щяха да обхващат само 20 години от действително изминалото време, вместо 22. Всъщност втората година на Аса беше

записано като началото на царуването, което следва 22-те години на Йеровоам. Очевидно Юда е използвала летоброенето по година на възкачване на престола, така че 17-тата година на Ровоам е последвана от 1-ва година на Авия, 3-тата година на Авия - от 1-ва година на Аса и т.н. Също толкова очевидно е, че Израел е използвал другата система. По време на дългото царуване на Аса от Юдея, няколко израилски царе са се възкачили на трона през 2-ри, 3-ти, 26-ти, 27-ми и т.н. от това царуване. Пропуските между тези години на царуване изглежда показват продължителност от 1, 23, 1 и т.н. за тези по-кратки израилтянски царувания. В летописите обаче е посочено: Надав - 2 години; Вааса - 24 години; Ела - 2 години; и т.н. Тук има припокриване: Ако останалата част от годината на възкачване се нарече година 1, всяко царуване получава допълнителна година (стр. 139, диаграма и параграф 2). Двете години на Надав са задължително синхронизирани с втората и третата година на Аса, 24-те години на Вааса с 3-та до 26-та година на Аса включително. По-късно откриваме същото: 12-те години на Омри между 27-ми и 38-ми на Аса и двете години на Охозия през 17-ти и 18-ти на Йосафат.

При тази подредба, където Юда брои по едната система, а Израел по другата, двете линии са в хармония.

По-късни промени в изчисляването на възкачванията. – Тази система, изведена от простия факт, че работи, изглежда се използва последователно в по-ранните части на книгата на Царете. След това идва момент, в който синхронизмите не съвпадат със записаните продължителности на царувания, освен ако не се предположи, че царете на Юда са започнали да броят годините си по израилтянската система за години без възкачване, докато данните хармонизират, ако се приеме промяна в израилтянския метод. Тази промяна би могла да се случи с възкачването на Йорам от Юда при смъртта на Йосафат или евентуално при узурпацията на трона на Аталия; някои смятат, че тя е въвела промяната и също така е изчислила годините на Йорам по нея в официалните записи. Старото и новото изчисление на това царуване може да даде обяснение на очевидно противоречивите записи за възкачването на Охозия от Юда както в 11-ата, така и в 12-ата година на Йорам от Израел (виж 4 Царе 8:25; 4 Царе 9:29). Предполагамото противоречие изчезва, ако се приеме, че и двете се отнасят до една и съща година, като тази, номерирана като 11-та по по-старата система за години на възкачване, е 12-тата година по новия метод на броене без възкачване. Причината за подобна промяна е неизвестна, но логично може да се отдаде на влиянието на Израел. Интересно е да се отбележи, че Йорам, чието царуване изглежда въвежда промяната, е бил женен за Аталия, дъщерята на Ахав и Йезавел от Израел.

Половин век по-късно синхронизмите изглежда изискват друга промяна; този път те сочат към приемането на системата за годината на възкачване на престола от северното царство при възкачването на Йоас през 37-ата година от управлението на Йоас от Юдея, а след това към връщането на Юдея към същата система след смъртта на Йоас, с възкачването на Амазия. Няма нищо, което да показва това, освен преплитането на царуванията, когато са изобразени според синхронизмите, но правдоподобна причина може да се намери в нарастващото тогава влияние на Асирия, която е използвала летоброенето по година на възкачване на престола. Всеки писар използва своето национално царско летоброене. – Синхронизмите изглежда показват, че когато възкачването на цар на Юда е записано в книгата на царете, вероятно както е било в официалните записи на Юда, то е датирано съгласно метода на Юда за номериране на царските години. Тоест, когато е датирано в годината на съвременния цар на Израел, царската година на израилтянския цар се номерира по летоброенето, използвано в Юда, дори ако то е различно от номерирането, използвано в Израел. Понякога, на тази основа, числото е с една година по-ниско от това, изчислено в Израел; например,

Възкачването на Надав на престола на Израел, във „втората година на Аса“ в Юдея, се случва в това, което Надав би нарекъл втората година на Аса, но това, което Аса нарича своя „година 1“, защото годината, номерирана с 1 в системата за години на възкачване, е номерирана с 2 в системата за години без възкачване (виж стр. 139). Тази разлика, разбира се, изчезва по времето, когато двете царства изглежда използват една и съща система. Очаква се един писар да използва собственото си календарно номериране на годините, за да запише годините на чуждестранен цар; следователно това коригиране не е изненадващо. Но може да се очаква от него също така да започне годините на чуждестранния цар от собствената си Нова година, точно както в по-късни времена Неемия е смятал 20-ата година на персийския цар за започваща през есента, както в Юдея, въпреки че персийската година е започвала през пролетта (Неемия 1:1; 2:1). Синхронизмите в „Царе“ обаче изглежда не се изчисляват на този принцип, защото несъответствията, които се появяват, ако се направи подобна корекция, се избягват, ако се приеме, че писарят или летописецът на всяко царство е преработил годишните числа на другото царство според метода на номериране на собствената си страна, но че не е преработил началото на годината. Тоест, принципът черпи своята правдоподобност единствено от факта, че работи. Съвпадения се случват в много царувания. – Много от царуванията се вписват в синхронизма с другото царство без никакво припокриване, но в някои случаи има очевидно несъответствие, освен ако синът не се е възкачил на трона известно време преди смъртта на бащата и не е управлявал съвместно с него, и по този начин двете царувания са се припокривали за период от години. Ако, за да се хармонизират синхронизмите на възкачване с продължителността на царуванията, такова съвпадение може да се приеме, без да се нарушава друг синхронизъм, няма причина съвпадението да не се счита за основано на добри доказателства. Разбира се, то не може да се приеме за напълно доказано, стига да има възможност някой да обясни данните също толкова добре по различна схема; дори появата на междуцарствие някъде по линията не може да бъде напълно изключена. Понякога, както в случая с Озия, който става неспособен да изпълнява царски задължения поради проказа, има действителни наративни доказателства за съвместно царуване (4 Царе 15:5) и има основание да се заключи, че е посочено съвместно царуване за Йорам от Юда (4 Царе 1:17; 3:1; 8:16), но повечето случаи се основават единствено на необходимостта от библейските данни. В някои от тези случаи общият брой години, даден в Царете, изглежда се отнася до цялото царуване, включително съвместното царуване; по-рядко само до едноличното царуване. Всеки случай се определя от синхронизмите. В хронологията, използвана за този коментар, се приема, че са се случили следните съвпадения: в Юдейското царство, Аса-Йосафат, Йосафат-Йорам, Амасия-Азария, Азария-Йотам, Йотам-Ахаз, Ахаз-Езекия и Езекия-Манасия; в Израелското царство, Йоас-Йеровоам II.

Проблемни места в тази система. – Тъй като целта на тази статия не е да представи хронологична схема, а да обясни основата за датирането, използвано в тази книга, е необходимо да обсъдим само няколко типични царувания. Има обаче някои проблемни места, които трябва да бъдат споменати.

1. Най-ранният не е в поредицата от синхронизми в книгите на царете, а е изолирано твърдение в Летописи, което очевидно поставя построяването на Рама от Вааша в 36-ата година от царуването на Аса (2 Лет. 16:1; виж също 1 Царе 15:17). Но Вааша умира и е наследен от сина си Ила в 26-ата година на Аса (3 Царе 16:6, 8). Следователно той не е могъл да построи Рама 10 години по-късно. Ако обаче разбираме тази 36-та година като отнасяща се до династията на Аса, а не до личното му царуване, проблемът е решен; защото 36-ата година от разделянето на царството попада в рамките на царуването както на Аса, така и на Вааша.

2. Има очевидно несъответствие между твърденията, че Йорам от Израел започва да царува през втората година на Йорам, син на Йосафат от Юда, и също така през 18-тата година на Йосафат (4 Царе 1:17; 3:1); но че Йорам от Юда започва да царува през петата година на Йорам от Израел (4 Царе 8:16). Обяснението е, че Йорам от Юда е бил във втората си година от съвместното си управление, в 18-тата година на баща си, когато Йорам от Израел се възкачва на трона, но че той наследява баща си като единствен владетел едва през петата година на Йорам от Израел.

3. Изглежда, че в хронологията няма място за 20-годишно царуване на Факей, ако то е започнало по времето, когато той е свалил Факей и е заел трона на Израел, но ако той е смятал за свои царуването на двамата си предшественици – тоест, дома на Менахем – 20-те години биха се вписали. Подобна процедура не е без аналог. В египетската история има случай, при който Хармхаб е броил за свои всички години на четирима царе: Ехнатон, Сменхаре, Тутанкамон и Айе. Дори в английската история имаме случая с Чарлз II, който се възкачва на трона по време на Реставрацията през 1660 г., но брои царуването си от екзекуцията на Чарлз I през 1649 г., игнорирайки периода на Кромвел.

Възможно е Факей да се е смятал за истински наследник на могъщата династия на Йеуй, за патриот на антиасирийската партия в реакция срещу „колаборационистките“ тенденции на Менахем, който е плащал почит на Тиглатпаласар. Възможно е дори по време на смутните събития, които слагат край на династията на Йеуй с убийството на Захария, Факей действително да е придобил властта над част от територията на Израел и затова да се е смятал за цар, въпреки че не е получил контрол над целия Израел, докато не е убил Факей; в този случай той изобщо не би признал намесилите се владетели за законни царе. Не знаем какво се е случило, но в светлината на историческия и политически контекст, присвояването в записите на Факей на дванадесет години царуване от неговите предшественици не може да се счита нито за безпрецедентно, нито за невероятно.

4. На Йотам е дадено царуване от 16 години (4 Царе 15:32, 33; 2 Лет. 27:1, 8). И все пак Осия се възкачва на трона през 20-ата година на Йотам (4 Царе 15:30). Няма несъответствие между двата общия брой за царуване, ако е имало съвместно царуване, тъй като единият може да включва цялото царуване, а другият – единственото. Но този случай изглежда усложнен от съвместното царуване с Ахаз в края на царуването на Йотам; комбинацията от синхронизмите изглежда показва, че неговите години 16–20 обхващат периода след като Ахаз се възкачва на трона, когато Йотам вероятно вече не се занимава с държавните дела. По този начин в известен смисъл управлението му може да е приключило през 16-ата му година, но през останалата част от живота му годините на царуване биха могли да продължат да се броят.

5. Някои намират проблем в синхронизирането на царуването на Езекия с царуването на Осия. Други обаче смятат, че проблемът се решава чрез приемане на съвместно царуване, точно както е правено другаде, когато синхронизмите изглежда го изискват. Във всеки случай цифрите трябва да бъдат проверени чрез синхронизмите и на тази основа да бъдат присвоени или на единственото царуване, или на съвместното царуване, или и на двете. Когато този метод се приложи към случая на Езекия, се установява, че всички спецификации са изпълнени, ако може да се приеме (а) че възкачването на Езекия през третата година на Осия е било началото на неговото съвместно царуване; и (б) че цифрите за неговата възраст и продължителността на неговото царуване принадлежат на единственото му царуване след смъртта на баща му. Въз основа на тези предположения може да се разбере формулата за възкачване на Езекия: „В третата година на израилевия цар Осия, син на Ила, се възцари Езекия, син на юдейския цар Ахаз [като съвладетел с баща си]. Двадесет и

Пет години беше той, когато започна да царува [сам след смъртта на баща си]; и царува двадесет и девет години [в единственото си царуване]" (4 Царе 18:1, 2).

Подобен метод за тълкуване на цифрите във формулата за възкачване на Ахаз е възприет от някои (виж 4 Царе 16:1, 2). Всъщност обаче, ако възрастта на Езекия при смъртта на баща му е била 25 години, тогава записаната възраст на Ахаз от 20 години трябва да се отнася до началото на съвместното управление на Ахаз, а не до началото на неговото еднолично царуване. Тогава възрастта му при раждането на Езекия би била 15 години, което съвсем не е нечувано в древния Близък изток. За датировката на Езекия от пр.н.е. вижте страница 160.

6. Най-голямата трудност възниква в хронологията на Ахаз. Осия се възкачва на трона в резултат на заговор срещу Факей. Библията казва, че той „направи заговор“ в 20-ата година на Йотам (4 Царе 15:30). Асирийските летописи записват, че народът е свалил Факей и че Тиглатпаласар е направил Осия цар. Тази година изглежда е била 12-та на Ахаз (4 Царе 17:1). Останалата част от хронологичната схема, както е изведена от другите данни в Библията, обаче не е в хармония с този последен синхрон с царуването на Ахаз. Това е непълното звено във веригата. Беше отбелязано, че подредбата на царете, на която се основава датировката в този коментар, се доближава най-много до пълна хармония на всички библейски и небиблейски данни, известни сега. Не бива да се твърди, че е пълна, докато този синхрон не може да бъде обяснен и другите царувания не са правилно свързани с него. Следователно, вместо да се прибягва до преразглеждане или предположения, е по-добре да се заяви откровено, че този проблем не е решен.

Разбира се, съществува възможността очевидното несъответствие да се дължи на грешка на преписвач. Други хронологични проблеми, за които преди се смяташе, че се дължат на подобни грешки, обаче сега могат да бъдат решени благодарение на по-доброто разбиране на древните методи за изчисление. Следователно не е неразумно да се надяваме, че този конкретен проблем с времето ще бъде решен по подобен начин. Може би ще бъде открита допълнителна информация, която ще помогне; може би някой ще може да надгради върху вече направеното и да стигне до малко по-различно подреждане на управлението през този период, което ще запази хармонията на синхронизма и ще намери място за това последно доказателство.

Някои може да попитат: Каква е стойността на който и да е хронологичен модел, ако е непълен и признаваме, че е подложен на евентуална ревизия? Отговорът е, че разбирането ни за Библията е непълно и тълкуването ни на определени текстове понякога се нуждае от ревизия. Но този факт едва ли оправдава заключението, което някои правят, че дългогодишното изучаване на Писанието не предоставя конструктивен подход към неговото разбиране. Напротив, ние вярваме, че колкото по-дълго изучаваме Библията, толкова по-добре виждаме нейната хармония и толкова по-пълно сме убедени, че авторите на Писанието са представили последователна, единна линия на мислене.

Същото важи и за онази част от Библията, посветена на хронологията. Колкото по-дълго се изучава тя, толкова повече се оформя и подрежда, и толкова по-смислени стават историческите записи, които се основават на хронологичната рамка.

VI. Основание за датирането на царете от пр. Хр.

Предходният раздел разглежда предварителна хронологична подредба на царуванията на двете еврейски царства във връзка едно с друго. Но дори след като е изграден пълен хронологичен модел за тези две линии, не могат да се присвоят дати от пр.н.е. на никое царуване, освен ако няма поне един пряк синхрон, който да свързва поредицата с известни събития в древната история. Следователно, трябва да се обмисли дискусия за историческата основа за общоприетото датиране от пр.н.е. на периода.

Книгите на царете споменават няколко владетели на Египет, Асирия и Вавилон като съвременници на определени еврейски царе. В асирийските записи – макар и не в Библията – има косвен, но убедителен синхронизъм между царуването на Ахав и Йеху и това на Салманасар III (виж стр. 159). Но най-ясните и сигурни доказателства се намират в поредица от синхронизми, някои от които датирани до месец и ден, между конкретни години на няколко от последните царе на Юда и годините на Навуходоносор. Въпреки че има леки различия в мненията относно някои от тези синхронизми, превземането на Йоахин е датирано без съмнение в 7-мата (вавилонска) година на Навуходоносор, през Адар, 597 г. пр.н.е. (виж стр. 99, 161 бележка). Защото царуването на Навуходоносор е фиксирано астрономически не само от Канона на Птолемей, който произхожда от по-късно време, но и от съвременен вавилонски текст, даващ цяла поредица от точни астрономически данни. Следователно обяснението на доказателствата за датирането преди новата ера ще започне с твърдо установените години на Навуходоносор и ще се върне назад през Канона на Птолемей и асирийските списъци с лиму.

Астрономическата плочка на 37-ата година на Навуходоносор. – Сред хилядите публични и частни документи, написани върху глинени плочки (виж том I, стр. 110), открити от археолози в Месопотамия, два астрономически текста са от изключителна важност за хронологията, тъй като те определят датирането на царуването съответно на Навуходоносор II и Камбиз от пр.н.е. Най-ценният за по-късния период на еврейските царе се отнася до 37-ата година на Навуходоносор. Той съдържа серия от наблюдателни данни за позициите на различни небесни тела през цяла година, започвайки от 1 Нисан, 37-ма година, до 1 Нисан, 38-ма година от царуването. Съвременните астрономи, които са проверили тази информация чрез астрономически изчисления, казват, че комбинацията от данни за слънцето, луната и планетите, които се движат в различни цикли, не може да бъде повторена в никоя друга година в рамките на векове, ако изобщо някога. Така 37-ата година от царуването на Навуходоносор е фиксирана без съмнение на 568/67 г. пр.н.е. (виж том III, стр. 88; също SDA Bible Students' Source Book, № 452); и всички останали години от неговото царуване също са установени; първата година е била 604/03 г. пр.н.е., а седмата година, в която той превзема Йоахин, е била 598/97 г. пр.н.е. Тъй като има няколко библейски синхрона с царуването на Навуходоносор, краят на Юдейското царство е свързан с това датиране от пр.н.е. (виж стр. 160), но синхронът между еврейските царе и асирийските владетели трябва да бъде локализиран посредством асирийски хронологични списъци, които са свързани с царуването на Навуходоносор чрез списъка с царе, известен като Канон на Птолемей.

Канонът на Птолемей, определен от затъмненията. — Гръцко-египетският астроном Клавдий Птолемей, или Птолемей, живял близо до Александрия през II век от християнската ера, написал астрономическо произведение, озаглавено „Mathematike Syntaxis“ („Математическо съчинение“). То обаче е по-известно с арабското си заглавие „Алмагест“, защото е запазено за поколенията от арабската цивилизация, процъфтяваща през Тъмните векове, когато Европа е потънала в невежество по отношение на класическата наука и литература. Това произведение, което е било авторитетният трактат по астрономия в продължение на 1400 години, докато не е заменено от теорията, изложена от Коперник, съдържа данни за множество затъмнения и други небесни явления, датирани към годината, деня и часа в древноегипетския календар. Има 19 затъмнения, обхващащи близо 900 години, много от които са датирани в годините на царуване на различни царе.

Като своеобразно приложение към Алмагест е „Канонът“ на Птолемей, или списъкът на царете, изброяващ последователно вавилонски, персийски, македонски и римски владетели, с продължителността на...

царувания и общите суми, като по този начин се предоставя скала от години, по която да се изчисляват интервалите между наблюденията, споменати в Алмагест (за канона вижте стр. 154). Тъй като целта му не е била да даде пълен запис на всички царувания, а да присвои царски номер на всяка година в скалата, тя не включва нито едно царуване, което е продължило по-малко от година, а царуванията са били брояни по пълни години, игнорирайки точната дата на възкачване на трона. Годините, по които е била изчислявана, не са били нито лунни, нито истински слънчеви години, а древноегипетската календарна година от 365 дни, която се връща назад през сезоните с един ден на всеки четири юлиански години (вижте том I, стр. 176). Началната точка на канона е началото на първата година от царуването на вавилонския цар Набонасар, точка, която може да се постави, чрез точните интервали, дадени в Алмагест, между тази точка и различните затъмнения, по обяд на 26 февруари 747 г. пр.н.е. Това е 1-ви ден от месец Тот, египетската Нова година, по това време (въпреки че по времето на Навуходоносор Тот 1 се е изместил към януари, а по времето, когато е живял самият Птолемей, се е преместил обратно през есента и към юли).

Следователно, от Канона на Птолемей е възможно да се присвоят дати пр.н.е. на всяка година от царуването на който и да е от царете в списъка, т.е. годините, както са изчислени в египетския календар. В ранния (вавилонски) период на Канона на Птолемей всяка египетска година е започвала около един до четири месеца по-рано от съответната лунна година, започваща с Нисан. Това се вижда от начина, по който египетските години, фиксирани от данните за затъмненията в Алмагест на Птолемей, са съобразени с вавилонските години, както са фиксирани в табличката от 37-ата година на Навуходоносор и подобната табличка от 7-ата година на Камбиз (която дори записва едно от същите затъмнения, споменати в Алмагест).

Птолемей е писал много векове след ранните затъмнения, които е записал, и е разчитал на копия на астрономическите документи, от които първоначално е извлечена информацията му. И все пак канонът е потвърден навсякъде, където може да бъде проверен, от древни вавилонски, персийски и египетски документи, показващи, че царската номерация на Птолемей е съответствала на съвременното летоброене.

Каноничното датиране е в хармония с астрономически фиксираната 37-ма година от управлението на Навуходоносор, въпреки че Алмагест не споменава тази година. То е в съответствие и с друго затъмнение от предходното царуване, както и с три други от управлението на Мардокемпад (Мардук-апал-идин или библейският Меродах-баладан), като най-ранното затъмнение е само 26 години от началната точка на канона. И тъй като броят на годините от тази точка до първата година на Навонасар е в съответствие с Вавилонската хроника и Вавилонския списък А на царете (и двата са открити на глинени плочки), може да се счита за установено, че Канонът на Птолемей ни дава точни дати чак до 747 г. пр.н.е. Освен това, както асирийските списъци на царете, така и асирийският списък лиму, понякога наричан Епонимният канон, са в хармония с изчислението на Птолемей за продължителността на царуванията, където тези списъци за края на Асирийската империя се припокриват с по-ранната част от каноничното датиране, основано на затъмненията. Тъй като пълният канон не е лесен за намиране в публикации на английски език, на следващата страница е включен негов превод за справка.

ПТОЛЕМЕЕВ КАНОН НА ЦАРИТЕ

Годините на царете преди смъртта на Александър и годините на Александър	Допълнителни данни:
Общо за асирийците: години	Първа година от всяко царуване по египетски календар
	не
	Годината започва

и мидийци				
Набонасар	14	14	1	26 февруари 747 г. пр.н.е.
.....				
Надий	2	16	15	" 23, 733
.....				
Чинзер и	5	21	17	" 22, 731
Порус				
Илулайус	5	26	22	" 21, 726
.....				
Мардокемпад	12	38	27	" 20, 721
.....				
Аркеан	5	43	39	" 17, 709
.....				
Първо междуцарствие 2		45	44	" 15, 704
.....				
Билиб	3	48	46	" 15, 702
.....				
Апаранад	6	54	49	" 14, 699
.....				
Регебел	1	55	55	" 13, 693
.....				
Месесимордак	4	59	56	" 12, 692
.....				
Второ	8	67	60	" 11, 688
междуцарствие				
Асаридин	13	80	68	" 9, 680
.....				
Саосдушен	20	100	81	" 6, 667
.....				
Кинеланадан	22	122	101	" 1, 647
.....				
Набопаласар	21	143	123	27 януари 625 г.
.....				
Набоколасар 43		186	144	" 21, 604
[Навуходоносор]				
...				
Илоарудам	2	188	187	" 11, 561
[Зло-Меродах]				
.....				
Неригасоласар	4	192	189	" 10, 559
[Нериглисар]				
.....				
Набонадий	17	209	193	" 9, 555
[Набонид]				

.....					
На персийския					
Крале					
Сайръс	9	218	210	" 5, 538	
.....					
Камбиз	8	226	219	" 3, 529	
.....					
Дарий I	36	262	227	" 1, 521	
.....					
Ксеркс	21	283	263	23 декември 486	
.....					
Артаксеркс I	41	324	284	" 17, 465	
.....					
Дарий II	19	343	325	" 7, 424	
.....					
Артаксеркс II	46	389	344	" 2, 405	
.....					
Охус	21	410	390	21 ноември 359 г.	
.....					
Арогус	2	412	411	" 16, 338	
.....					
Дарий III	4	416	413	" 15, 336	
.....					
Александър	8	424	417	" 14, 332	
Македония					
Години на Македонската империя					
Кралете след смъртта на					
Александър Цар					
От	Общо за годините				
Македонски					
Крале					
Филип	7	7	425	" 12, 324	
.....					
Александър II	12	19	432	" 10, 317	
.....					
Птолемей Лагус	20	39	444	" 7, 305	
.....					
Филаделфия	38	77	464	" 2, 285	
.....					
Еуергет I	25	102	502	24 октомври 247 г.	
.....					
Филопатор	17	119	527	" 18, 222	

.....				
Епифан	24	143	544	" 13, 205
.....				
Филометор	35	178	568	" 7 181
.....				
Еуергет II	29	207	603	29 септември 146 г.
.....				
Сотер	36	243	632	" 21, 117
.....				
Дионисий	29	272	668	" 12, 81
По-млад				
Клеопатра	22	294	697	" 5, 52
.....				
На римляните				
Крале				
Август	43	337	719	31 август 30 г. пр.н.е.
.....				
Тиберий	22	359	762	" 20, 14 г. сл. Хр.
.....				
Гай	4	363	784	" 14, 36
.....				
Клавдий	14	377	788	" 13, 40
.....				
Нерон	14	391	802	" 10, 54
.....				
Веспасиан	10	401	816	" 6, 68
.....				
Тит	3	404	826	" 4, 78
.....				
Домициан	15	419	829	" 3, 81
.....				
Нерва	1	420	844	30 юли 96 г.
.....				
Траян	19	439	845	" 30, 97
.....				
Адриан	21	460	864	" 25, 116
.....				
Елий-Антонийн	23	483	885	" 20, 137
[Антониус Пий]				
.....				

ЗАБЕЛЕЖКА.—Първите три колони от таблицата на отсрещната страница са превод от гръцкия текст на Канона на Птолемей. Заглавието в горната част на колона 1, „За асирийците и мидяните“, се отнася до царете на Вавилон (някои от по-ранните са били асирийски владетели). След вавилонските царе идват „персийските царе“, чиято линия завършва с Александър Велики. След това Птолемей продължава със списък на македонските владетели на египетската част на несъществуващата империя на Александър. Списъкът продължава през

римските императори, вероятно до датата, на която е живял Птолемей. Втората колона дава продължителността на всяко царуване. Третата дава натрупания общ брой години от епохата. Следователно числото срещу името на всеки цар представлява, по отношение на ерата Набонасар, последната му година от царуването. Така например, числото 226 срещу Камбиз представлява неговата 8-ма, т.е. последната му година. Неговата 1-ва година е 219-та година от канона, годината след общия брой за предишния цар Кир. Съответно, хронолозите са наричали първата година на Камбиз не (ера Набонасар) 219 и са използвали това не номериране навсякъде, но канонът на Птолемей дава само кумулативния сбор в края на всяко царуване, като го отнася само до края на царуването на Александър Велики и след това започва нова серия от сборове.⁵ Последните две колони, които не са в Канона на Птолемей, са добавени за удобство: не за годината 1 на всяко царуване и вс датата на Тот 1, началото на всяка от тези египетски години от канона. Птолемей е използвал старите 365-дневни египетски календарни години, а не годините, използвани от вавилонските, персийските, македонските и римските владетели, и не юлианско-египетския граждански календар, стабилизирани от Август, който започва на 29 август (30-ти на всеки 4 години).

Асирийският списък с лиму или епонимния канон. — Това припокриване на последната част от асирийската хронология с канона на Птолемей прави възможно присвояването на дати от пр.н.е. на поредицата от имена, с които асирийците са обозначавали последователните години, списъка с лиму или епонимния канон. Древната асирийска практика е била всяка година да се обозначава не с число, а с името на годишен почетен служител, наречен лиму (на гръцки „епоним“). Тази длъжност е била възлагана на свой ред на царя и някои от неговите висши служители, обикновено в предписан ред. Списъци с тези посочени години са се съхранявали за официална или бизнес употреба във всеки град. В годината, в която Тиглатпаласар III се възкачва на трона, например, лимут за тази година е Набу-бел-усур; следователно всички документи са датирани „в годината на Набу-бел-усур“. Епонимът за следващата година (първата година от царуването) е бил Бел-дан, но през следващата година (втората от царуването) самият цар е носил титлата и затова годината е определена като „годината на Тукулти-апил-Ешарра“ (Тиглат-паласар). Царят обичайно, макар и не винаги, е заемал длъжността епоним през втората година от царуването си.

Списъкът с лиму не е пълен за цялата асирийска история. Запазената част, съставена от различни таблички, е последователна само за периода от около 900 до 650 г. пр.н.е.; последният период (647–612) не е сигурен. За щастие, той се припокрива с канона на Птолемей и по този начин е свързан с датирането от около 700 г. пр.н.е., когато някои от царете на Асирия са били и царе на Вавилон. Тъй като списъкът с лиму е съобразен с датирането от пр.н.е. близо до края му, всяка година от поредицата може да бъде датирана, ако списъкът, такъв какъвто го имаме, е пълен. В миналото е имало различия в мненията относно евентуални пропуски в списъка, но настоящите изследвания го приемат за пълен; следователно събитията, записани като случили се в определени епонимии, са уверено датирани на тази основа – например битката при Каркар, в която участва Ахав, е поставена в 853 г. пр.н.е.

Списъците на царете, съобразени със списъка Лиму. – Тъй като асирийският списък лиму е поредица от имена, без цифри, неговата скала от години може да се използва само за чисто относителна хронологична схема; тя трябва да бъде съобразена с други известни датировки, преди да може да се използва за определяне на дати от пр.н.е. на записани събития. Но някои копия на части от списъка съдържат обозначение на ключово събитие за всяка година, а някои имат хоризонтални линии между царувания. Такава информация прави възможно съпоставянето на списъка лиму със съществуващия

⁵ Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

асирийските списъци на царе, както и с ранната част от Канона на Птолемей. Няколко от тези скали съвпадат (виж стр. 156), като по този начин потвърждават Канона на Птолемей за периода, предшестваш първия запис на затъмнението, и привеждат епонимния списък и списъците на царе в съответствие с канона, следователно с установената датировка от пр.н.е.

ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИ СЪОТВЕТСТВИЯ МЕЖДУ КАНОНА НА ПТОЛЕМЕЙ И АСИРО-ВАВИЛОНСКИТЕ ЗАПИСИ

1-ви Година на Царуване*	Птолемей Канон	Година Общо от Царуване	Година Общо от Царуване	От вавилонски Списък на кралете A†	Година от Царуване	Извадки от Списък с асирийски епоними С бележки (Лиму) (Забелязано събитие)	Асирийски цар Списък Година Крал на царуването
пр.н.е.							
747/46	Набонасар	14	14	Набу-насар	[14]		
745/44						Набу- бел-усур	Тиглатпаласар седна на
744/43						Беел- даен	[трона] Тукулти-апил- Ешара III
							18
733/32	Надий	2	16	Набу-надин-зери 2			(Тиглатпаласар III)
731/30				Укинзер			
730/29	Чинзер и			3	5		
729/28		5	21	& Пулу		Нафар- илу	Кралят хвана
728/27	Порус			(Пъл или		Дури- Ашур	ръката на Бел
727/26						Бел- харан- бел-усур	Кралят хвана ръката на Бел Салманасар седна на мястото си на
726/25	Илулайус	5	26	Улулая	5	Мардук- бел-усур	Шулману- ашаред V
				Мардук-апал-			5
721/20	Мардокемпад 12 38			иддин (Меро-	12	Набу- Тариш	(Салманасар B) Шарру-укън II
				дах-баладан)			17
709/08	Аркеан	5	43	Шарру-укеен 5		Манну- ки-	Саргон хвана ръката на Бел
				(Саргон II)		Ашур-	[Таблица: 13-та година на Саргон]§

705/04				леи	
				Нашур-беел	Сенахирим седна на [трона]
704/03	Първо междуцарствие	2	45	Син-ахе-риба (Сенахирим)	2
				Набу-дини-епуш	Син-ахе-риба 24

Вавилонската хроника и списъкът с царе съвпадат с канона на Птолемей по отношение на продължителността на царувания и имената, с изключение на това, че гръцкият правопис на Птолемей е доста различен от вавилонския. След 14-те години на Набонасар и 2-те години на Набу-надин-зери (Надий на Птолемей), вавилонският списък с царе дава на Укинзер 3 години, а на Пулу (библейският Пул) 2 години (Птолемей: Чинзер и Порус, 5 години), докато Вавилонската хроника записва, че Укинзер в третата си година е победен от Тиглатпаласар от Асирия, който превзема Вавилон и сам приема титлата цар на Вавилон за две години.

Така, няколко години след като Тиглатпаласар III (Тукулти-апил-Ешара) започва царуването си, според асирийския списък на царете, означението за годината на лимуто, наречено Нафар-илу, гласи: „Царят хвана ръката на Бел“. Тоест, асирийският цар преминал през церемонията по коронация за Нова година във Вавилон, ритуала за получаване на царската власт от бог Бел, точно както всички вавилонски царе правели ежегодно; по този начин в очите на своите вавилонски поданици той станал не чуждестранен повелител, а надлежно посветен цар на Вавилон. Тъй като вавилонският списък на царете нарича наследника на Укинзер във Вавилон „Пул“, а Вавилонската хроника казва, че това е било „Тукулти-апил-Ешара“ и че е починал през втората си година, общоприето е, че Тиглатпаласар е управлявал Вавилон през последните две години под името Пул, различно от асирийското му тронно име.

Две години след Нафар-илу, списъкът с лиму отбелязва възкачването на Салманасар (V), а след това асирийският списък с царе свидетелства за 1-ва година на Шулману-ашаред V след 18-те години на Тиглат-паласар III. Ако годината на възкачване на Салманасар V, годината на смъртта на Тиглат-паласар, е същата като годината на смъртта на Пулу или 5-тата от 5-те години, определени за Укинзер и Пулу (или Чинзер и Порус), тогава Салманасар се възкачва на трона през 21-ва година от канона, или 727/26 г. пр.н.е., а 5-те години на Салманасар съответстват на 5-те години на Улулая, или Илулай, цар на Вавилон. По този начин изглежда, че Салманасар е имал и различно име като цар на Вавилон. В края на царуването на Салманасар, халдейският водач Мардук-апал-идин (Мардокемпад на Птолемей) превзема Вавилон и го държи 12 години. Това е библиейският Меродах-баладан. Неговото управление във Вавилон е успоредно с управлението на наследника на Салманасар, Шару-укин или Саргон II (наричан Аркеан от Птолемей от асирийското арку, което означава „втори“). След 12 години Меродах-баладан е прогонен от Саргон, който „взема ръката на Бел“ и през 709 г. пр.н.е. започва петгодишното си управление като цар на Вавилон. Това е годината на Ману-ки-Ашшур-леи, в каноничната година, съответстваща на 709 г. пр.н.е. Също така, няколко клинописни таблички независимо потвърждават 13-тата до 16-тата година от управлението на Саргон над Асирия като негови години от 1-ва до 4-та във Вавилон. Списъкът с лиму отбелязва възкачването на Сенахирим (Sin-ahhê-rîba), а след това първата му година е посочена както във вавилонския, така и в асирийския списък на царете. Птолемей обаче има 2-годишен междуцарствие тук; очевидно защото споменът за разрушаването на град Вавилон от Сенахирим е довел до премахването на името му в някои списъци на царе. Следователно източникът на Птолемей не би трябвало да е посочил цар за тези 2 години, докато Бел-ибни (Билиб) не е поставен над Вавилон, и никой за последните 8 години на Сенахирим, където

Тази поредица от точни паралели между Канона на Птолемей и списъците с лиму показва, че това е истинско припокриване на двата списъка и следователно, че тези години от списъка с лиму могат да бъдат приписани на същите дати пр.н.е. като съответните канонични години.

Асирийският списък, фиксиран по този начин, може да се използва от тази точка назад като хронологична скала, доколкото е пълен.

Затъмнението от 763 г. пр.н.е. - Колко назад във времето е пълен списъкът с лиму? В миналото това е било спорно. Тези, които са използвали междуцарствие (виж стр. 140), за да съгласуват линиите на Юда и Израел, е трябвало да приемат пропуски в списъка с лиму, но тези, които са използвали съвместно царуване, са открили хармония между царуването на еврейските царе и техните асирийски съвременници, без да приемат пропуски в списъка. Не може да има доказателство за пълнота, тъй като няма общи числа или известни интервали, спрямо които да се проверят имената, освен когато са потвърдени от независими източници. Настоящият списък не зависи само от един оригинал. Фактът, че няколко от различните съществуващи частични списъци се припокриват през този период, прави сравнително малко вероятно списъкът тук да е непълен. Тези, които твърдят, че има пропуски, трябва да приемат, че всички тези копия произхождат от по-стар погрешен архетип, който е бил непълен.

Контролна точка е годината Бур-сагале (име с различни изписвания), в която се споменава, че слънчево затъмнение е станало през месец Симану (Сиван). Първоначално е имало различно мнение относно датата на това събитие, тъй като в тази част на света е имало слънчеви затъмнения, които биха могли да бъдат датирани в Сиван в годините 809, 791 и 763 г. пр.н.е. Но това от 763 г. е общоприето днес по няколко причини: за разлика от другите две, то е било пълно затъмнение; то е било видимо най-близо до Ниневия и следователно би било най-зрелищното затъмнение за периода; но освен това, съществуващият списък с епоними, здраво закрепен към датирането от пр.н.е. на Канона на Птолемей, поставя годината на Бур-сагале точно в 763 г. пр.н.е., най-близката и най-вероятна година, в която е имало действително затъмнение по време, което може да бъде датирано в месец Сиван. Тъй като тази точка е само на 30 години от периода на сигурно датиране, изглежда разумно да се предположи, че списъкът е правилен поне толкова назад и че датирането на синхронизма между еврейските царе и Тиглатпаласар не може да бъде преместено много далеч от настоящото датиране на асирийските царувания. До 763 г. обаче няма такава контролна точка и вероятността за пропуски в по-ранната част е по-голяма, но няма категорична причина да се съмняваме в пълнотата на списъка чак до Салманасар III, където откриваме най-ранния синхрон между асирийските и еврейските царувания.

Синхронизми между еврейски, асирийски и вавилонски царе. — Ако тогава асирийският списък с лиму може да се използва за датиране на царуването на асирийските царе, съвременно с разделените еврейски царства, той може да се използва и за датиране на еврейските царувания, където те са синхронизирани с асирийските царе, точно както последните царувания на Юда могат да бъдат датирани с царуването на Навуходоносор. Следователно синхронизмите между еврейските царе и тези на Асирия и Вавилония трябва да бъдат обсъдени в раздел VII.

VII. Датиране на еврейските царе преди новата ера

Контакти между еврейски царе и египетски фараони.— Най-ранното споменаване на чуждестранен цар във връзка с владетел на Израел или Юдея е това на Сисак (египетски, Шешонк), който нахлува в Юдея през 5-тата година на Ровоам от Юдея (1 Царе 14:25, 26; 2 Летописи 12:2–9). Но тази информация не помага да се локализира 5-тата година на Ровоам, защото хронологията на Двадесет и втората династия не е точно известна. Смята се, че Шешонк е започнал управлението си около 950 г. пр.н.е. Следващият споменат контакт е този на „И така

„египетски цар“ с израилтянина Осия (4 Царе 17:4), но отново няма информация, която да установи точна дата. За тези двама фараони вижте стр. 50, 52. Трети контакт е този на „етиопския цар Тирхака“ и Езекия (вижте стр. 53, 64, 160).

Синхронизми между еврейски и асирийски царе. – Най-ранните синхронизми между израилтянски и асирийски царе не идват от Библията, а от анализите на Салманасар III, през 6-тата и 18-тата година от неговото царуване. Първият от тях е годината, определена в списъка с лимута на Даян-Ашур. Не само аотираната форма на списъка с лимута дава името на Даян-Ашур в 6-тата година след тази, в която е отбелязано, че Салманасар заема мястото си на трона, но и някои форми на анализите датират тази кампания в 6-тата година от царуването. „Монолитният надпис“ на Салманасар записва, че в годината на Даян-Ашур асирийските сили предприели западен поход и при Каркар в Сирия срещнали отбранителна коалиция, включваща Венадад от Дамаск и Ахав мат Сирила, или „Ахав от земята на Израел“. Дванадесет години по-късно, по време на друга експедиция на запад, на 18-ата си година, той се сражава с Азаил от Дамаск и получава данък от Иауа мар Хумри („Йеху, син на Омри“, тоест от земята на Омри или Израел). Черният обелиск на Салманасар показва релеф на Йеху, който се покланя пред него и му поднася данък. Тези две години сега са поставени съответно в 853 и 841 г. пр.н.е. (Датите 854 и 842, базирани от по-стари източници на един-единствен списък limtu, са в противоречие с всички останали списъци.)

Тези две години са последните на Ахав и първите на Йеху, тъй като има две междинни царувания (Охозия, 2 години, и Йорам, 12 години), което прави общо 12 царски години, като се отчита годината без възкачване на престола, като се припокриват от по една година за всяко царуване: Дванадесет години от Ахав до Йеху

Охозия и Йорам (Йорам) се намесват с 14 години царуване

Тъй като датировката на Салманасар III от периода пр.н.е. изглежда е установена от списъка с лиму, царуването на Ахав, Охозия, Йорам и Йеху от Израел е установено по подобен начин, както и това на съвременния Охозия от Юда, чието кратко едногодишно царуване завършва през 12-ата година на Йорам от Израел, т.е. през 18-ата година на Салманасар. Доколкото нашите данни са верни, целият модел на двете линии на еврейските царе може да бъде датиран в скалата пр.н.е. Именно от този синхрон на Салманасар датата пр.н.е. за 4-тата година на Соломон, 480-ата от Изхода, е поставена на 967/66 г. пр.н.е., а 40-тата му година, в която е настъпило разделянето, на 931/30 г. пр.н.е.

Йоас от Израел вероятно е Ясу, споменат от Адад-нирари III от Асирия. За Пул като Тиглат-паласар вижте стр. 156, бел. †. Някои смятат, че употребата на единствено число „той“ показва, че Пул и Тиглат-паласар в 1 Летописи 5:26 са едно и също лице и че преводът може да се чете Пул, дори Тиглат-паласар. Факей и Ахаз са съвременници на Тиглат-паласар (4 Царе 16:5, 10; 2 Летописи 28:19–21). В анализите на последния се споменават Менихиме, Пакаха и Ауси (преведени като Менахем, Факей и Осия) и е вероятно, макар и оспорвано, неговият „Азриау от Юда“ е Азария от Юда.

Салманасар V обсажда Самария, която пада „в края на три години“ (включително, виж стр. 136) през 9-тата година на Осия и 6-тата на Езекия (4 Царе 17:3, 4; 4 Царе 18:9, 10). Тъй като Саргон II в по-късните си години твърди, че е превзел Самария в началото на управлението си, някои смятат, че градът е паднал след смъртта на Салманасар или пък че Саргон е генералът, който всъщност е превзел града точно преди възкачването му на престола. Но тщеславното твърдение на асирийски цар, направено едва в късните издания на неговите анали, поражда съмнение. Единственото събитие, записано за Салманасар V във Вавилонската хроника, е завладяването на

град; ако името му се чете като Шамара'ин (а не Шабара'ин), това би означавало, че Самария е паднала точно преди края на управлението на Салманасар, през 723/22 г. пр.н.е.

Последното библийско споменаване на контакт между Асирия и Юдея е това между Езекия и Сенахирим (въпреки че по-късните анали на Асархадон споменават Манасия като Менаси, а Ашурбанипал също го нарича „Минсие“ или „Яуди“). Сенахирим нахлува на запад през 14-тата година на Езекия (4 Царе 18:13), но не превзема Йерусалим.

Това очевидно е „третата кампания“ на Сенахирим, спомената в асирийските анали. Двете твърдения, че Салманасар (V) е дошъл срещу Самария през 4-тата година от управлението на Езекия и че Сенахирим е нахлул в Юдея през 14-тата година от управлението на същия цар (4 Царе 18:9, 13), не противоречат, както може да изглежда на пръв поглед, на асирийските записи за 17-годишното управление на Саргон II. Този интервал е силен индикатор за съвместно управление на Езекия; той би поставил нахлуването на Салманасар в 4-тата година от съвместното управление, а това на Сенахирим - в 14-тата година от едноличното му управление.

Въпреки че някои коментатори отчитат само едно нападение срещу Юдея от Сенахирим, библийският разказ се поддава и на тълкуване, което позволява второ нашествие в края на царуването на Езекия (виж стр. 64, 87). Коментаторите, които вярват във втора кампания, се различават по отношение на това къде библийският разказ прави прехода. Въпреки това, споменаването на „Тирхака [египетският, Тахарка] цар на Етиопия“ (4 Царе 19:9) като заплаха за Сенахирим по това време изглежда се отнася до време близо до края на царуването на Езекия, тъй като Тахарка, цар от Двадесет и петата династия на Египет, който бил нубиец или „етиопец“, започнал да царува приблизително през 690 г. пр.н.е. на 20-годишна възраст (виж стр. 53), според настоящите доказателства, публикувани през 1949 г. Това би трябвало да е било в рамките на няколко години след края на 29-те години самостоятелно царуване на Езекия (виж РК 339). По този начин известната дата на Салманасар V и приблизителното датирание на Тахарка от Египет се комбинират в полза на гледната точка за 29 години плус съвместно управление на Езекия.

Синхронизъм между царете на Юда и Вавилон. — Последните царувания на Юда се синхронизират с царуването на Навуходоносор (чиято 37-ма година е астрономически фиксирана) и по този начин могат да бъдат дадени дати пр.н.е. Те могат да бъдат представени в таблица:

Вавилонски години на бележка			Години на царете на	Текст
Навуходоносор, Юда (есен –				
ДО есента), 604/03 пр.н.е. 4-ти Йоаким 605/04				
597/96				
1-ви	Депортирането на Йоаким	23-ти от 13-ти [на Йося		Йер. 25:1, 3
	597			
8-ми	587/86 10-ти Седекия 588/87	Царуване, 598/97		4 Царе 24:8, 12
18-ти				Йеремия 32:1
19-ти	586/85 11-ти Седекия 587/86	Сити Фолс, 586		4 Царе 25:2-8; Йеремия 52:5, 12

Тези дати съвпадат с най-скорошните открития, според които 4-тата година на Йоаким е съобразена с 1-вата година на Навуходоносор, депортирането на Йоаким „когато годината изтече“ (2 Лет. 36:10) - с 8-мата година на Навуходоносор, а падането на Йерусалим - с 19-тата на последния, ако се вземе предвид еврейската есенна година.

Езекиил, който е отведен в плен във Вавилон заедно с Йоахин, често датира събитията по години на този плен, например: видението на Езекиил за

обсадата, 9-та година от пленничеството — Езекиил 24:1, 2 (виж същата дата за началото на обсадата — 4 Царе 25:1; Йеремиа 52:4).

Новината за падането на града достига до Езекиил през 10-ия месец на 12-ата година — Езек.

33:21 (виж падането на града през 4-ия месец на 11-ата година на Седекия и 19-ата година на Навуходоносор — Йер. 39:2; 52:6–14).

Видението на Езекиил през 25-ата година от пленничеството, 14-ата след като градът беше поразен – Езекиил 40:1.

Тези дати не определят дали Езекиил е изчислил годините на пленничеството на Йоаким от пролетта или есента, или по годишнина, считано от датата на пленяването. Тези алтернативи, заедно с различните мнения относно съвпадението на 4-тата година на Йоаким и 1-вата година на Навуходоносор, водят до различни дати за видението на Езекиил за обсадата и новината за падането на града.

Изчислението на Езекиил обаче не е задължително да се отнася за друга формула за дата, дадена по отношение на пленничеството на Йоахин, освобождаването на пленения цар през 12-ия месец на 37-ата година. Амел-Мардук, наследникът на Навуходоносор, го взел от затвора във Вавилон „в годината, в която той започнал да царува“ (4 Царе 25:27) или „в първата година от царуването му“ (Ер. 52:31; първата е предоставена дума). Тези два текста, съответно, се четат буквално: „в годината, в която той беше (или стана) цар“ (4 Царе 25:27) и „в годината на царуването му“ (Ер. 52:31). Някои смятат, че „годината“ на Амел-Мардук е, по аналогия с арабския език, неговата първа година, тъй като това е била годината – всъщност единствената пълна календарна година – от неговото царуване, защото той е починал във втората си година. Други казват, че това означава годината на възкачването му на престола, защото „в годината, в която той царува“ може да се тълкува като тази, в която е започнал да царува. Ако в „Царе“ и „Еремиа“ годините на пленничеството на Йоахин се броят включително от есенната година, в която е бил взет, 12-ият месец на 37-ата година попада във вавилонската година на възкачване на Амел-Мардук, през пролетта на 561 г. пр.н.е., което би било в първата година, броена от есенната година на Юдея. Не е необходимо да се приема, че летоброенето на Езекиил във Вавилон е било същото като това, използвано в Юдея в последните дни на монархията. Това би могло да бъде пример за различно летоброене. Този момент обаче няма значение за датата на края на Юдейското царство.

Присвояване на дати от пр.н.е. на еврейските линии. – Ако приемем, че имаме схема на царуването на еврейските царе, която е поне относително последователна и донякъде правилна, можем да наложим върху този модел скалата на датиране от пр.н.е., за да синхронизираме годините на Навуходоносор, чиито еквиваленти от пр.н.е. са известни, с последните царувания на Юда и да работим обратно оттам. Ако по-ранните синхронизми между еврейските царе и асирийските владетели могат да бъдат вписани, без да се нарушават библейските фигури, във времето, когато списъкът с лиму и канонът на Птолемей се припокриват; и ако още по-ранният период на Салманасар III с Ахав и Йеху също може да бъде хармонизиран, ще изглежда, че реконструкцията на хронологията на този период е сравнително правилна.

Това не означава непременно, че всеки детайл може да се счита за абсолютно фиксиран, защото там, където трябва да се вземат предвид толкова много припокриващи се царувания, може да има повече от един възможен начин за коригиране на взаимоотношенията между тези царувания. Но общата схема може да се разглежда като основана на здрави принципи и използваема като работна хипотеза за датироване на библейски събития. Абсолютно точни дати могат да бъдат дадени само за онези събития, които са пряко и недвусмислено свързани с някаква фиксирана отправна точка, като например синхронизмите на царуването на Навуходоносор. Дори в такива случаи датите, дадени като лунни месеци, не могат да бъдат догматично датирани до самия ден, без да се остави място за вариация от един ден, понякога от един месец (виж стр. 119, 120).

Въпреки че точната хронология на всички еврейски царувания не се счита за фиксирана, моделът е достатъчно пълен, за да позволи изброяването на датите от пр.н.е. като поне приблизителни стойности (вижте таблицата на стр. 77) за удобство на читателя. Тези дати не са дадено като окончателно твърдение за точната хронология. Въпреки че последните няколко царувания на Юда са съобразени с вавилонските години на Навуходоносор, датите на по-ранните царе от пр.н.е. трябва да се приемат за приблизителни, макар че е възможно, а в повечето случаи и много вероятно, да са правилни.

Други дати са относително по-малко сигурни, тъй като са отдалечени във времето от такива фиксирани дати или тъй като са включени в някои от корекциите, като например предполагаеми съответствия, направени единствено въз основа на съобразяване на синхронизмите на хартия – както трябва да се направи предварително, ако изобщо трябва да се изгради пълна скала.

Възможната несигурност от няколко дни или дори няколко години не надвишава стойността на поредица от дати, представени като работна хипотеза за удобство на читателя, но е добре да се запази отвореност към евентуално преразглеждане на някои от тези подробности, когато се появи допълнителна информация.

Библиография

Изброените тук трудове са цитирани не защото непременно съответстват на хронологичните възгледи, изложени в този коментар, а защото са полезни за справка по тази тема, особено като изходен материал за точките, обсъдени в предходната статия.

Олбрайт, Уилям Фоксуел. „Хронологията на разделената монархия на Израел“,

Бюлетин на американските училища за ориенталски изследвания, бр. 100 (декември 1945 г.), стр.

16–22. Дискусия, основана на предпоставката, че данните в Летописите изискват значително преразглеждане на цифрите в Царете. Тя илюстрира отношението на съвременния учен, който приема, че повечето библейски цифри за царуването са пострадали от грешки на преписвачите.

Вавилонска хроника. Общо заглавие, прилагано към известните части от военните анали на вавилонските царе, включително частта за около 747–648 г. пр.н.е. , публикувана под това заглавие през 1887 г., и други, издадени по различен начин оттогава. Последната е „Хроники на халдейските царе, 626–556 г. пр.н.е.“, редактирана и преведена от DJ Wiseman (Лондон: Trustees of the British Museum, 1961 [първо отпечатана през 1956 г.]. 99 стр., 21 илюстрации). Тя включва текстове, издадени по-рано; на стр. 1–3 са изброени датите, клинописните източници и по-ранните публикации. Новите текстове предоставят неизвестни досега подробности, както и дати за няколко библейски събития (виж стр. 99 по-горе).

Кеймбриджската древна история. Том I (3-то издание), Част 1: Прологмени и праистория

(1970); Част 2: Ранната история на Близкия изток (1971). Том II (3-то издание), Част 1: История на

Близкия изток и Егейския регион около 1800–1380 г. пр.н.е. (1973); Част 2: История на Близкия изток и

Егейския регион около 1380–1000 г. пр.н.е. (предстои публикуване).

Редактирано от И. Е. Едуардс и др. Том III: Асирийската империя (1-во издание, препечатано

с корекции, 1954). Редактирано от Дж. Б. Бъри и др. Кеймбридж: University Press.

Пълният 12-томен труд, в който всяка глава е написана от специалист, е най-изчерпателната древна история, достъпна на английски език. Новите томове I и II и старият том.

III обхваща библейския период до изгнанието.

Гарстанг, Джон. Основите на библейската история; Исус Навин, Съдии. Лондон: Constable and Constable, Ltd., 1931. 423 стр. Поставя влизането в Ханаан около 1400 г. Дискусията за завладяването на Йерихон от Исус Навин (виж стр. 42 по-горе) е остаряла от по-късни открития (виж запис под Кениън).

Хорн, Зигфрид Х. „Хронологията на царуването на Езекия“, Семинарни изследвания на университета Андрюс, II (1964), 40–52. Изследване (с хронологична диаграма от 751 до 712 г. пр.н.е.) на мястото на царуването на Езекия в хронологията на Юда и Израел.

_____. „Вавилонската хроника и древният календар на Царството на „Юда“, пак там, V (1967), 12–27. Дискусия върху светлината, хвърлена върху естеството на календара от последните десетилетия на царството Юда (от Йосия до Седекия) от няколко части от Вавилонската хроника. и Ууд, Лин, Х.

_____. Хронологията на Ездра 7. 2-ро издание, преработено Вашингтон: Review and Herald, 1970. 192 стр. Решение на проблем в библейската хронология след изгнанието. В предишните глави се обясняват общите принципи и методи на древната хронология, с документация към източници по теми като египетското и вавилонското царуване, 37-ата година на Навуходоносор и др. И двамата автори са изградили хронологии на еврейските царе, но с изключение на двете статии на Хорн, споменати по-горе, те никога не са били публикувани.

Кениън, Катлийн М. Разкопаване на Йерихон. Ню Йорк: Фредерик А. Преигър, 1957. 272 стр. Предварителен отчет за разкопките от 1952–56 г. в Йерихон, проведени от съвместната експедиция на Британското училище по археология в Йерусалим и други институции, под ръководството на Катлийн Кениън. Ако предварителните заключения на тази книга са валидни, те правят заключенията на Гарстанг за Йерихон остарели, оставят темата за завладяването от Исус Навин там, където е била преди разкопките на Гарстанг, и отлагат всяко археологическо решение, докато не бъдат получени допълнителни открития.

Лъкенбил, Даниел Дейвид. Древни записи на Асирия и Вавилония. 2 тома. Чикаго: Издателство на Чикагския университет, 1926–1927. Препечатка: Уестпорт, Кънектикът: Greenwood Press, 1969.

Английски превод на оригинални документи, включително списъка с лиму, анализите и др., стари, но все още полезни.

Пьобел, Арно. „Асирийският списък на царете от Хорсабад“, част 3, Journal of Near Eastern Studies, II (1943), 56–90. Изследване на списък на царете, написан през 738 г. пр.н.е. Частта, предоставяща данни за периода на припокриване с Канона на Птолемей, е редакционно продължение на списъците с царете, съставени от други списъци.

Причард, Джеймс Б., редактор. Древни блискоизточни текстове, свързани със Стария завет. С допълнение. 3-то издание. Принстън, Ню Джърси: Princeton University Press, 1969.

Представителната колекция от такива документи, преведени и анотирани от редица водещи учени. Тя включва много исторически и литературен материал от други народи, отнасящ се само косвено до Стария завет, но хвърлящ светлина върху културната и религиозна среда, в която е написан Старият завет. Тя замества по-старите колекции от асирийските анали, отнасящи се до различни царе на Израел и Юдея, и съдържа Вавилонския списък А на царете, но само кратък откъс от списък limmu.

Птолемей (Клавдий Птолемей). Алмагест. Превод от Р. Кейтсби Талиафери.

„Великите книги на Западния свят“, том 16: Птолемей, Коперник, Кеплер, стр. vii-xiiv, 1–478. Редактирано от Джон Мейнард Хътчинс и Мортинър Дж. Адлър. Чикаго: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1952. Великото астрономическо произведение на Птолемей, съдържащо записи на затъмнения и др., които установяват датировката, и съдържащо канона в Приложение А (гръцки текст в „Операта на Птолемей“, изд. Халма, Париж, 1813).

Роули, Х. Х. От Йосиф до Исус Навин. Лондон: Oxford University Press, 1950. 200 стр.

Ценно не заради критичната гледна точка и заключенията на автора, а заради обобщението на теориите на различни учени и заради изчерпателните бележки под линия към авторитетни източници.

Тиле, Едуин Р. Мистериозните числа на еврейските царе. Прев. изд. Гранд Рапидс, Мичиган: Издателство

„Уилям Б. Ердманс“, 1965. 232 стр. Научен поврат в областта на библейската хронология. Изложение на хронологията на царете, което се стреми да хармонизира всички библейски данни, както и

асирийската и вавилонската хронология. То постига по-голяма хармония между библейските фигури и общоприетите дати за асирийската история, отколкото която и да е друга публикувана досега схема.

В допълнение към представянето на схематични очертания на царувания и напълно документирано изложение на тази хронологична система, книгата е хранилище на информация за древните принципи на летоброене, за изходните данни, както библейски, така и небиблейски, и за различните хронологични схеми на предшественици в тази област. Табличните приложения включват асирийския списък с лиму (или епоними) и вавилонските и персийските раздели от Канона на Птолемей.

Ъшър, Джеймс. „Анали на света“. Лондон: Дж. Крук и Г. Бедел, 1658. 907 стр.

Класическата, но остаряла библейска хронология, публикувана за първи път през 1650 г. на

латински. Тя въвежда междуцарствие, за да хармонизира царуванията, и основава датирането преди

новата ера на произволното предположение за 1004 г. пр.н.е. (1000 години преди раждането на Христос)

за завършването на Соломоновия храм. 480-те години се приемат буквално.

Уайзмън, Д. Дж., изд. Хроники на халдейските царе. Вижте Вавилонската хроника.

6

⁶ Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Ис. Нав. 1:1).

Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.